

Ortadoğu

Etütleri

JOURNAL OF MIDDLE EASTERN STUDIES

ISSN: 1309-1557 E-ISSN: 2687-430X CİLT/VOL: 14 SAYI/NUMBER: 3 EYLÜL/SEPTEMBER: 2022

Ortadoğu

E t ü t l e r i

Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi / Journal of Politics and International Relations

Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer-Reviewed Journal

Yılda dört kez yayımlanır / Published quarterly

Yayın dili / Publishing Languages Türkçe, İngilizce, Arapça / Turkish, English, Arabic

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD / هيئة التحرير

Sahibi / Owner: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi adına Prof.Dr. Ahmet Uysal

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Doç.Dr. İsmail Numan Telci

Editör/Editor: Doç.Dr. İsmail Numan Telci

Editör Yardımcısı/Assistant Editor: Doç. Dr. Mustafa Yetim

Editör Asistanları/Editorial Assistants: Emir Şefkatli

Alan Editörleri/Section Editors:

Körfez Çalışmaları/Gulf Studies: Gökhan Erel, ORSAM

Irak Çalışmaları/Iraq Studies: Bilgay Duman, ORSAM

Levant Çalışmaları/Levant Studies: Oytun Orhan, ORSAM

Kuzey Afrika Çalışmaları/North Africa Studies: Abdennour Toumi, ORSAM

Güvenlik/Security: Doç. Dr. Göktuğ Sönmez, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Kitap Değerlendirme Editörü/Book Review Editor: Ömer Behram Özdemir

Tercüme ve Redaksiyon İşlemleri/Translation&Editing:

İngilizce/Arapça Tercüme/English/Arabic Translation: Nasır Hacıoğlu

İngilizce Redaksiyon/English Proofreading: Easmin Eva Akter

Arapça Redaksiyon/ Arabic Proofreading: Dr. Watheq Al-Sadoon, ORSAM

Türkçe Redaksiyon/Turkish Proofreading: Begüm Akcaoğlu, ORSAM

İndeksler / indexed by / مصنفة من

Applied Social Sciences Index and Abstracts (ASSIA), EBSCO Host, Index Islamicus, Index Copernicus, International Bibliography of the Social Sciences (IBBS), Worldwide Political Science Abstracts (WPSA), Google Scholar, Asos İndeks, J-Gate, WorldCat, CEEOL, MIAR, JournalTOCs, İlahiyat Atıf Dizini

Makale Yükleme İçin / Submitting Your Articles: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ortetut>

İletişim veya İrtibat İçin / For Communication or Contact: ortadoguettutleri@orsam.org.tr

Yayın İdare Merkezi Head Office

ORSAM Ortadoğu Araştırmaları Merkezi - Center for Middle Eastern Studies

Mustafa Kemal Mahallesi 2128. Sok. No: 3 Çankaya / Ankara Türkiye / Turkey

info@orsam.org.tr | T: +90 850 888 15 20 F: + 90 312 430 39 48

Yerel Süreli Yayın | Ortadoğu Etütleri'ndeki makalelerde yer alan fikirler yalnızca yazarlarını bağlamaktadır.

The views expressed in Ortadoğu Etütleri (Middle Eastern Studies) bind exclusively their authors.

Tasarım-Baskı Hazırlık Karınca Creative

Dr. Mediha Eldem Sokak No: 56/1 Kızılay / Ankara

Baskı Hazar Ofset Matbaacılık

Zübeyde Hanım, Kültür Çarşısı D:7/56-57, 06070 İskitler/Altındağ/Ankara

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD / الهيئة الإستشارية

Prof. Aristotle Kallis, Keele University, UK
Prof. Stephane A. Dudoignon, PSL Universite/EHESS/CETOBAC, FR
Prof. Emma Murphy, Durham University, UK
Prof. F. George Gause, Vermont University, ABD
Prof. Burhanettin Duran, İbn Haldun Üniversitesi, TR
Prof. Özden Zeynep Oktav, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, TR
Prof. Berdal Aral, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, TR
Prof. Mahir Nakip, Çankaya Üniversitesi, TR
Prof. Mehmet Şahin, Gazi Üniversitesi, TR
Prof. Özlem Tür, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, TR
Prof. Peter Mandaville, George Mason University, ABD
Prof. Dr. Birol Akgün, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, TR
Prof. Dr. Mehmet Akif Kireççi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, TR
Prof. Dr. Kemal İnat, Sakarya Üniversitesi, TR
Prof. Dr. Cengiz Tomar, Ahmet Yesevi Üniversitesi, KZ
Prof. Dr. Bahgat Korany, American University of Cairo, EG

Prof. Dr. Fawaz Gerges, London School of Economics, UK
Prof. Dr. Tayyar Arı, Uludağ Üniversitesi, TR
Prof. Raymond Hinnebusch, St. Andrews University, UK
Prof. Tim Jacoby, Manchester University, UK
Prof. Dr. Muhittin Ataman, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, TR
Prof. Dr. Mesut Özcan, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, TR
Prof. Tuncay Kardaş, Sakarya Üniversitesi, TR
Prof. Dr. Alev Erkilet, İbn Haldun Üniversitesi, TR
Prof. Dr. Erdem Özlük, Selçuk Üniversitesi, TR
Assoc. Prof. Katerina Dalacura, London School of Economics, UK
Doç. Dr. İbrahim Efe, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, TR
Doç. Dr. Gökhan Bozbaş, Necmettin Erbakan Üniversitesi, TR
Dr. Ali Bakir, Qatar University, Qatar
Dr. İsmail Sarı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Dr. Muhammed Hüseyin Mercan, Marmara Üniversitesi, TR

SAYI HAKEMLERİ / REFEREE BOARD / لجنة الخبراء المحكمين

Doç. Dr. Mehmet Cem Oğultürk, İstanbul Aydın Üniversitesi, TR
Doc. Dr. Rıdvan Kalaycı, Sakarya Üniversitesi, TR
Doç. Dr. Elem Eyrice Tepeciklioğlu, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, TR
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Sarı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Dr. Öğr. Üyesi Volkan İpek, Yeditepe Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Nail Elhan, Hitit Üniversitesi, TR
Dr. Arş. Gör. Mehmet Rakipoğlu, Sakarya Üniversitesi, TR
Kaan Devecioğlu, ORSAM, TR

MAKALELER / ARTICLES / المقالات

Başak ÖZORAL & İlke ÇİVELEKOĞLU 269

Ekonomik Değişim Siyasi Süreklilik: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Üzerinden Körfez Monarşilerinin İncelenmesi

Economic Change in Political Continuity: A Study of the Gulf Monarchies Through Qatar and The United Arab Emirates

الاستمرارية السياسية والتغير الاقتصادي: دراسة حول الأنظمة الملكية في الخليج من خلال نموذجي قطر والإمارات العربية المتحدة

Serhat GÜZEL & Güngör ŞAHİN 293

Ekonomik Kazanımların Kırılgan Devletlerin Güvenlik Araçları Üzerindeki Etkisi: Mali ve Nijer Örnekleri

The Impact of Economic Gains on the Security Instruments of Fragile States: The Cases of Mali and Niger

تأثير المكاسب الاقتصادية على الأدوات الأمنية للدول الهشة: نمودجا مالي والنيجر

323

Orhan KARAOĞLU

İran'ın Afganistan'da Dini Diplomasi ve İletişim Çalışmaları

Iran's Religious Diplomacy and Strategic Communication Studies in Afghanistan

الدبلوماسية الدينية الإيرانية ودراسات الاتصال في أفغانستان

Gökhan KAVAK 345

Afrika'da Misyonerliğe Karşı Duruşun Silaha Bürünmüş ve "Terörize" Edilmiş Hâli: Boko Haram

Armed and "Terrorized" Form of the Opposition to Missionary Activity in Africa: Boko Haram

تحول الموقف المعارض للتبشير في إفريقيا إلى التسلح والإرهاب: بوكو حرام

Elif KOÇ

369

Türk-Arap İlişkileri: Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)

Turkish-Arab Relations: When the old Provinces Transform into New Neighbours (1914-1923)

العلاقات التركية العربية: أثناء تحوّل الولايات القديمة إلى جيران جدد (1914-1923)

Murad SAHLOL

377

Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği

Arab Nationalism From its Emergence to The Present

القومية العربية من بدايتها إلى يومنا هذا

EDİTÖRDEN

Ortadoğu Etütleri'nin değerli okuyucuları, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) tarafından 2009 yılından beri yayımlanmakta olan dergimizin toplamda otuzuncu sayısı olan, Cilt 14 Sayı 3'ü ilgililerinize sunmanın mutluluğu içerisindeyiz.

Açık erişim modeliyle daha geniş kitlelere ulaşmaya çalışan dergimizde akademik anlamda nitelikli çalışmalarını arttırmaya yönelik gayretimiz devam ediyor. Gelenen noktada dergimize gönderilen çalışmalar, internet sayfamızın ve makalelerin görüntülenmesine dair veriler ile Google Scholar tabanlı atıf istatistiklerinin sayısı dergimize gösterilen teveccühü ortaya koymaktadır. Artarak devam eden ilgiyi karşılamak için daha aktif ve yoğun çalışmalarımızı sürdürmekteyiz. Dergimizin önümüzdeki dönemde taranmaya başlayacağını umduğumuz ulusal ve uluslararası indekslerle birlikte bu teveccühün daha da artmasını bekliyoruz Dolayısıyla artan talebi karşılamak üzere sayılarımızda niteliği önceleyerek daha fazla çalışmaya yer vermeyi amaçlıyoruz.

Elinizdeki sayıda (Cilt 14 Sayı 3); 4 Türkçe makale ve 2 kitap değerlendirmesi bulunmaktadır.

Bu sayımızın ilk makalesi Başak Özoral ve İlke Civelekoğlu tarafından hazırlanmış olan “Ekonomik Değişim Siyasi Süreklilik: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Üzerinden Körfez Monarşilerinin İncelenmesi” başlıklı makaledir. Yazalar, makalelerinde neo-liberal politikaların geleneksel ve otoriter siyasi yapılar üzerindeki etkisini Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri olan Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) örnekleri üzerinden incelemeyi hedeflemektedir.

Dergimizin ikinci makalesi Serhat Güzel ve Güngör Şahin tarafından kaleme alınan “Ekonomik Kazanımların Kırılgan Devletlerin Güvenlik Araçları Üzerindeki Etkisi: Mali ve Nijer Örnekleri” başlıklı çalışmadır. Bu makalede yazarlar, Sahel Bölgesi'nde bulunan Nijer ve Mali'yi kırılgan devletler kapsamında incelemektedir.

“İran'ın Afganistan'da Dini Diplomasi ve İletişim Çalışmaları” başlığıyla Orhan Karaoğlu tarafından hazırlanan üçüncü makalede ise algı yönetimi unsurları ele alınarak İran'ın yumuşak güç unsurlarından biri olan Şiiliğin kültürel, dini ve siyasi boyutu üzerinden kurumlar ve şahısların Afganistan üzerinde oluşturduğu etki alanı incelenmektedir.

Derginin dördüncü ve son makalesi Gökhan Kavak tarafından kaleme alınan “Afrika’da Misyonerliğe Karşı Duruşun Silaha Bürünmüş ve “Terörize” Edilmiş Hâli: Boko Haram” başlıklı çalışmadır. Makalede, Boko Haram terör örgütünün doğuşuna kaynaklık eden ve bir silahlı örgüt olarak ortaya çıkmasına neden olan etmenlere vurgu yapılmaktadır.

Bu sayıda iki farklı kitap değerlendirmesini ilgililerinize sunuyoruz. Bunlardan birincisi, Elif Koç’un hazırlamış olduğu Gülsüm Polat tarafından kaleme alınan “Türk-Arap İlişkileri: Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)” başlıklı kitabın değerlendirmesidir. İkinci değerlendirme ise Murad Sahlol’un “Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği” (Mehmet Akif Kireççi) başlıklı kitap değerlendirmesidir.

Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle, iyi okumalar dileriz.

FOREWORD

Esteemed readers of the Middle Eastern Studies, we are happy to present to you Volume 14, Issue 3 - thirtieth issue in total – of our journal, which has been published since 2009 by the Center for Middle Eastern Studies (ORSAM).

Our journal, striving to reach wider audiences through the open access model, continues its efforts to increase the amount of high-quality academic studies. The number of articles submitted to our journal, as well as the data on the views of our website and articles and Google Scholar-based citation statistics, demonstrate the interest shown in our journal. To meet the increasing demand, we continue to work more actively and intensively. We expect this interest to increase further with the national and international indexes that will hopefully include our journal in the coming period. Therefore, we aim to prioritize quality in our issues to accommodate the increasing demand by featuring more articles.

In this issue (Volume 14, Issue 3), there are four Turkish articles and two book reviews.

The first article of this issue, “Economic Change in Political Continuity: A Study of the Gulf Monarchies Through Qatar and the United Arab Emirates,” was prepared by Başak Özoral and İlke Civelekoğlu. In their article, the authors aim to examine the impact of neoliberal policies on traditional and authoritarian political structures through the examples of Qatar and the United Arab Emirates (UAE), which are member countries of the Gulf Cooperation Council (GCC).

The second article in our journal, “The Impact of Economic Gains on the Security Instruments of Fragile States: The Cases of Mali and Niger,” was written by Serhat Güzel and Güngör Şahin. In this article, the authors examine Mali and Niger as fragile states in the Sahel region.

The third article, titled “Iran’s Religious Diplomacy and Strategic Communication Studies in Afghanistan,” and prepared by Orhan Karaoğlu, examines the impact of institutions and individuals on Afghanistan through the cultural, religious, and political dimensions of Shiism, one of Iran’s soft power elements, by addressing elements of perception management.

The fourth and final article of this issue, “Armed and “Terrorized” Form of the Opposition to Missionary Activity in Africa: Boko Haram,” is written

by Gökhan Kavak and focuses on the factors that led to the emergence of the Boko Haram terrorist organization and its development into an armed actor.

In this issue, we also present two different book reviews. The first is a review of the book “ Turkish-Arabic Relations: When the Old Provinces Transform into New Neighbours (1914-1923),” written by Gülsüm Polat and reviewed by Elif Koç. The second review is of the book “ Arab Nationalism From its Emergence to the Present,” by Murad Sahlol and reviewed by Mehmet Akif Kireççi.

We hope to see you in the next issue and wish you good reading.

من المحرر

قراء مجلة دراسات الشرق الأوسط الكرام،

يسرنا أن نقدم لكم العدد الثالث من المجلد الرابع عشر، وهو العدد الثلاثين من مجلتنا التي يصدرها مركز دراسات الشرق الأوسط (أورسام) منذ العام 2009.

إننا نبذل جهودا حثيثة من أجل زيادة الدراسات النوعية في مجلتنا التي نسعى لإيصالها إلى أكبر عدد من القراء عبر نموذج الوصول المفتوح. حيث أن الدراسات التي يتم إرسالها إلى مجلتنا وبيانات الاطلاع على موقع المجلة على الإنترنت وعلى المقالات المنشورة فيها علاوة على إحصائيات محرك الباحث العلمي غوغل سكولار، تكشف مدى الاهتمام والتوجه نحو مجلتنا. ونحن من جانبنا نواصل جهودنا الفعالة والمكثفة من أجل أن نكون على مستوى هذا الاهتمام المتزايد باستمرار. ونثق بأن هذا الاهتمام سيزداد مع المؤشرات المحلية والدولية التي نأمل في بدء مسحها في مجلتنا خلال الفترة المقبلة. لذلك نحن نهدف إلى تكثيف جهودنا من خلال إعطاء الأولوية لرفع جودة ونوعية الدراسات في الأعداد المقبلة من أجل تلبية الطلب المتزايد.

هذا العدد الذي في متناولكم (العدد الثالث من المجلد الرابع عشر) يحتوي على 4 مقالات باللغة التركية، إضافة إلى تقييم كتابين.

المقال الأول في عددنا هذا بعنوان "الاستمرارية السياسية والتغير الاقتصادي: دراسة حول الأنظمة الملكية في الخليج من خلال نموذجي قطر والإمارات العربية المتحدة" بقلم باشاك أوز أورال وإلكه جيفلاك أوغلو. ويهدف الكاتبان في هذا المقال إلى دراسة تأثير السياسات النيوليبرالية على الهياكل السياسية التقليدية والاستبدادية من خلال أمثلة دولتي مجلس التعاون لدول الخليج العربية قطر والإمارات العربية المتحدة.

بينما المقال الثاني بقلم سرهات غوزال وغونغور شاهين بعنوان "تأثير المكاسب الاقتصادية على الأدوات الأمنية للدول الهشة: نموذجا مالي والنيجر". ويتناول الكاتبان في هذا المقال تحليل دولتي النيجر ومالي في منطقة الساحل الإفريقي، ضمن نطاق الدول الهشة.

أما المقال الثالث فهو بقلم أورهان قره أوغلو بعنوان "الدبلوماسية الدينية الإيرانية ودراسات الاتصال في أفغانستان"، وهو يناقش عناصر إدارة المفاهيم عبر تناول مجالات التأثير التي شكلتها إيران على المؤسسات والأفراد في أفغانستان، من خلال البعد الثقافي والديني والسياسي للإطار الشيعي، الذي يعتبر أحد عناصر القوة الناعمة الإيرانية.

أما المقال الرابع والأخير في هذا العدد، فهو بقلم غوكهان كافاك بعنوان "تحول الموقف المعارض للتبشير في إفريقيا إلى التسلح والإرهاب: بوكو حرام". وتبحث هذه الدراسة العوامل التي أدت إلى ولادة بوكو حرام وظهورها كمنظمة مسلحة في البلاد.

كما نقدم لكم في هذا العدد مقاليتين لتقييم كتابين. الكتاب الأول للكاتبة غولسوم بولاظ بعنوان "العلاقات التركية العربية: أثناء تحول الولايات القديمة إلى جيران جدد (1914-1923)" وأعد تقييم الكتاب أليف كوتش. أما الكتاب الثاني فهو للكاتب محمد عاكف كيرتشجي، بعنوان "القومية العربية من بدايتها إلى يومنا هذا"، وأعد تقييم الكتاب مراد سهلول.

نتمنى لكم قراءة جيدة مع أمنياتنا باللقاء في العدد المقبل.

Ortadoğu

E t ü t l e r i

MAKALELER

ARTICLES / مقالات

Ekonomik Değişim Siyasi Süreklilik: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Üzerinden Körfez Monarşilerinin İncelenmesi

Başak ÖZORAL* & İlke CİVELEKOĞLU**

Geliş tarihi: 14.12.2022

Kabul tarihi: 27.02.2023

Atf: Özoral, B., Civelekoğlu, İ., “Ekonomik Değişim Siyasi Süreklilik: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Üzerinden Körfez Monarşilerinin İncelenmesi”, Ortadoğu Etütleri, 14-3 (2022): 269-292

DOI: 10.47932/ortetut.1219045

Öz: 1990’larda kurulan yeni dünya düzeninin iki temel unsuru liberal ekonomi ve demokrasi olmuştur. Bu makale, neoliberal politikaların geleneksel ve otoriter siyasi yapılar üzerindeki etkisini Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri olan Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) örnekleri üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. Dinin ve aşiret geleneğinin siyasi yönetimde hâlâ etkin olduğu monarşiyle yönetilen bu iki ülke “otoriter” rejimlerin incelenmesi için uygun örneklerdir. Katar ve BAE petrol ve gaz gelirleri ile dünya piyasalarına eklenmiş zenginleşirken bu süreçte bir takım siyasi açılımlarla liberalleşmeyi kısmen deneyimlemişlerdir. Ancak bu liberalleşme adımları siyasi yapıda gerçek bir dönüşüme ve demokratikleşmeye yol açmamıştır. Bu çalışmanın amacı; ekonomik liberalleşmenin tezahürü olan küresel piyasalar ile ticari ve finansal anlamda derin bir entegrasyona rağmen otoriter yönetim şekillerinin ciddi siyasi değişimlere uğramamasının nedenlerini bu iki ülke üzerinden incelemektir. Çalışma, Katar ve BAE’nin serbest ticaret ve finansal liberalizm üzerinden tanımladıkları piyasa ekonomisi modeline tüketim kültürünü de eklemeyerek vatandaşlarını ve küresel aktörleri ortak bir paydada buluşturma başarılarının otoriter siyasi yapının sürekliliğini sağlamada önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Makalede tartışılacağı üzere neoliberal politikalar sonucu ortaya çıkan yüksek ekonomik refah ve tüketim özgürlüğü, bu toplumların otoriter devlet yönetiminin meşruluğunu sorgulamasını ve bu ülkelerdeki siyasi değişiminin derinleşmesini engellemiştir. Bu makale Katar ve BAE örneklerini inceleyerek, neoliberalizmin otoriter rejimler ile nasıl birlikte var olabildiğini gösterirken, bu iki KİK monarşisinde siyasi liberalleşme deneyimlerinin neden derinleşmediğini ve birtakım açılımlara rağmen bu ülkelerdeki yönetimlerin halk üzerindeki güçlerini nasıl pekiştirebildiklerini tartışarak Ortadoğu çalışmaları literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Neoliberalizm, Otoriter Rejimler, Siyasi Liberalleşme

* Başak Özoral: Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi-TR, bozoral@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0003-4620-9275

** İlke Civelekoğlu: Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi-TR, icivelekoğlu@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0001-8892-0802

Economic Change in Political Continuity: A Study of the Gulf Monarchies Through Qatar and The United Arab Emirates

Başak ÖZORAL* & İlke CİVELEKOĞLU**

Received: 14.12.2022

Accepted: 27.02.2023

Citation: Özoral, B., Civelekoglu, İ., “Economic Change in Political Continuity: A Study of the Gulf Monarchies Through Qatar and The United Arab Emirates”, Middle Eastern Studies, 14-3 (2022): 269-292

DOI: 10.47932/ortetut.1219045

Abstract: The new world order that was established in the 1990s had two important elements: a liberal economy and democracy. This article aims to address the impact of neoliberal policies on the traditional and authoritarian Gulf states of Qatar and the United Arab Emirates (UAE). As religion and tribalism are still important features of these two monarchies, Qatar and the UAE constitute proper cases for studying authoritarian regimes. Qatar and the UAE, while integrating themselves with the global economy through the sale of oil, have also experienced partial political liberalization. However, this partial liberalization has never turned into democratization. This article aims to explore why authoritarian regimes that have integrated themselves deeply with global markets through trade and financial liberalization fail to experience democratization in the light of the Qatar and UAE cases. The article argues that these two Gulf monarchies' success in maintaining their authoritarian rule lies in co-opting global capitalist actors as well as their local citizens through consumption culture and, thus, forming an electoral coalition with them. As this article claims, high GDP per capita coupled with freedom to consume has enabled these regimes to survive without encountering any crisis of legitimacy or severe pressure to change. With its focus on two cases, Qatar and the UAE, the article aims to contribute to literature by demonstrating that, in sharp contrast to what has been argued, neoliberalism can coexist with authoritarianism easily, and secondly, the article aims to make its contribution to Middle Eastern studies by showing how Gulf monarchies can strengthen their rule over people despite partial liberalization.

Keywords: United Arab Emirates, Qatar, neoliberalism, authoritarian regimes, political liberalization

* Başak Özoral: Asst. Prof., İstanbul Ticaret University-TR, bozoral@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0003-4620-9275

** İlke Civelekoglu: Prof. Dr., İstanbul Ticaret University -TR, icivelekoglu@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0001-8892-0802

الاستمرارية السياسية والتغير الاقتصادي: دراسة حول الأنظمة الملكية في الخليج من خلال نموذجي قطر والإمارات العربية المتحدة

باشاك أوز أورال * & إلكه جيفلاك أوغلو **

تاريخ الاستلام: 2022/12/14 تاريخ القبول: 2022/02/27

اقتباس: أوز أورال، ب، جيفلاك أوغلو، إ، "الاستمرارية السياسية والتغير الاقتصادي: دراسة حول الأنظمة الملكية في الخليج من خلال نموذجي قطر والإمارات العربية المتحدة"، 269-292 (2022): 14-3

معرف الغرض الرقمي: 10.47932/ortetut.1219045

الملخص

يعتبر الاقتصاد الليبرالي والديمقراطية العنصرين الرئيسيين للنظام العالمي الجديد الذي تأسس في التسعينيات. يهدف هذا المقال إلى دراسة تأثير السياسات النيوليبرالية على الهياكل السياسية، التقليدية والاستبدادية، من خلال أمثلة دولتي مجلس التعاون الخليجي قطر والإمارات العربية المتحدة. هاتان الدولتان الخاضعتان للحكم الملكي، والذي لا يزال الدين والتقاليد القبلية نقاط فاعلة في الإدارة السياسية لهما، هما مثالان مناسبان لدراسة الأنظمة «الاستبدادية». وفي الوقت الذي أصبحت فيه قطر والإمارات دولتين غنيتين من خلال الدخول إلى الأسواق العالمية مع عائدات النفط والغاز الخاصة بهما، فقد عاشا تجربة الليبرالية ولو بشكل جزئي مع بعض المبادرات السياسية في هذه المرحلة. إلا أن هذه الخطوات الليبرالية لم تسفر عن تحوّل حقيقي وديمقراطي في الهيكل السياسي للبلدين. الهدف من هذا المقال هو دراسة أسباب عدم تعرض أساليب النظام الاستبدادي لتغيرات سياسية جادة على الرغم من التكامل العميق من الناحية التجارية والمالية مع الأسواق العالمية التي تعتبر مظهرا من مظاهر التحرر الاقتصادي، وذلك من خلال نموذجي هذين البلدين. وتشير هذه الدراسة إلى أن دولتي قطر والإمارات نجحتا في الجمع بين مواطنيهما والجهات الفاعلة العالمية معا على أرضية مشتركة من خلال مزج ثقافة الاستهلاك مع نموذج اقتصاد السوق التي حددتهما عبر التجارة الحرة والليبرالية المالية، وهذا النجاح يلعب دورا مهما في ضمان استمرارية الهيكل السياسي الاستبدادي. وكما سنرى في سياق هذه الدراسة، أن الرفاهية الاقتصادية العالية وحرية الاستهلاك التي ظهرت نتيجة السياسات النيوليبرالية، شكلت مانعا لهذه المجتمعات فيما يتعلق بالتشكيك في شرعية الإدارة الاستبدادية للدولة وتعميق التغيير السياسي في هذه البلدان. وتبحث هذه الدراسة في أمثلة قطر والإمارات العربية المتحدة، وتوضح كيف يمكن لليبرالية الجديدة أن تتعايش مع الأنظمة الاستبدادية، كما تهدف الدراسة إلى المساهمة في الأدبيات المتعلقة بدراسات الشرق الأوسط من خلال مناقشة سبب عدم التعمق في تجارب الليبرالية السياسية في هاتين الملكيتين الخليجيتين وكيف تمكنت الحكومات في هذه البلدان من تعزيز سلطتها على الشعوب على الرغم من بعض الانفتحات.

الكلمات المفتاحية: الإمارات العربية المتحدة، قطر، النيوليبرالية، الأنظمة الاستبدادية، الليبرالية السياسية.

* باشاك أوز أورال: د. عضو هيئة تدريس، جامعة إسطنبول التجارية-تركيا، bозoral@ticaret.edu.tr

رقم أوركيد: 0000-0003-4620-9275

* إلكه جيفلاك أوغلو: أستاذ د. جامعة إسطنبول التجارية-تركيا، icivelekoglu@ticaret.edu.tr

رقم أوركيد: 0000-0001-8892-0802

Giriş

Körfez monarşileri iç ve dış baskılar nedeniyle siyasi liberalleşme yaşamış olsalar da liberalizm bu ülkelerde ekonomik alanla sınırlı kalmıştır.¹ Körfez İşbirliği Konseyini (KİK) oluşturan altı devlet, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Katar, Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan monarşiyle yönetilen ülkeler olup “otokratik” ve geleneksel bir siyasi yapıyı temsil etmektedirler. Bu ülkelerde siyasal güç bir tek kişinin (Emir) elinde bulunmakta ve yönetim genellikle kalıtsal yolla aile bireylerine geçmektedir. Ancak küreselleşme ve neoliberalizm KİK ülkelerini de etkilemiş, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede pek çok sosyo-ekonomik değişim gözlenmiştir.

Bu çalışmada KİK ülkelerine değinilmesinin çeşitli nedenleri vardır. Dünyanın geri kalanı için stratejik ve ekonomik önemleri nedeniyle ilgi çekici olmalarının yanı sıra bu ülkeler diğer Ortadoğu ülkelerinden birkaç yönden farklıdır; istisnai derecede zengindirler ancak siyasi ve ekonomik sistemleri önemli ölçüde “ran”a (hidrokarbon ihracatından sağlanan gelire) dayanmaktadır, bu ülkeler monarşilerdir.² Son yıllarda geçirdikleri dramatik ekonomik gelişmeler düşünüldüğünde, bütün bu unsurlar KİK ülkelerini ilginç bir çalışma konusu yapmaktadır. Zira bu ülkeler yüksek gelir düzeyleri, zengin doğal kaynaklarıyla siyasi anlamda demokrasinin gelişebileceği Ortadoğu’daki en avantajlı ülkeler olarak kabul edilirler.

Bu çalışmanın odak noktası, iki Körfez ülkesi olan Katar’ı ve BAE’yi karşılaştırmalı olarak incelemek ve bu ülkeler özelinde neoliberal ekonomik politikaların devlet-toplum ilişkisini otoriter siyasi yapıyı sarsmadan nasıl şekillendiğini göstermektir. Bir başka deyişle, bu makale neoliberal ekonomik politikaların uygulanması rejimlerin demokratikleşmesini destekler mi sorusuna bu iki ülkeye bakılarak cevap aramaktadır. Siyasi liberalleşme, demokratikleşme ile aynı şey değildir. Gerçekten de araştırılması gereken soru, tam olarak ekonomik liberalleşmenin (neoliberal ekonomi politikalarının) demokratikleşmeyle uyum içinde olup olmayacağıdır. Bu makalede tartışılacağı üzere neoliberal politikaların benimsenmesiyle yaratılan yüksek ekonomik refah ve tüketim özgürlüğü, bu iki toplumdaki bireylerin otoriter devlet yönetiminin meşruluğunu sorgulamasını engellemiş ve bu ülkelerdeki siyasi değişimi

1 Altı Körfez monarşisinin geçirdiği siyasi değişimlerin bir analizi için bakınız Mary Ann Tétreault vd., *Political Change in the Arab Gulf States*, Londra: Lynne Rienner, 2011; Daniel Brumberg, “Liberalization versus Democracy: Understanding Arab Political Reform”, *Middle East Series Working Papers, Democracy and Rule of Law Project No:37*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Mayıs 2003.

2 Monarşiler ve kraliyet aileleri yoluyla, tartışmasız gücün tepeden uygulandığı siyasi yönetimlerdir ve ayrıca sosyal ve politik örgütlenmede, rejim stratejileri ve söyleminde gelenekçi tema ve motifler öne çıkmaktadır.

sekteye uğratmıştır. Katar ve BAE'nin serbest ticaret ve finansal liberalizm üzerinden tanımladıkları piyasa ekonomisi modeline tüketim kültürünü eklemeyerek, kendi vatandaşlarını ve piyasa dostu yabancı aktörleri ortak bir paydada buluşturma başarıları, bu ülkelerdeki otoriter kapitalizmin devamına olanak sağlamıştır. Kısaca, bir yönetim stratejisi olarak neoliberalizm, bu iki Körfez monarşisinin bir siyasi sarsılma yaşamadan halk üzerindeki güçlerini pekiştirmelerine yardımcı olmuştur.

Burada belirtilmesi gereken, Katar sosyal ve politik alanda dini ve geleceksel kodları daha yoğun kullanan bir yönetim örneği olarak karşımıza çıkarırken BAE'nin piyasa ekonomisini merkeze alan yönetim anlayışını benimsiyor olmasıdır. Bu farklılıklarına rağmen her iki monarşide de ekonomik alanda tanımlanmış liberalizm, otoriter yönetimin bir eleştiri biçimi olarak değil hanelerin devam etmesini kolaylaştıran bir unsur olarak gözükmektedir. Bu çalışma Katar ve BAE örnekleri üzerinden neoliberalizmin otoriter rejimler ile nasıl birlikte var olabildiğini göstererek bu iki monarşinin toplum üzerindeki güçlerini nasıl pekiştirebildiklerini tartışmayı ve böylelikle Ortadoğu çalışmaları literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde demokrasi ekonomi ilişkisi üzerinde durulacak ve bu konudaki literatür tartışılacaktır. Yine bu bölümde KİK ülkelerinin neden otoriter rejimler olarak varlıklarını sürdürebildikleri literatüre referansla açıklanacaktır. İkinci bölümde Katar ve BAE'deki siyasi gelenek ve yönetim biçimleri detaylı olarak ele alınacaktır. Ayrıca her iki ülkenin “rantiyer” ülke olmaları nedeniyle karbon kaynaklarının sağladığı yüksek ekonomik gelirin siyasi yönetimin sürekliliğine ve toplumla kurduğu ilişkiye olan etkileri tartışılacaktır. Ardından otoriter olarak kabul edilen bu monarşilerde gözlenen siyasi liberalleşme adımları üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde neoliberalizme geçişle beraber yükselen refah seviyesine rağmen mevcut siyasi yönetimin neden köklü bir değişime uğramadığı tartışılacaktır. Bu bağlamda tüketim kültürünün toplumda benimsenmesi ve yüksek gelirin yarattığı hoşnutluk sayesinde yöneten-yönetilen ilişkisinin nasıl radikal bir dönüşüme uğramadan yeniden kurgulandığı ele alınacaktır. Bir başka deyişle mevcut siyasi yönetimin, halkın yüksek refah seviyesini ve tüketim özgürlüğünü koruduğu sürece meşruluğunu ve sürekliliğini koruyacağını altı çizilecektir. Sonuç olarak Katar ve BAE örneklerini inceleyen bu çalışma ile Körfezdeki monarşi rejimlerin liberalleşme reformlarına rağmen neden “liberalleşmiş otokrasi” aşamasında kalacaklarına dair bir görüş ortaya konulacaktır.

Literatür Taraması

Demokrasi ve ekonomi arasındaki ilişki uzun süredir literatürün ilgi konusu olmuş ancak bu iki değişken arasında nasıl bir ilişki olduğu hatta ilişki olup olmadığı bir kesinlik kazanamamıştır. Demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ilk inceleyenlerden Lipset,³ bu iki değişken arasındaki pozitif bağıntıdan bahsetmiş ve ekonomik büyüme ile artacak gelir, eğitim düzeyi gibi unsurlar sayesinde oluşacak orta sınıfın demokrasinin bu ülkelerde daha rahat gelişmesinde ve yerleşmesinde kilit rol oynayacağını savunmuştur. Lipset gibi Needler⁴ de bu ikili arasındaki pozitif bağlantıyı destekleyecek bir savda bulunmuş ve ekonomik büyümenin bir sosyal mobilizasyonu doğuracağını ve bunun da siyasi liberalleşme ve sonrasında demokrasiyi getirecek bir rejim değişikliğinin öncüsü olacağını söylemiştir. 1980'li yıllarda ekonomik liberalleşmenin hız kazanması ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda neoliberalizmin uygulanması ile beraber demokrasi-serbest piyasa ekonomisi ilişkisi daha da önem kazanmış ve bu iki değişkenin birbirini desteklediğine dair çalışmalar literatürde yer almıştır.⁵ Burada söylenmesi gereken yukarıda bahsedilen çalışmaların yanı sıra demokrasi ve liberal ekonomik politikalar ile sağlanacak ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını söyleyen çalışmaların da mevcut olduğudur. Bu çalışmalar, demokratikleşmeyi etkileyen birçok unsurun bulunduğu dikkat çekmekte ve ekonomik büyümenin demokratikleşmedeki rolünün sınırlı olduğunu savunmaktadır.⁶

Gelişmiş ülkelerin deneyimi, demokrasi ve liberalizmin birlikte yürüme eğiliminde olduğunu göstermektedir ne de olsa temel kapitalizm unsurlarına sahip olmayan ülkelerde demokrasi yoktu bir başka deyişle, ekonomik koordinasyonun ana mekanizması büyük ölçüde özel mülkiyet rekabetine dayalıydı.⁷ Bununla birlikte, Körfez ülkeleri deneyimi bize siyasi yanı olmayan bir ekonomik liberalizmin toplumsal olarak yeniden bölüşümü tetikleme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Serbest piyasa sistemi bu ülkelerde, genellikle otoriter politikaya boyun eğme ile ilişkilendirilen elitist bir proje olarak tanımlanabilir. Bu makale literatürde neoliberalizm ve demokratikleşme

3 Samuel M. Lipset, "Some Social Requisites of Democracy, Economic Development and Political Development", *American Political Science Review* 53, sy.1, 1959, s. 69-81.

4 Martin C. Needler, "Political Development and Socioeconomic Development: The Case of Latin America". *American Political Science Review* 62, sy.3, 1968, s. 889-897.

5 Adam Przeworski vd., *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 19650-1990*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000,s. 38; Rodrik Dani, "Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How To Acquire Them", *Studies in Comparative International Development* 35, sy.3, 2000, s. 3-5.

6 Larry Sirowy ve Alex Inkeles, "The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review". *Studies in Comparative International Development* 25, sy.1, 1990, s. 127.

7 C.E. Lindblom, *Politics and Markets*, New York: Basic Books, 1977,s. 43.

arasındaki olumsuz bağıntıya vurgu yapan çalışmalara benzer bir argümanı savunmakta ve neoliberalizmin otoriter siyasi yönetimler ile bir çatışma yaşamadan beraber var olabileceğini Katar ve BAE örnekleri üzerinden tartışmayı hedeflemektedir.⁸

KİK ülkelerinin neden otoriter rejimler olarak varlıklarını sürdürebildiklerine dair yapılan çalışmalar bölgedeki rantiyer devlet kavramına dikkat çekmekte ve Avrupa'da temsiliyet ve demokrasinin oluşmasında belirleyicisi olan vergilendirmenin bu devletlerde görülmemesi nedeniyle siyasi rejimin otoriter yapısına vurgu yapmaktadır.⁹ Bu görüşün önemli temsilcilerinden Ross¹⁰, petrolden gelen gelirlerin demokrasinin gelişmesinin önünde bizi engel oluşturduğunu istatistiksel veriler ile çalışmasında göstermektedir. Rantiyer devletin neden demokratikleşmeyi engelleyeceği konusunda neden-sonuç ilişkisi 3 şekilde kurulmaktadır: Rantiyer devletin toplumdan gelecek vergilere ihtiyaç duymaması, yönetenlerin hesap vermesi ya da sorgulanmasını engellemektedir. Bir başka açıdan ise petrolden gelen gelirlerin topluma dağıtılması toplumdaki fraksiyonları memnun ettiği sürece kimsenin sistemi değiştirmek ya da yönetenlere meydan okumak gibi bir niyetinin olmamasıdır. Son olarak, rantiyer devletin zengin finansman kaynakları, yöneticilerin kendilerini koruyacak güvenlik güçlerini oluşturmalarına ve böylelikle toplum üzerindeki kontrollerini devam ettirmelerine ve de olası muhalefet unsurlarını satın alarak kendi saflarına çekmelerine izin vermektedir.¹¹ Bir başka deyişle, petrolden gelen gelir sınıf yapısının değişmesine engel olduğundan demokrasiyi isteyecek devletten bağımsız ekonomik gücü olan sınıfların oluşmasına engel olmaktadır.

Lipset ve Inglehart¹² gibi akademisyenler petrolden gelen gelir, demokrasi için bir tehdit oluşturuyorsa neden Kanada gibi bazı ülkelerin böyle bir deneyim yaşamadığını sorgulamış ve burada sadece rantın rolüne değil, petrol gelirlerinin sınıf yapısında bir değişikliğe yol açıp açmadığına ve toplumun

8 Dennis C. Canterbury, *Neoliberal Democratization and New Authoritarianism*, London: Routledge, 2005, s. 36-38; Ian Bruff, "The Rise of Authoritarian Neoliberalism", *Rethinking Marxism* 26, sy.1, 2014, s. 118-120.

9 Lisa Anderson, "The State in the Middle East and North Africa", *Comparative Politics* 20, sy.1, 1987, s. 1-18; Jill Crystal, *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 66-69; Dirk Vandewalle, *Libya Since Independence: Oil and State-Building*, Ithaca: Cornell University Press, 1988, s. 46-48.

10 Michael L. Ross, "Does Oil Hinder Democracy?", *World Politics* 53, sy.3, 2001, s. 325-28.

11 Jacques Delacroix, "The Distributive State in the World System", *Studies in Comparative International Development* 15, sy.3 1980, s. 3-21; Quintan Wiktorowicz, "The Limits of Democracy in the Middle East: The Case of Jordan", *Middle East Journal* 53, sy.4, Güz 1999, s. 607; Ross, *a.g.e.*, s. 326-329.

12 Samuel M. Lipset ve Seymour vd., "A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy", *International Social Science Journal* 45, 1993, s. 156; Ronald Inglehart, "The Renaissance of Political Culture", *The American Political Science Review* 82, sy. 4, 1988, s. 1203-2204.

politik kültürünün demokrasiyi destekleyip desteklemediğine de bakılması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Huntington¹³ ise demokratikleşme için zenginliğin nasıl yaratıldığının sorgulanması gerektiğini belirtirken petrolden gelen gelirden ziyade sanayileşme yolu ile oluşacak zenginliğin rejimin yapısını değiştirmede rol oynayacağını vurgulamıştır. Burada Huntington'ın yukarıda bahsedilen diğer araştırmacılar ile benzer fikirde olduğunu söylemek mümkündür.

Bu makale KİK monarşilerinde görülen rejim sürekliliğini Katar ve BAE özelinde tartışırken rantiyer devlet anlayışını kabul etmekte ve yukarıda bahsedilen yazarlarla benzer olarak bu ülkelerin petrol gelirleri ile zenginleşmesinin toplumsal yapıda bir değişiklik yaratmadığını ve yöneticilere karşı tehdit oluşturacak yeni bir sınıfı doğurmadığını söylemektedir. Yukarıda bahsedilen akademik yazından farklı olarak bu makale, rejimin devamlılığında neoliberalizmin pompaladığı tüketim kültürüne vurgu yaparak, zenginliğin dağılımından memnun toplumların neden hevesle mevcut iktidarları destekleyeceğini tartışmakta ve siyasi sürekliliğin devamında tüketim kültürünün önemini vurgulayarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Gelenek mi Değişim mi? Körfez'deki Siyasi İkilemi Anlamak

Körfez ülkelerinin karşı karşıya kaldığı en büyük zorluklar sadece olası dış müdahale tehditleri ve bölgesel güvenlikte değil, aynı zamanda iç politikada halkın artan özgürleşme taleplerinde ve bu taleplerin gerektirdiği siyasi reformların hızlı bir şekilde hayata geçirilmesinde de gözlenmektedir.¹⁴ Bu bağlamda özgürlüklerin tanınması ve halk katılımının etkinleştirilmesini sağlayacak yeni kurumların oluşturulması bu monarşilerin bir tehde maruz kalmadan varlıklarını sürdürebilmeleri için önemlidir.

Körfez'deki Arap monarşilerinde demokrasi veya siyasi katılım sorununa yönelik iki farklı yaklaşım vardır. İlki, daha önce de belirtildiği gibi bu yönetim biçimlerini geleneksel otoriter mutlakiyet veya oligarşiye saplanmış rejimler olarak açıklarken ikincisi, meclislerin¹⁵ katılımcı bir yöntem olarak

13 Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press, 1991, s. 85-86.

14 Thomas L. Friedman, "The Scary Hidden Stressor", *The New York Times*, 2 Mart 2013.

15 Meclis (Arapça tekil: majlis; çoğul: majalis), Arap kültürün merkezinde olan bir gelenektir. Bedevilerin çölde dolaştığı günlerde, hemen her konunun konuşulup tartışıldığı ve geleneksel Arap misafirperverliğinin gösterildiği toplantılar yapılırdı. Bu toplantılar meclis olarak hizmet veren keçi kılından bir çadırda, kabile üyeleri ve önemli konukların buluşma yeri olarak bilinirdi. Aile büyükleri, beyler ve şeyhlerin ev sahipliği yaptığı meclislere barza denirdi. Toplantılar, katılımcılar arasında bir ifade özgürlüğünü ve yapıcı bir diyalog ortamını teşvik ederdi. Günümüzde bu gelenek devam etmektedir. Günlük hayatta iş ortaklıklarından evlilik meselelerine kadar pek çok konunun konuşulduğu meclis toplantıları kraliyet ailesinde de sürdürülmektedir. Aynı belli günleri Şeyhin mejlisi halka açıktır ve

görülebileceğini belirtmekte, yönetime kişisel erişimin mümkün olduğu, geleneksel Arap değerlerini de içeren bir “çöl demokrasisi” olarak tanımlamaktadır.¹⁶

İster din ister sosyal statü ister kişisel bağlantılar ve akrabalık ilişkileri açısından olsun, “önde gelen ailelere” saygı da dâhil olmak üzere, bazı geleneksel değerler bu toplumlarda sürekliliğini korumaktadır. Bu geleneksel değerler halkın yöneticilerine duyduğu güveni ve itaati sağlarken yöneticiler açısından ise toplumla süregelen geleneksel etkileşim biçimleri, toplumun fikir ve hassasiyetlerini önceden ölçmek, himaye sistemini ve kabile ittifaklarını devam ettirmek ve yönetenlerin imajını yükseltmek açısından önem taşımaktadır. Ancak yöneticiler artık eski işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirememektedirler zira hem siyasi sistemin dinamikleri değişmiş hem toplumun ve ekonominin yönetimi daha karmaşık hâle gelmiştir. Bu sebeple kabile hiyerarşisi, itaat gibi geleneksel kanallar yöneticilerin onları kullanmak istediği katılımcı olmayan amaçlar için bile yeterli olmamaya başlamıştır.¹⁷ Yeni bağlamda “geleneğin” çeşitli unsurları, hem rejimler hem de nüfusun farklı kesimleri tarafından yeniden yorumlanmış ve benimsenmiştir.¹⁸ Ayrıca 20. yüzyılda ulus devlet yapılarının oluşturulması; yabancı ülkelerin ve petrol gelirlerinin desteği ile yönetici ailelerin konumlarını sağlamlaştırması; petrol zenginliğinin demografik, sosyal ve ekonomik etkilerinin görülmesi, bu ülkelerin “neo-gelenekçi” olarak adlandırılmasına neden olmuştur.¹⁹

KİK ülkelerinde yönetenler ve yönetilenler arasındaki bağın geleneksel biçimlerinin muhafaza edilmesi ve yeniden üretilmesi, “sosyal çoğulculuk” ölçüsünün kabul edildiği daha geniş bir sosyo-politik yapının parçasıdır. Geleneksel kabile yapısının modern dönemde sosyal ve politik alanlarda yeni

---

halk ve diğer önemli isimler dertlerini, önerilerini, şikâyetlerini bu mejliste dile getirebilmektedirler. Değişen zamanla birlikte, hayat daha modern hâle gelse de meclis kavramı önemini korumaktadır ve Araplar, genç nesle diyalog ve ilişki odaklı meclis geleneklerini öğretmenin şimdi her zamankinden daha önemli olduğuna inanmaktadırlar. Bk. J.E. Peterson, “The Age of Imperialism and Its Impact on the Gulf”, *The Emergence of the Gulf States* içinde, haz. J.E. Peterson, London: Bloomsbury Publishing, 2016, s. 30.

- 16 Lisa Anderson, “The invention of tradition: Dynasts and nationalists: why Middle Eastern monarchies survive,” *Middle East monarchies: the challenge of modernity* içinde, haz. Joseph Kostiner, Boulder: Lynne Rienner, 2000, s. 53-69.
- 17 Guido Steinberg, “The Wahhabi Ulama and the Saudi State: 1745 to the Present”, *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Societ, Foreign Affairs* içinde, haz. Paul Aarts ve Gerd Nonneman, New York / London: New York University Press / Hurst & Co., 2005, s. 11-34.
- 18 Lucas, Russell E. “Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type”, *International Journal of Middle Eastern Studies* 36, sy.1 2004, s. 103-119.
- 19 Lisa Anderson on the invention of tradition “Dynasts and nationalists: why Middle Eastern monarchies survive”, *Middle East monarchies: the challenge of modernity* içinde, haz. Joseph Kostiner, Boulder: Lynne Rienner, 2000, s. 53-69.

biçimlere dönüştüğünü söylemek mümkündür.²⁰ Kabilelerin siyasi etkileri son derece sınırlı olsa bile sosyal ve ekonomik dinamiklerde başka şekillerde önemli kalmışlardır. Gerçekten de rantiyer devlet bağlamında rejimler bu kabilelerden oluşan toplumu dengeleyebilmekte veya dönüştürebilmektedirler. Öte yandan bu kabileler, yönetici grubun toplumu yönetmesi ve gücünü koruması için verecekleri destek sebebiyle önemli bir siyasi aygıt olarak görülme-ye devam etmişlerdir.²¹

1980'lerin ikinci yarısından itibaren ülke içi ve uluslararası ekonomik dengelerdeki değişimler birçok rejim üzerinde baskı yaratmıştır. KİK devletlerindeki yönetici aileler de çeşitli şekillerde ve değişen ölçülerde bu baskıya yanıt vermiştir. 1990'ların sonlarından bu yana tüm KİK ülkelerinde uygulamaya konulan bir dizi reform bölgede siyasi liberalleşmenin adımları olmuştur. Bu çalışma KİK ülkelerinden Katar ve BAE üzerinde duracaktır. Aşağıda bu iki ülkenin seneler içerisinde geçirdiği siyasal liberalleşme deneyimleri tartışılacaktır.

Katar

Katar'ın siyasi sistemi, devlet başkanı ve icra başkanı olarak Emir ve hükümet başkanı olarak başbakandan oluşan yarı anayasal bir monarşidir. Katar anayasasına göre kısmen seçilmiş Danışma Meclisi, yasaları reddetme ve bakanları görevden alma konusunda sınırlı bir yetkiye sahiptir. Katar Emiri (şu anda Temim bin Hamed es-Sani), yargıyı kontrol etmenin yanı sıra neredeyse tüm yürütme ve yasama yetkisini elinde tutmaktadır. Başbakanı ve kabineyi atama yetkisi de kendisindedir.

Katar'ın siyasi liberalleşme adımları Emir'in, Mart 1999'da serbest belediye seçimlerine izin vermesi ile başlamıştır. Katılımın oldukça yoğun olması Şeyhin bu adımın toplumdaki karşılığı olarak görülebilir. Şeyh bu hamlesi

20 İslam'ın yükselişinden hemen önce Arap Yarımadasına egemen olan başlıca kültürlerden biri göçebe Bedevi halkıydı. Çok tanrılı Bedevi klanları, her klan kabileler altında kümelenmiş olarak akrabalarla ilgili gruplara büyük önem verirdi. Yakın aile bir çadırı paylaşır ve klan olarak da adlandırılabilir. Bu çadırların çoğu ve bunlarla bağlantılı aile ilişkileri bir kabileden oluşuyordu. Klanlar aile üyelerinden oluşsa da bir kabile akraba olmayan bir üyeyi alabilir ve onlara aile statüsü verebilirdi. Toplum ata erkildi ve kalıtım erkek soyundan geliyordu. Kabileler, üyeleri için bir koruma aracı sağladı bir klan üyesinin ölümü, acımasız bir misilleme anlamına gelmekteydi. Kabile üyesi olmayanlar yabancı veya düşman olarak görülüyordu. Kabileler ortak etik anlayışını paylaşır ve bireye bir kimlik sağlardı. Bedeviler arasında kabileler arası savaş yaygındı ve savaşa yüksek bir onur verildi. Arap Yarımadasındaki zorlu yaşam koşulları, aile iş birliğine büyük önem vererek klan sistemini daha da güçlendirdi. Körfez'de devlet oluşumunda aşiretlerin rolü en çok Kuveyt, Bahreyn, Katar ve şimdi BAE olan ülke için geçerlidir. Bk. J. E. Peterson, "The Age of Imperialism and Its Impact on the Gulf", *The Emergence of the Gulf States* içinde, haz. J.E. Peterson, London: Bloomsbury Publishing, 2016, s. 160.

21 Christopher Davidson. *The United Arab Emirates: A Study in Survival*, (Bouder: Lynne Rienner, 2005), 46-49.

ile özellikle çalışan eğitimli genç neslin takdirini kazanırken rejim içindeki potansiyel rakiplere karşı kendi destek grubunu da arttırmayı başarmıştır.²² Yine ilk kez 1999 yılında Merkez Belediye Meclisi seçimleri yapılarak kadınlara hem oy verme hem de aday olma hakkı tanınmıştır. Aynı yıl Şeyh sansür ve enformasyon bakanlığını da kaldırılmıştır. 2002 yılında ise genel seçimleri öngören yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Bu taslağa göre 15'i atanmak üzere 45 üyeli tek kamaralı parlamento kurulması Katar'ın tarihinde ilk kez öngörülmüştür. Seçim ve temsiliyet hususuna yaptığı vurgu sebebi ile bu anayasa taslağı ülkedeki siyasi liberalleşmenin en önemli adımı olmuştur. Ayrıca taslağa göre parlamento, yasa yapma, devlet bütçesini oylama, bakanlar hakkında soru önergesi verme ve üçte iki çoğunluk ile bakanları görevden alma gibi haklara da kavuşmaktadır.

Yeni anayasa 2003 yılında onaylanmış ve Temmuz 2005'ten itibaren yürürlüğe girmiştir. 2007 başlarında ulusal parlamento seçimleri ertelenmesi sebebiyle ülkenin ilk yasama seçimleri, 45 sandalyeli Şura Konseyinin 30 üyesini seçmek üzere Ekim 2021'de gerçekleşmiştir.²³ Konseyin savunma, güvenlik, ekonomi ve yatırım konularında sınırlı yetkiye sahip olduğu belirtilmelidir. Yine Katar'da siyasi partilerin kurulmasına henüz izin verilmemiş olması siyasi liberalleşmenin sınırlarını gösteren bir başka örnektir.

Birleşik Arap Emirlikleri

BAE, bağımsızlığını 2 Aralık 1971'de kazanmıştır. Devlet başkanı yedi emirliğin her birini yöneten mutlak hükümdarlar arasında seçildiği için hükümet şekli başkanlık sistemini andıran bir monarşidir. BAE devlet başkanı, Mayıs 2022'den bu yana Abu Dabi hükümdarı olan Cumhurbaşkanı Şeyh Muhammed bin Zayid en-Nehyan'dır.

BAE'deki halkın katılımını sağlayacak mekanizmalar, KİK ülkeleri arasında en az gelişmiş olanıdır. BAE'deki yedi emirin her biri kendi emirliği içinde egemen güç olmaya devam etmektedir. Başkan bir kabine veya Bakanlar Kurulu atar. Ayrıca, yedi emirliğin her birinin yedi yöneticisinden oluşan ve yılda dört kez toplanan bir Federal Yüksek Konseyi (FYK) bulunmaktadır. FYK, BAE'deki en yüksek anayasal organdır ve genel politikaları belirler. FYK ayrıca mevcut başkanı (ve başkan yardımcısını) görevde tutmak veya yenisini seçmek için beş yılda bir toplanır. FYK'nın yasamayı başlatma gücü

22 Andrew Rathmell ve Kirsten Schulze, "Political reform in the Gulf: the case of Qatar." *Middle Eastern Studies* 36, sy. 4 (2000): 47-49.

23 Giovanni Parolin, 'Generations of Gulf Constitutions: Paths and Perspectives', *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf* içinde, haz. Khalaf & Luciani, (Dubai: Gulf Research Center, 2006), 61-66.

yoktur. Bu bağlamda FYK Emir'in gücünü sınırlayamaz ve bu güce hesap sorabilecek bir siyasi organ rolünü üstlenemez. FYK'da tartışılan konuların sayısının 1990'ların sonundan beri fiilen artmış olması bu organın artan meşruluğuna işarettir.²⁴

Ülkede ilk seçimler Aralık 2006'da, en son seçimler Eylül 2021'de yapılmıştır. Bir sonraki seçimlerin Ekim 2023'te gerçekleşmesi beklenmektedir. BAE'de seçimler parti sistemine göre değil bireysel adaylara göre yapılır. Bunun sebebi BAE'de siyasi partilerin yasak olmasıdır. Yine BAE organize muhalefetin çok az görüldüğü bir ülkedir. Özgürlükler açısından bakıldığında, kadınların bağımsız olarak örgütlenme ve siyasi sistemde var olma fırsatlarının çok az olduğu görülmektedir.²⁵ Tüm bu bahsedilen siyasi unsurlar, BAE'nin neden sınırlı bir siyasi liberalleşme deneyimlediğini göstermektedir. Kısacası BAE'de seçmenlere sunulan siyasi seçimler pratikte ciddi şekilde sınırlıdır ve hem seçmenlerin hem de adayların siyasi tercihleri aşiret ağlarından büyük ölçüde etkilenir. Kısaca siyasi sistem, emirliklerin kalıtsal yöneticilerine güç üzerinde bir tekel verir ve seçimler yoluyla hükümette değişiklik olasılığını dışlar.

Liberalleşmenin Etkileri

Son otuz yılda KİK ülkelerinde bir bütün olarak toplumun ve özellikle ekonominin muazzam bir şekilde değiştiği açıktır, yönetim biçimleri ve ekonomik sistemleri daha büyük ve daha karmaşık hâle gelmiştir.²⁶ Bu bağlamda ekonomik zenginleşmenin, siyasi liberalleşmenin ötesine geçerek demokratikleşmeyi beraberinde getirip getirmeyeceği önemli bir sorudur.

Aslında Körfez monarşileri diğer Arap ülkelerindeki tek adam rejimlerinden daha az kırılabilir bir yapıya sahiptir. Baskılar kaçınılmaz olarak yükseldiğinde ve sistemi değiştirmenin gerekli olduğu durumlarda bu rejimler, kaosa girmeden ve devrilme riskini almadan uyum sağlama esnekliğine sahiptir. Zira cumhuriyetçi rejimlerde görülen popülist otoriter liderlerin kullandığı büyük ideolojik iddialara ihtiyaçları yoktur.²⁷ Bu yönetimlerde değişim yöneticilerin kontrolü altındadır. Örneğin BAE'de gerçek bir katılımcı mekanizma

24 Christopher M. Davidson, *Dubai, The Vulnerability of Success*, London: Hurst ve Company, 2008, s. 187.

25 "United Arab Emirates", *Freedom House*, 2021.

26 Giacomo Luciani, "Democracy vs Shura in the Age of the internet," *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf*, içinde, haz. Khalaf & Luciani, Lund University: Gulf Research Center, Aralık 2004, s. 275.

27 Pete W. Moore ve Bassel F. Salloukh, "Struggles. under Authoritarianism: Regimes, States, and Professional Associations in the Arab World," *International Journal of Middle East Studies* 39, sy. 1, Şubat 2007, s. 73.

yoktur. FYK'nın bir bölümünü seçecek emirlik konseylerinin seçilmek yerine Emir tarafından atanmalarını durduracak hiçbir engel yoktur. Yedi emir her halükarda, kendi emirlikleri içinde hukukun ve siyasi müsamahanın egemen hakemleri olmaya devam etmektedirler.²⁸ Katar örneğine bakarsak tarihin ilk Şura Meclisi seçimi yukarıda da belirtildiği gibi 2021 yılının Ekim ayında gerçekleşmiştir ve bu seçimle ülke tarihinde ilk defa Meclis yoluyla halk yönetime dâhil olmuştur.²⁹ Ancak Şura Meclisinin siyasi gücünün sınırlı olduğunu da unutmamak gerekir. Parlamentonun Emir tarafından atanması ve bakanların oylanması veya meclisin oturumda olmadığı zamanlarda çıkarılan Emir'i kararnamelerinin iptali için 2/3 çoğunluğun gerekli olması parlamentonun gücünün önemli ölçüde kısıtlandığını göstermektedir.³⁰ Özgürlükler açısından da bu kısıtlılık hâli devam etmektedir. Ekonomik liberalleşme hız kesmeden devam ederken 2004 yılında işçilerin örgütlenme veya grev yapma yeteneklerini ciddi şekilde kısıtlayan bir yasanın yürürlüğe girdiğini hatırlamak gerekir. Yine 2005'te yürürlüğe giren yeni dernekler yasası, toplumun siyasi meselelerle uğraşmasına izin verilmeyeceğini ve bağış toplama dâhil tüm faaliyetlerinin Sivil Toplum Bakanlığı tarafından izleneceğini açıkça belirtmiştir.³¹

Körfezdeki bu gelişmeler liberalleşmeyle demokratikleşmenin aynı şey olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle reform ve liberalleşme özünde rejim tarafından nihai kontrolü sürdürmek için kullanılan bir araca dönüşebilir.³² Rantiyer devlet ortamında rejimler, nihai otorite kaynağı olarak konularından vazgeçme niyetinde olmaksızın, potansiyel muhalif güçleri bir araya getirmek ve/veya bölmek için liberalleşmeyi kullanabilirler. Brumberg, böyle bir "liberalleştirilmiş otokrazi"ne kadar uzun süre uygulanırsa, demokratikleşmenin o kadar zor gerçekleşeceğini savunmaktadır. Brumberg'e göre: "serbestleştirilmiş otokrasinin kendisi, en iyi niyetli lider için bile bir tuzak hâline gelebilir."³³ Körfezdeki "modernleşen otokrasiler" bu tuzaktan kurtulabilir mi? Liberalleşme yönünde daha fazla ilerlemeleri muhtemel görünse de en azından bir süre için "liberalleştirilmiş otokrazi" sınırlarının ötesine geçmeleri pek olası gözükmemektedir. Bunun sebepleri bir sonraki bölümde detaylıca tartışılacaktır.

28 Davidson, *a.g.e.*, s. 185.

29 Ömer Kaçar, "Katar'da seçim-aşiret ilişkisi", *Independent*, 6 Mart 2022.

30 Gerd, Nonneman, "A Comparative Perspective". *Durham University Middle East Papers Sir William Luce Publication Series 6 (21)*, 21 Ağustos 2006.

31 *a.g.e.*, s. 30.

32 Daniel Brumberg, "Authoritarian Legacies and Reform Strategies in the Arab World", *Political Liberalization and Democratization in the Arab World* ed. Rex Brynen, Bahdat Korany, Paul Noble, Boulder, CO.: Lynne Rienner, sayı 1, 1995, s. 229-230.

33 *a.g.e.*, s. 232.

Bir Yönetim Stratejisi Olarak Neoliberalizm ve Siyasi Süreklilik

Çalışmada daha önce bahsedildiği gibi halkları yönetmede kabile anlayışı (*tribalism*) olarak tabir edebileceğimiz farklı fraksiyonlar ile direkt ilişkiler üzerinden yöneten-yönetilen ilişkisini kurgulamak, Körfez ülkelerinin geleksel yönetim şekline işaret etmektedir. Bu yönetimler bir yandan toplumda sosyal çoğulculuğu dinsel, etnik ve bölgesel ayrıışmalara izin vererek desteklerken bir yandan da toplumu dikey bölen bu yarılmaları (*social cleavages*) manipüle, kontrol ve dengeleme işlevini üstlenerek toplumun üzerinde ve onları yöneten temel bir unsur olarak var oldular.³⁴ Merkezi ve baskıcı rejimlerini devam ettirmede toplumdaki çoğulculuğun temelini oluşturan ve birbiri ile çelişmesi muhtemel farklı kimliklerini başarı ile yönetmeleri kilit rol oynarken patronajı etkin bir biçimde uygulamaları da bu baskıcı rejimlerin devamını kolaylaştırmıştır.³⁵ Toplumdaki farklı etnik, dinsel ve bölgesel unsurlar ile kurdukları geniş ve kapsayıcı koalisyonları petrolden gelen gelirlerini dağıtarak sağlamışlar ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu kurgu neoliberalizme geçişi ile beraber topyekûn bir saldırıya ya da köklü bir değişime uğramadı. Ancak neoliberalizm ile beraber yeniden kurgulanması gerekiyordu ve öyle de oldu.

1970’li yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesi bölge ekonomilerinin petrol satışı üzerinden ani zenginleşmesine ve küresel oyucu olarak piyasalara ilk adımlarını atmalarına olanak sağladı. 1980’li ve 1990’lı yıllarda ekonomik liberalleşmeyi piyasa oyuncularının etkinliğini artırarak bölgeye küresel parayı çekmek ve böylelikle bölgenin altyapı sorunlarını çözmek ve bölge insanının iş imkânlarını genişletmek için kullanan Körfez ülkeleri, ekonomik anlamda hızlı bir büyüme ve canlılık yakaladı. Bu süreçte izlenen politikalar: Piyasalara daha çok özgürlük verilmesi adına bölge ekonomilerini büyük yabancı ya da çokuluslu şirketlere açma; özelleştirme; devletin yatırım amaçlı büyük projelere girişmesi ve tüketimi teşvik olarak sayılabilir.³⁶ Burada vurgulanması gereken neoliberalizme geçişin sadece uygulanan politikalar bağlamında bir değişikliğe işaret etmediği, neoliberalizmin kendisini besleyecek kültürel değişimleri ve kendine has değerleri de toplumsal düzeyde hayata geçirdiğidir.

34 Lisa Anderson, “Dynasts and Nationalists: Why Monarchies Survive”. *Middle East Monarchies: The Challenge of Modernity* içinde, haz Joseph Kostiner, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000, s. 61; Frisch Hillel, “Why Monarchies Persist: Balancing Between Internal and External Vulnerability”, *Review of International Studies* 37, sy.1, 2011, s. 174.

35 Lucas, Russell E. “Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type”. *International Journal of Middle Eastern Studies* 36, sy.1, 2004, s. 107.

36 Abdullah al-Beraidi, “The Trap of Neoliberalism for GCC Countries”, *Contemporary Arab Affairs* 11, sy.4 Aralık 2018, s. 72-73.

Her ne kadar bölge ülkeleri arasında farklılıklar görülse de Körfez monarşileri genelinde neoliberalizm deneyimi devletin piyasa mantığına göre hareket etmesi kadar tüketim kültürünün topluma pompalandığı bir deneyim oldu. Tüketim kültürünün yaygınlaştırılmasındaki amaç; neoliberal politikaları halk nezdinde popüler kılmak ve devlet otoritesine duyulan bağlılığı devam ettirmektir. Sonuç olarak petrol gelirleri sayesinde artan alım gücü ve küreselleşme ile beraber yükselen tüketim özgürlüğü, halk nezdinde bir nevi “alışveriş yapıyorum, o halde varım” ya da “ne satın alıyorsam oyum” diye tarif edilebilecek yeni bir hâl doğurdu. Halkın tüketmekten duyduğu hoşnutluk yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiyi de dönüştürdü, bu yeni hâl ile uyumlu olarak devlet, halkın tüketim özgürlüğünü koruyan ve bunun devam etmesinin garantörü olan bir unsura evirildi. Bir başka deyişle hidrokarbon üreticileri olarak petrol ihracından gelecek paraya ekonomik olarak bağımlı olan ve meşruluğunu petrol gelirini halkına dağıtmakla kazanan Körfez monarşileri artık tüketim özgürlüğünü sağlayabildiği ve halklarını bundan hoşnut tutabildiği kadar meşruydu.

Yerel düzlemde tüketimi arttıracak cazip alışveriş merkezleri, lüks mağazalar, restoranlar, kültürel tüketimi için kurgulanmış müze ve opera binaları, bölge halkının yeni dünya düzeninin hakim paradigmasını kolaylıkla benimsemesini sağladı. Marciniak ve Mohsen’in (2014) belirttiği gibi³⁷ Körfez ülkelerindeki halkın tüketime olan düşkünlüğü Louis Vuitton, Tiffany ve Dior gibi önemli lüks markaların logolarını taşıyan ürünleri alma heveslerinde kendini rahatlıkla gösteriyordu. Özellikle BAE örneğinde lüks tüketim sadece bir tüketici davranışı olmayıp toplumda bir kimlik, bir prestij unsuru hatta bir güç ögesi sayılıyordu.³⁸ Bu yanı sıra lüks tüketimin ülkede popülerlik kazanması, ülke halkının globalleşen dünya ile ekonomik düzlemde eklemlenme hevesinin de bir göstergesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bugün BAE’nin sadece Dubai şehrinde doksandan fazla alışveriş merkezinin bulunuyor olması ve şehrin alışveriş festivalleri ile tanınıyor olması yine tüketim kültürünün ülke bazında ne kadar hevesle benimsendiğinin bir işaretidir. Al-Shehabi’nin deyimiyle, bir kimliğe sahip olmadan var olan birçok sayıdaki etnik grubu birbirine bağlayan ortak payda, Gayrisafi Milli Hasıla’nın (GSMH) artışı ve tüketimdir.³⁹ Uluslararası arenada ise bölge mo-

37 Marciniak, Ruth ve Marwa Gad Mohsen, “Homogeneity in Luxury Fashion Consumption: An Exploration of Arab Women”, *The Business & Management Review* 5, sy.1, 2014, s. 32-35.

38 Başak Özoral ve İlke Civelekoğlu, “Neoliberalism, Self-Identity and Consumer Culture in the UAE”. *Examining the Relationship Between Economics and Philosophy* içinde, haz. İlkben Akansel, Pennsylvania: IGI Global, 2019, s. 50.

39 Omar AlShehabi, “Histories of Migration to the Gulf” *Transit States: Labour, Migration and Citizenship in the Gulf* içinde, haz. Adam Hanieh vd., London: Pluto Press: 2014, s. 135.

narşileri ticari ve finansal liberalizm üzerinden yabancı aktörler ile yakın ortaklık kurdular. Bu bağlamda BAE’de kurulan serbest bölgeler (*free zones*) -ki yabancı yatırımcılara ve yerel girişimcilere vergiden muaf, tarifeden muaf, altyapı açısından sorunsuz bölgeler sunması sebebiyle sermaye açısından cazip bölgeler olarak düşünülebilir- son derece önemlidir. 1980’li yıllarda Dubai’de kurulan Jebel Ali Serbest Bölgesi zamanla genişleyerek Dubai Uluslararası Finans Merkezi, Dubai Medya Şehri ve Dubai İnternet Şehri’ni de kapsayan büyük bir alana dönüştü. Katar’da ise benzer serbest bölgeler Doha’da kurulan Katar Bilim ve Teknoloji Parkı ve Katar Finans Merkezinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰

Yerel ve yabancı unsurları neoliberalizm ekseninde ortak bir paydada başarı ile buluşturan bu yönetimler, geleneksel motiflerini geride bırakmadan Soğuk Savaş sonrası kurulan küresel liberal düzende yerlerini aldılar.⁴¹ Neoliberalizmin üretim odaklı hizmet sektör kanadını oluşturan serbest bölgeler, finans kanadını temsil eden finans merkezleri bölge monarşilerinin küresel liberal sisteme eklenme isteğinin göstergeleridir. Dubai -ya da daha genel ifadeyle Birleşik Arap Emirlikleri- sunduğu gelişmiş ülkeler düzeyindeki altyapısı, iş dünyasının isteklerine duyarlı siyasi iklimi, düşük maliyetli iş gücü, düşük vergileri, avantajlı coğrafi konum ile lojistik ve ticaret açısından bölgenin yıldız ekonomisi durumundadır.⁴² En az bu özellikler kadar önemli olan ise neoliberalizmin tüketimi teşvik eden yanının bu ülkedeki belki de en vurucu yansıması olarak da okunabilecek “marka olarak tüm ülke” (*brand as nation*) sloganıdır.⁴³ Katar ise BAE’nin iş dünyası odaklı yaklaşımına yakın durmakla beraber, ülke ekonomisi BAE kadar çeşitlendirilmediğinden buradaki yatırımlar ve iş birlikleri BAE’deki kadar çok değildir. Yine de yönetimin yabancı yatırımcıyı ve sermayeyi ülkeye çekme hevesi göz önünde bulundurulduğunda, ülkenin BAE’den farklı bir yol izlemeyeceği aşikârdır.

Liberalizmi ekonomik bağlam ile sınırlı tutup siyasi hak ve özgürlükler alanında geniş bir açılıma gitmeyen bölge monarşileri, bir başka deyişle oto-

40 Ennis, A. Crystal. “Reading Entrepreneurial Power in Small Gulf States”. *International Journal* 73, sy.4, Aralık 2018, s. 575.

41 Misal, Birleşik Arap Emirlikleri vatandaşı olan bireylerden beklentisini tanımlarken Emirlik vatandaşlarının neoliberalizmin vurguladığı hoşgörü ve girişimcilik gibi değerlere bağlı olmalarını ancak bir yandan da onları topluma bağlayan ortak tarih, din gibi kültürel öğelerden kopmamalarını vurgulamıştır, bk. Christopher Davidson, *Dubai, The Vulnerability of Success*, London: Hurst ve Company, 2008, s. 193-94.

42 Michael Herb, *The Wages of Oil: Parliaments and Economic Development in Kuwait and the UAE*, Ithaca: Cornell University Press, 2014, s. 197.

43 Tüketim üzerinden milliyetçiliği kurgulaması bir yana, ülkede son derece popüler olan bu slogan, neoliberalizmin bölge halkları nezdinde gücünü göstermesi açısından son derece vurucudur. Konu ile ilgili bk. Zala Volcic ve Mark Andrejevic, “Nation Branding in the Era of Commercial Nationalism”. *International Journal of Communication* 5, sy.1, 2011, s. 600.

riter kapitalizmi benimseyen Körfez'in "liberalleşmiş otokrasileri", yönetme haklarını ya da yönetilenlerin gözünde meşruluklarını, bireylerin refahını sağlayan bir güç olarak (*welfare provider*) kendilerini kurgulamaktan alırlarken böylece toplum üzerindeki kontrollerini konsolide etmeyi de başardılar.⁴⁴ Körfez ülkelerinin neoliberalizm deneyimi devletlerin vatandaşlarını yönetme kapasitesini fiilen arttırmasına olanak sağlaması sebebiyle önemlidir.

Bu ülkelerde yazılı olmayan ama yöneten ve yönetilenler arasında kabul gören sosyal kontrata göre yönetenler hizmet ve malların tüketimini ve ekonomik refahı sağlayacak buna karşılık yönetilenler de mevcut siyasi yapıya başkaldırmayacaklardı. Dolayısıyla, siyasi otoriterliğe sorunsuzca eklenen ekonomik liberalizmin bölge halkları tarafından onandığını söylemek yanlış olmaz.⁴⁵ Her ne kadar Arap Halk Hareketleri ile rantiyer devletlerin de zorlanacağı ve demokrasinin bölgenin geleceği için kaçınılmaz olduğunu söyleyenler olduysa da şu ana kadar böyle bir gelişmenin gerçekleşmemiş olması Körfez monarşilerinin rant gelirleri olduğu sürece siyasi krizleri atlatabileceğine işaret etmektedir.⁴⁶ Bu durum bize siyasi kriz zamanlarında yüksek ücret zammı, kamu iş olanaklarının arttırılması gibi ekonomik ödülleri ile bu yönetimlerin halk kitlelerinin desteğini sağlamada bir zorluk yaşamadan meşruiyetlerini devam ettirebileceklerine işaret ederken halk tarafında da tüketimde bir zorlukla karşılaşmadıkları sürece otoriter rejimlerden şikâyetçi olmayacaklarını ve demokratikleşme yolunda ciddi bir talepte bulunmayacaklarını göstermektedir.

Burada vurgulanması gereken bir başka husus ise Batı ülkelerinde devletin küçülmesi olarak karşımıza çıkan neoliberalizmin, Körfez ülkeleri deneyiminde devletin bizatihi yetkisini ve bireye karşı alanını genişleten ve böylelikle müdahaleciliğini özgül koşullarda arttırabilen bir unsur olarak karşımıza çıktığıdır. Daha da açacak olursak Eylül 2001 sonrası dönemde yükselen terör tehdidine karşı bölge yönetimleri halkın üzerindeki kontrollerini arttıracak mekanizmaları ivedilikle hayata geçirdiler korkuyu etkin bir araç olarak kullanırken korkan halkı geniş kapsamlı gözetleme yöntemleriyle (alışveriş merkezlerinden caddelere yerleştirilen güvenlik kameraları, biokimlikler vs.)

44 İlias, M. H. "Neoliberalism and the New Means of Art of Government in the Gulf Monarchies", *State-Society Relations in the Arab Gulf States* içinde, haz. Mazhar Al-Zoby ve Birol Başkan, Berlin: Gerlach Press, 2014, s. 124.

45 Quintan Wiktorowicz rentier sosyal kontrat tanımını kullanır ve bu tür bir sosyal kontratın Ürdün'de olduğundan bahseder, bk. Quintan Wiktorowicz, "The Limits of Democracy in the Middle East: The Case of Jordan", *Middle East Journal* 53, sy.4, Güz1999, s. 608.

46 Yoel Guzansky, "The Gulf Monarchies: Is Spring far Behind?", *The Gulf Monarchies: One Year of the Arab Spring* içinde, (Institute of National Studies: 2012), 45-47; Mohammed Al-Katari, *The Future of the Arab Gulf Monarchies in the Age of Uncertainties*. (US Army War College: Strategic Studies Institute, 2013), 67.

başarıyla denetim altına aldılar.⁴⁷ Körfez monarşileri halklarını sadece terör gibi nerden geleceği belirsiz bir tehdide karşı değil aynı zamanda kapitalist üretim ve tüketim çarklarının dışında ya da çeperinde yer alan göçmen, yabancı işçi gibi unsurlara karşı da korumayı üstlendi.⁴⁸ Şehirlerin uzak köşelerinde her türlü haktan mahrum bir şekilde yaşamaya mahkûm edilen bu yabancı unsurlar, kapitalizm için önem taşımayan hiçbir bireyin ülke siyasetinde görünür de olamayacağını gösteriyordu. Tüketim dolayısıyla tüketebilenler neo-liberalizm tarafından kutsanırken, Körfez devletleri de sadece bu süreçte yer alabileceklerin haklarını koruyacaklarını açıkça ilan ediyorlardı. Halkın iyiliği için halkın üzerindeki siyasi kontrolü artırarak yapılan bu koruma bölümün başında belirttiğimiz hususun yani devletlerin vatandaşlarını yönetme kapasitesinin fiilen artmasına da vesile oldu.

Özetle; ülke içerisinde petrol gelirlerinin dağıtımı yani rantiyer devlet anlayışı ile vatandaş ile bağ kuran ve piyasa ekonomisi modeline tüketim kültürünü eklemeyerek yerel halk nezdinde desteğini arttıran Körfez monarşileri, hayata geçirdikleri ticari ve finansal liberalizm ile piyasa dostu yabancı aktörleri de yanlarına alarak destekçilerini ortak bir paydada buluşturmayı ve böylelikle otoriter yönetimlerini sürdürmeyi başarmışlardır.

Sonuç

Bu makalede Körfez monarşilerinden Katar ve BAE’de ekonomik liberalizm, küreselleşme ve siyasi otoriterliğin nasıl uyumlu ilerlediği tartışılmıştır. Katar ve BAE tarihsel, kültürel, siyasi ve ekonomik benzerliklerine rağmen Körfez monarşilerinin iki farklı yüzünü temsil etmektedirler. Körfez ülkelerinin yüzölçümü olarak en küçüğü olan Katar yüksek hidrokarbon geliri ile zenginleşmiş ve özellikle bölge siyasetinde etkin bir rol oynamaya başlamıştır.⁴⁹ BAE ise tamamen ekonomik gelişmeye odaklı bir siyaset izlemiş ve küresel piyasalara entegre olmaya daha fazla önem vermiştir. Bunun sonucunda Ortadoğu’nun finans, turizm ve ticaret merkezi olmayı başarmıştır. Bu bağlamda ekonomik çeşitliliği gerçekleştirebilmiş ve salt hidrokarbona gelinine bağlı bir ülke olmaktan çıkmıştır.

Bütün bu ekonomik gelişmelere siyasi açılımlar da eşlik etmekle beraber bu ülkelerin geleneksel monarşik yapıları, otoriter yönetim şekilleri gerçek

47 İlias, M. H. “Neoliberalism and the New Means of Art of Government in the Gulf Monarchies”, 126.

48 İlias, “Neoliberalism and the New Means of Art of Government in the Gulf Monarchies”, 132.

49 Son yirmi yılda Katar bölge siyasetinde etkili olmak adına Müslüman Kardeşlere ve Selefi akımlara destek vermiş ve bu sebeple diğer KİK ülkelerinden tepki görmüş ve hatta ambargoya maruz kalmıştır. 1996’da Al Jazeera haber platformunu kurması, 2022 Dünya Futbol Kupası’na ev sahipliği yapması bölge ve uluslararası siyasette öne çıkma çabası olarak görülebilir.

anlamda değişmemiş ve demokratikleşme bu ülkelerde gerçekleşmemiştir. Bu rejimler mevcut hâlleri ile ancak “liberalleşmiş otoriter” yapılar olarak tanımlanabilirken bu durum iki ülkedeki siyasi yapının devamlılığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak, Körfez’in iki monarşisi olan Katar ve BAE’de siyasi yapının yakın zamanda hızla ve tümünden değişmesi pek olası gözükmemektedir. Bu çalışmada belirtildiği gibi ekonomik liberalleşme, iç ve dış paydaşlardan oluşan ve iktidarı destekleyen grupların oluşumuna ve içerde yönetimlerin desteklenmesinde etkin olan tüketim kültürüne olanak sağlaması sebebiyle mevcut otoriter yönetimlere rahatlıkla eklenmekte ve bu yönetimlere bir tehdit ya da dönüşmeleri konusunda bir baskı yaratmamaktadır. Kısa ve orta vadede daha fazla liberalleşme reformları yapılırsa da bu yönetimlerin çoğunun büyük olasılıkla mevcut iktidarlarını sürdürmek için “liberalleşmiş otokrasi” aşamasında kalacaklarını ve bu bağlamda siyasi sürekliliği devam ettireceklerini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

Al-Beraidi, Abdullah. “The Trap of Neoliberalism for GCC Countries”. *Contemporary Arab Affairs* 11, sy.4 (Aralık 2018): 63-82.

Al-Fahad, Abdulaziz . “Ornamental Constitutionalism: The Saudi Basic Law of Governance” VI. Mediterranean Social and Political Research Meeting yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, Montecatini, İtalya, 16-20 Mart, 2004.

Al-Katari, Mohammed. *The Future of the Arab Gulf Monarchies in the Age of Uncertainties*. US Army War College: Strategic Studies Institute, Haziran 2013.

Al-Rasheed, Madawi. *A History of Saudi Arabia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Al-Shehabi, Omar. “Histories of Migration to the Gulf”. İçinde *Transit States: Labour, Migration and Citizenship in the Gulf* içinde, haz. Adam Hanieh, Adbulhadi Khalaf ve Omar Al-Shehabi, 123-159. London: Pluto Press: 2014.

Amr, Hamzawy. “The Saudi Labyrinth: Evaluating the Current Political Opening”. Carnegie Endowment, *Middle East Series* 68 (Nisan 2006): 465-482.

Anderson, Lisa. “Dynasts and Nationalists: Why Monarchies Survive”. *Middle East Monarchies: The Challenge of Modernity* içinde, haz. Joseph Kostiner, 53-71. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000.

Anderson, Lisa. “The State in the Middle East and North Africa”. *Comparative Politics* 20, sy.1 (1987): 1-18.

Anoushiravan, Ehteshami. “Power Sharing and Elections in the Middle East”. *Bound to Cooperate – Europe and the Middle East* içinde, haz. Sven Behrendt ve Christian Hanelt, 135-178. Gütersloh: Bertelsmann, 2000.

Biebricher, Thomas. “Neoliberalism and Authoritarianism”. *Global Perspectives* 1, sy.1 (2020)

Brandon, Friedman. “The Arab Gulf States: Balancing Regional Security and Domestic Political Changes”. *The Middle East Book Review* 4, sy.1 (2013): 43-56.

Bruff, Ian. “The Rise of Authoritarian Neoliberalism”. *Rethinking Marxism* 26, sy.1, (2014):113-129

Brumberg, Daniel. “The Trap of Liberalized Autocracy”. *Islam and Democracy in the Middle East* içinde, haz. Larry Diamond, 35-47. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003.

Brumberg, Daniel. “Authoritarian Legacies and Reform Strategies in the Arab World”. *Political Liberalization and Democratization in the Arab World* içinde, haz. Rex Brynen, Bahdat Korany ve Paul Noble, 229-260. Boulder, CO.: Lynne Rienner, vol. 1, 1995.

Brumberg, Daniel. “Liberalization versus Democracy: Understanding Arab Political Reform”, *Middle East Series Working Papers, Democracy and Rule of Law Project No:37*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Mayıs 2003.

Canterbury, Dennis C. *Neoliberal Democratization and New Authoritarianism*. London: Routledge, 2005

Crystal, Jill. ve Abdullah al-Shayehji. “The Pro-Democracy Agenda in Kuwait”, *Political Liberalization and Democratization in the Arab World* içinde, haz. Rex Brynen ve Paul Noble, 101-126. Boulder: Lynne Rienner, 1998.

Crystal, Jill. *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Dani, Rodrik. “Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How To Acquire Them”. *Studies in Comparative International Development* 35, sy.3 (2000): 3–31.

Davidson, Christopher. *Dubai, The Vulnerability of Success*. London: Hurst ve Company, 2008.

Davidson, Christopher. *The United Arab Emirates: A Study in Survival*. Boulder: Lynne Rienner, 2005.

Delacroix, Jacques. "The Distributive State in the World System". *Studies in Comparative International Development* 15, sy.3 (1980): 3-21

Ennis, A. Crystal. "Reading Entrepreneurial Power in Small Gulf States". *International Journal* 73, sy.4 (Aralık 2018): 573-595.

Friedman, Thomas L. "The Scary Hidden Stressor". *The New York Times*. Son erişim tarihi: 9 Aralık 2022, <https://www.nytimes.com/2013/03/03/opinion/sunday/friedman-the-scary-hidden-stressor.html>

Frisch, Hillel. "Why Monarchies Persist: Balancing Between Internal and External Vulnerability". *Review of International Studies* 37, sy.1 (2011): 167-184.

Giovanni, Parolin. "Generations of Gulf Constitutions: Paths and Perspectives". *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf* içinde, haz. Khalaf ve Luciani, 51-87. Dubai: Gulf Research Center, 2006.

Guzansky, Yoel. "The Gulf Monarchies: Is Spring far Behind?". *The Gulf Monarchies: One Year of the Arab Spring* içinde, haz. Benedetta Berti ve Yoel Guzansky, 42-47. Institute of National Studies: 2012.

Herb, Michael. "Princes, Parliaments, and The Prospects for Democracy in the Gulf". *Authoritarianism in the Middle East* içinde, haz. Marsha Pripstein Posusney ve Mechele Penner Angrist, 169-191. Boulder: Lynne Rienner, 2005.

Herb, Michael. *The Wages of Oil: Parliaments and Economic Development in Kuwait and the UAE*. Ithaca: Cornell University Press, 2014.

Hisham, Sharabi. *Neo-Patriarchy: A Theory of Distorted Change in the Arab World*. New York: Oxford University Press, 1988.

Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.

Inglehart, Ronald. "The Renaissance of Political Culture". *The American Political Science Review* 82, sy.4 (1988): 1203-1230.

İlias, M. H. "Neoliberalism and the New Means of Art of Government in the Gulf Monarchies". *State-Society Relations in the Arab Gulf States* içinde, haz. Mazhar Al-Zoby ve Birol Başkan, 123-140. Berlin: Gerlach Press, 2014.

Kaçar, Ömer. "Katar'da Seçim-Aşiret İlişkisi", *Independent*. Son erişim tarihi: 6 Kasım 2022, <https://www.indyturk.com/node/480781/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/katarda-se%C3%A7im-a%C5%9Firet-ili%C5%9Fkisi>.

Kapiszewski, Andrzej. "Elections and Parliamentary Activity in the GCC States". *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf* içinde, haz. Abdulhadi Khalaf ve Giacomo Luciani, 78-110. Dubai: Gulf Research Center, 2006.

Learning, Lumen. *Boundless World History*. New York: Suny Oer Service, 2018.

Lewis, Bernard. "A Historical Overview". *Islam and Democracy in the Middle East* içinde, haz. Larry Diamond, 359-375. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003.

Lindblom, C.E. *Politics and Markets*. New York: Basic Books, 1977.

Lipset, Samuel M. "Some Social Requisites of Democracy, Economic Development and Political Development". *American Political Science Review* 53, sy.1 (1959): 69-81.

Lipset, Seymour M., Kyoung-Ryung Seong ve John Charles Torres. "A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy". *International Social Science Journal* 45 (1993): 155-175.

Lucas, Russell E. "Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type". *International Journal of Middle Eastern Studies* 36, sy.1 (2004): 103-119.

Luciani, Giacomo. "Democracy vs Shura in the Age of the Internet". *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf*, içinde, haz. Khalaf ve Luciani, 274-297, 2004.

Marciniak, Ruth ve Marwa Gad Mohsen. "Homogeneity in Luxury Fashion Consumption: An Exploration of Arab Women". *The Business & Management Review* 5, sy.1 (2014): 32-41.

Mohammad al-Muhanna. "The Saudi Majlis ash-Shura: Domestic Functions and International Role", Doktora tezi, Institute of Middle Eastern and Islamic Studies, Durham Üniversitesi, 2005.

Moore, Pete W. ve Bassel F. Salloukh. "Struggles. under Authoritarianism: Regimes, States, and Professional Associations in the Arab World". *International Journal of Middle East Studies* 39, sy. 1 (Şubat 2007): 53 – 76.

Mubarak, Al-Dosari Ibrahim. "Internal Political Developments in the GCC States". *Educational Techniques and Methods in Social Sciences and Humanities* (2009): 15-27.

Nonneman, Gerd. "Patterns of Political Liberalization: Explanations and Modalities". *Political and Economic Liberalization: Dynamics and Linkages in Comparative Perspective* içinde, haz. Gerd Nonneman, 46-62. Boulder: Lynne Rienner, 1996.

Nonneman, Gerd. "A Comparative Perspective". *Durham University Middle East Papers Sir William Luce Publication Series 6 (21)*. Son erişim tarihi: 12 Aralık 2022, <https://dro.dur.ac.uk/472/1/NonnemanV3.pdf>.

Özoral, Başak ve İlke Civelekoğlu. “Neoliberalism, Self-Identity and Consumer Culture in the UAE”. *Examining the Relationship Between Economics and Philosophy* içinde, haz. İlkben Akansel, 48-65. Pennsylvania: IGI Global, 2019.

Paul Aarts ve Gerd Nonneman. “A Triple Nexus: Ideology, Economy, Foreign Policy and the Outlook for the Saudi Polity”. *Saudi Arabia in the Balance* içinde, haz. Paul Aarts ve Gerd Nonneman, 433-455. New York: New York University Press, 2006.

Peterson, J.E. . The Age of Imperialism and Its Impact on the Gulf, *The Emergence of the Gulf States* içinde, haz. J.E. Peterson, 154-190. London: Bloomsbury Publishing, 2016.

Peterson, J.E. “The Emergence of Post-Traditional Oman”. *University of Durham, Institute for Middle Eastern and Islamic Studies, Working Paper*. Londra: Durham Üniversitesi, 2005.

Peterson, John. “The Emergence of Post Traditional Oman”. *Durham Middle East Papers, no. 78*. Londra: Durham Üniversitesi, 2005.

Przeworski, Adam, Michael E. Alvarez, Jose Antonio Cheibub ve Fernando Limongi. *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

“Qatar: Freedom in the World 2020 Country Report”. *Freedom House*. Son erişim tarihi: 22 Kasım 2022, <https://freedomhouse.org/country/qatar/freedom-world/2020>

Rathmell, Andrew ve Kirsten Schulze. “Political Reform in the Gulf: The Case of Qatar”. *Middle Eastern Studies* 36, sy. 4, (Ekim 2000): 47-62.

Raymond, Hinnebusch. “Calculated Decompression as a Substitute for Democratisation: Syria”. *Political Liberalization & Democratization in the Arab World* içinde, haz. Rex Brynen, Bahgat Korany ve Paul Noble, 223-240. Boulder: Lynne Rienner, 1998.

Robert Vitalis, *America’s Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*. Standford: Standford University Press, 2022.

Rodrik, Dani. “Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How To Acquire Them”. *Studies in Comparative International Development* 35, sy.3 (2000): 3–31.

Ross, Michael L. “Does Oil Hinder Democracy?”. *World Politics* 53, sy.3 (2001): 325-361

Rusell, Lucas. “Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type”. *International Journal of Middle Eastern Studies* 36, (2004): 103-119.

Saymor, Martin Lipset. “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”. *American Political Science Review* 53, sy.1 (Mart 1959): 69-105.

Schmitter, Philippe. “Crisis and Mutation in the Institutions of Representation in ‘Real-Existing’ European Democracies: National and Supra-National”. *Journal of Democracy* 23, sy. 4 (2012): 39-46.

Sirowy Larry ve Alex Inkeles. “The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review”. *Studies in Comparative International Development* 25, sy.1 (1990): 126–157

Steinberg, Guido. “The Wahhabi Ulama and the Saudi State: 1745 to the Present”. *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Societ, Foreign Affairs* içinde, haz. Paul Aarts ve Gerd Nonneman, 11-34. New York: New York University Press, 2005.

Tétreault, Mary Ann ve dğr. *Political Change in the Arab Gulf States*, Londra: Lynne Rienner, 2011.

“Third Round Balloting Marks End of Landmark Elections”. Human Rights Watch. Son erişim tarihi: 12.11.2022, www.saudi-usrelations.org/newsletter2005/saudi-relations-interest-04-23.html.

“United Arab Emirates”. *Freedom House*. Son erişim tarihi:22.11.2022, <https://freedomhouse.org/country/united-arab-emirates/freedom-world/2021>

Vandewalle, Dirk. *Libya Since Independence: Oil and State-Building*. Ithaca: Cornell University Press, 1988

Volcic, Zala ve Mark Andrejevic. “Nation Branding in the Era of Commercial Nationalism”. *International Journal of Communication* 5, sy.1 (2011): 598-618.

Wiktorowicz, Quintan. “The Limits of Democracy in the Middle East: The Case of Jordan”. *Middle East Journal* 53, sy.4 (Güz1999): 606-620.

Ekonomik Kazanımların Kırılgan Devletlerin Güvenlik Araçları Üzerindeki Etkisi: Mali ve Nijer Örnekleri

Serhat GÜZEL* & GÜNGÖR ŞAHİN**

Geliş tarihi: 07/02/2023

Kabul tarihi: 22/03/2023

Atf: Güzel, S., Şahin, G., “Ekonomik Kazanımların Kırılgan Devletlerin Güvenlik Araçları Üzerindeki Etkisi: Mali ve Nijer Örnekleri”, *Ortadoğu Etütleri*, 14-3 (2022): 293-321

DOI: 10.47932/ortetut.1248831

Öz: Çalışmada Afrika'nın Sahel bölgesinde bulunan iki devlet olan Nijer ve Mali'nin kırılgan devletler kapsamında analizleri yapılacaktır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasındaki dekolonizasyon süreciyle bağımsızlıklarını kazanan iki devletin sınırları dâhilinde meşruiyetlerini etkin olarak tesis edemedikleri değerlendirilmektedir. Çalışmanın amacı Nijer ve Mali devletlerinin 2006 yılından itibaren ekonomik ve güvenlik indekslerinin karşılıklı olarak korelasyonu ve bu korelasyondan çıkan sonuçlar kapsamında ekonomik göstergelerin güvenlik araçları üstündeki etkisi olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Çalışmada teorik çerçeve olarak Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemleri Teorisi'nden faydalanılmıştır. Makalede nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, tarihsel sınırlılık 2006-2022 yılları arasını kapsayacaktır. Ayrıca Barış Fonu (Fund For Peace) indekslerinden ve Dünya Bankası ve Küresel Terörizm Endeksi gibi ilgili belgeler ile literatür taranmıştır. Devletlerin kırılganlık durumları genel olarak farklı parametreler kullanılarak ölçülmesi ve teamül olarak ekonomik kazanımların her devlet için olumlu bir etkisinin olduğu algısına rağmen çalışmada Nijer ve Mali devletlerinin genel kanının aksi yönde bir davranış gösterdiği, dolayısıyla ekonomik kazanımların güvenlik unsurunun elde edilmesi için tek başına yeterli olmayacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırılgan Devlet, Mali, Nijer, Güvenlik, Afrika.

* Serhat Güzel: Doktora Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi-TR, serhatguzel001@gmail.com ORCID: 0000-0001-6569-9041

** Güngör Şahin: Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, gsahin@msu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6296-8568

The Impact of Economic Gains on the Security Instruments of Fragile States: The Cases of Mali and Niger

Serhat GÜZEL* & Güngör ŞAHİN**

Received: 07/02/2023

Accepted: 22/03/2023

Citation: Güzel, S., Sahin, G., “The Impact of Economic Gains on the Security Instruments of Fragile States: The Cases of Mali and Niger”, *Middle Eastern Studies*, 14-3 (2022): 293-321

DOI: 10.47932/ortetut.1248831

Abstract: In the study, two states in the Sahel Region of Africa, Niger and Mali, will be analyzed within the scope of fragile states. It is estimated that the two states that gained their independence with the decolonization process after the Second World War could not effectively establish their legitimacy within their borders. The aim of the study is to reveal the mutual correlation of economic and security indexes in Niger and Mali states since 2006 and whether economic indicators have an effect on security instruments within the scope of the results obtained from this correlation. In the study, Immanuel Wallerstein’s World Systems Theory was used as a theoretical framework. In the article, using qualitative research methods, the historical limitation will cover the years 2006-2022. In addition, related documents such as the Fund for Peace indexes, the World Bank, the Global Terrorism Index, and literature were searched. Despite the fact that states’ fragility is generally measured using different parameters and that traditionally it is perceived that economic gains have a positive effect for each state, it has been found in this study that the general opinion of the states of Niger and Mali behaves in the opposite direction; therefore, economic gains alone will not be sufficient to obtain the security element.

Keywords: Fragile State, Mali, Niger, Security, Africa.

* Serhat Güzel: PhD student, Milli Savunma University-TR, serhatguzel001@gmail.com ORCID: 0000-0001-6569-9041

** Güngör Sahin: Assoc. Prof. Dr., Milli Savunma University, gsahin@msu.edu.tr ORCID: 0000-

تأثير المكاسب الاقتصادية على الأدوات الأمنية للدول الهشة: نموذج مالي والنيجر

سرهات غوزال * & غونغور شاهين **

تاريخ الاستلام: 2023/02/07 تاريخ القبول: 2023/03/22

اقتباس: غوزال، س.، شاهين، غ.، "تأثير المكاسب الاقتصادية على الأدوات الأمنية للدول الهشة: نموذج مالي والنيجر"، دراسات الشرق الأوسط، 321-293 (2022) 3-14

معرف الغرض الرقمي: 10.47932/ortetut.1248831

الملخص

في هذه الدراسة، سيتم تحليل دولتين في منطقة الساحل الأفريقي، النيجر ومالي، ضمن نطاق الدول الهشة. هاتين الدولتين اللتين حصلنا على استقلالهما من خلال عملية إنهاء الاستعمار بعد الحرب العالمية الثانية لم يتمكننا بشكل فعال من ترسيخ شرعيتهما داخل حدودهما. تهدف الدراسة إلى الكشف عن الارتباط المتبادل بين المؤشرات الاقتصادية والأمنية لدولتي النيجر ومالي منذ عام 2006، وما إذا كانت المؤشرات الاقتصادية لها تأثير على الأدوات الأمنية ضمن نطاق النتائج التي تم الحصول عليها من هذا الارتباط. تم استخدام نظرية النظم العالمية لإيمانويل والرشتاين كإطار نظري في هذه الدراسة. باستخدام أساليب البحث النوعي في هذه المقالة، سيغطي الإطار التاريخي السنوات 2006-2022، كذلك تم البحث في الوثائق ذات الصلة مثل مؤشرات صندوق السلام والبنك الدولي ومؤشر الإرهاب العالمي والمؤلفات التي تناولت هذا الموضوع. على الرغم من حقيقة أن هشاشة الدول تقاس عمومًا باستخدام معايير مختلفة وتقليديًا، يُنظر إلى أن المكاسب الاقتصادية لها تأثير إيجابي على كل دولة، فقد وجد في الدراسة أن الرأي العام لولايتي النيجر ومالي يتصرف في الاتجاه المعاكس، وبالتالي، فإن المكاسب الاقتصادية وحدها لن تكون كافية للحصول على عنصر الأمن.

الكلمات المفتاحية: دولة هشة، مالي، النيجر، أمن، إفريقيا

*سرهات غوزال: طالب دكتوراه، جامعة الدفاع الوطنية-تركيا، serhatguzel001@gmail.com

رقم أوركيد: 0000-0001-6569-9041

* غونغور شاهين: أ. مشارك د. جامعة الدفاع الوطنية-تركيا، gsahin@msu.edu.tr

رقم أوركيد: 0000-0001-6296-8568

Giriş

İnsanların beraber yaşama alışkanlığını kazanmasıyla beraber kolektif yararların paylaşılması, en önemlisi ise güvenlik unsurunun devam ettirilmesi için kitlesel yaşam döngüsüne girilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Devletlerin en önemli görevlerinden bir tanesi vatandaşlarının asgari müşterekte adil ve insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesinin sağlanması gerekliliğidir. Bu şartları yerine getirilmesiyle düzen unsurunu sağlayan devletler hem kendi sınırları dâhilinde hem de uluslararası sistem içerisinde olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Ancak uygun şartları yerine getiremeyecek kendi topraklarında istikrarsız bir yapı oluşturan ve gerekli müdahaleyi yapmakta yetersiz kalan devletler, “Başarısız Devlet” veya “Kırılğan Devlet” olarak tanımlanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dekolonizasyon süreci ile beraber 1960’lı yıllarda Afrika’da bağımsızlıklarını kazanan birçok devlet ortaya çıkmıştır. Özellikle coğrafi keşiflerin etkisi ve sanayi devriminin yaşanması ile beraber endüstrisi gelişen sömürgeci güçlerin hammadde ve ucuz iş gücü ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Afrika kıtasının zengin doğal kaynakları sömürgeci güçler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Afrika kıtasındaki devletler dekolonizasyon süreci ile beraber bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen sömürgeci güçlerin faaliyetlerinin getirdiği istikrar ve güvenlik sorunlarını yaşamaya devam etmişlerdir.

1990’lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler alanında “Başarısız Devlet”, “Çökmüş Devlet”, “Zayıf Devlet”, “Devletimsi” gibi yapılar kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmamızda “Kırılğan Devlet” tanımı tercih edilmiştir. Kırılğan devletler sınırları dâhilinde genel olarak etki kapasitesi bakımından güçlü bir durumda değildirler. İstikrarsız yönetimler vatandaşlarına asgari geçim standartlarını sağlayamamakta, dolayısıyla devletin yerini farklı aktörler alabilmektedir. Kırılğan devletlerin istikrarsız yapılarından dolayı vatandaşlar ve devlet yetkilileri kendi standartlarına ulaşabilmek adına rüşvet, kaçakçılık, terör gibi yapılanmalara kanalize olabilmektedir. Bu da devletin istikrarına zarar vermekle beraber çözümü daha da zorlaştırmaktadır.

Diğer yandan kırılğan devletlerin yönetim kademesinden kaynaklanan sorunlar da göz ardı edilmemelidir. Merkezi yönetimde karar verici pozisyonda bulunan kişilerin kendi malvarlıklarını artırma çabaları, yönetim kademesinden gitmemek için bazı uygulamalar icra etmeleri, ekonomik kazanımların hakça ve adil biçimde halk tabanına yansıtılmadığı durumlar yaşanmaktadır. Fransa’nın eski sömürgesi ve zengin yer altı kaynaklarına sahip olan özellikle Sahel bölgesindeki devletler, sömürge döneminden sonra bu zenginliklerini

etkili olarak sürdürecektir politikalar sergileyememişlerdir. Çalışmamızda örnek olarak analiz edeceğimiz Mali ve Nijer'in zengin yeraltı kaynakları bulunmasına rağmen devlet kurumlarının etkili olmaması madalyonun diğer yüzünü teşkil etmektedir.

Kırılğan devletlerin istikrarsız bir süreç yaşamasının en önemli sac ayaklarından birisi de terör hareketleridir. Uzun yıllardan beri Sahel bölgesinde etkili olan köktenci terör örgütleri istikrarsız ortamın yaratılmasına sebebiyet vermektedir. 2014 yılında terör örgütleri ile mücadele etmek için Burkina Faso, Çad, Mali, Moritanya ve Nijer tarafından kurulan G-5 Sahel Örgütü ise yeterli etkiyi gösterememiştir. Bölgede sadece G-5 Sahel Örgütü değil Çok Uluslu Görev Gücü (Multinational Joint Task Force/MNJTF), Afrika Birliği (African Union/AU) ve Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (Economic Community of West African States/ECOWAS) gibi yapılanmalar mevcuttur. Ancak gerekli meşru askerî/asayiş düzenin oluşturulması ve terörle mücadele için etkili tedbirlerin alınması kâğıt üstünde iyi bir plan olarak görünse de uygulamada arzu edilen aşamaya ulaşamamıştır. Değerli yer altı kaynaklarının olduğu bölgelerde terör örgütlerinin devletimsi bir aktör olarak ortaya çıkması ve satış paylarından istedikleri finansal getiriyi kendi takdirlerinde kullanma talepleri sorun teşkil etmektedir. Bu bağlamda özellikle Mali'nin, Fransa'nın koruma şemsiyesi altına girmesi bu ülkenin güvenlik kurumlarını tam olarak işletemediklerinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Barış Fonu'nun (Fund For Peace) her sene düzenli olarak kullanıma sunduğu Kırılğan Devletler İndeksine göre Mali ve Nijer koyu turuncu seviyesinde ve alarm durumunda olan ülkeler klasmanında yer almaktadır. Bu indeksin hazırlanmasında ve devletlerin analiz edilmesinde dört temel unsur ve bu unsurların altında toplamda on iki parametre işlem görmektedir. Bu indekse göre 179 ülke içerisinde Mali 14. Nijer ise 20. sırada yer almaktadır. *İndeks ters orantılı şekilde analiz edilmektedir. Birinci sırada en kırılğan devlet varken son sırada kırılğanlık oranı en düşük yani başarılı olarak değerlendirilen devlet bulunmaktadır.* Çalışmada 2006 yılından itibaren Mali'nin ve Nijer'in indeks kapsamında değerlendirmesi yapılacaktır. Yukarıda belirtildiği üzere Mali'nin ve Nijer'in zengin yeraltı kaynakları bulunmaktadır. Diğer yandan bu başarısız devletlerin karşılaştığı sorunlarla mücadele edebilmesi için uluslararası kurum ve kuruluşlardan ciddi yardımlar gelmektedir. Bu bağlamda 2006 yılından bu yana iktisadi olarak iki ülkenin de pozitif yönlü ivme göstermesi normal gidişata aykırı görünmemektedir.

Mali ve Nijer'de yaşanan askerî darbeler istikrarsızlığın diğer bir nedeni olmuştur. Darbeler yoluyla yönetime sahip olunması, halkın istek ve düşüncelerini tam olarak yansıtmadığından negatif etkilere neden olmaktadır. Darbe-

ler neticesinde halkın yönetime azami oranda katkı sağlamasının bir anlamda önüne geçilmekte ve siyasi olarak olgunluğa ulaşmayan yönetimler hüküm sürmektedir. Bu da devlet mekanizmasının etkili olarak işleyebilmesi için var olması gereken kurumların ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Söz konusu kurumların eksikliği terör örgütlerine gerekli şartları sağlamak ve devlet, vatandaşlarının güvenliklerini tam olarak sağlamakta güçlük çekmektedir.

Çalışmanın araştırma soruları;

1. Mali'nin ve Nijer'in Kırılğan Devletler Endeksi kapsamında 2006-2022 arasında iktisadi ve güvenlik parametrelerinde değişim var mıdır?
2. Mali ve Nijer ekonomik olarak güçlenmiş midir? Aralarında benzerlik var mıdır? Nüfus, gayri safi milli hasıla ve kişi başına düşen milli gelirlerinde artış ya da azalış mevcut mudur?
3. Nijer ve Mali'nin ekonomik olarak güçlendiği sonucuna ulaşırsa bu gelişme güvenlik sorunlarının çözümünde etkili olmuş mudur?

Çalışmanın hipotezi ise ekonomik kazanımların tek başına güvenlik sorunları üzerinde etkisinin olmadığı, güvenlik sorunlarının çözümünde farklı parametrelerin çözüm aşamasında kullanılması gerektiğidir.

Çalışmamızda ilk olarak devlet ve kırılğan devletin ne olduğu incelenmiş ikinci olarak Mali'nin ve Nijer'in mevcut güvenlik ve ekonomik durumları ele alınmış üçüncü kısımda Barış Fonu, Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü, Dünya Bankası ekonomik verileri ve Küresel Terörizm indekslerinde mevcut olan bilgiler kapsamında iki ülkenin analizi yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise hipotez ve araştırma sorularına yönelik bulgulara yer verilmiştir.

Kırılğan Devlet Kavramı ve Dünya Sistemleri Teorisi

Devlet, özellikle 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barış Antlaşmalarından sonraki süreçte uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak görülmeye başlamıştır. Devlet, genel olarak en başta vatandaşlarının güvenliğini sağlayarak huzurlu ve müreffeh bir ortam oluşturmak, bu vasıta ile vatandaşlarına insan onur ve haysiyetine yaraşır bir ortam sağlamaktan birinci derecede sorumlu bulunmaktadır.¹

Devletler, politikalarını uygularken farklı sebeplerden dolayı istenilen etkiyi elde edemeyebilir. Özellikle güvenlik ve ekonomik dinamiklerindeki sonuçlar halkın taleplerini karşılamayabilmektedir. Günümüzde güvenlik olgusunun derinleşmesi ve genişlemesi bağlamında tehditler askerî olmaktan çok

1 Jennifer Milliken and Keith Krause, "State Failure, State Collapse and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies," *Development and Change* 33. No.5, 2002, s. 756.

farklı açılardan değerlendirilme eğilimindedir. Dolayısıyla ulusların güvenliklerini negatif yönde etkileyen koşulların, yönetim sistemi uygun seviyede gelişmemiş ülkelerde meydana geldiği kabul görmektedir.² Açıklanması gereken diğer bir husus ise devletin fonksiyonlarının analiz edilmesidir. Özlük, devletin iki ana işlevi olduğunu belirtmektedir. Bunların ilki teşkilat ve organizasyondur. Teşkilat ve organizasyon, vatandaşların aidiyetini sağlamak ve sistemsel bütünlüğü oluşturabilmek olarak karşımıza çıkar. Devletin yerine getirmesi gereken ikinci fonksiyon ise vatandaşlarının temsil edilmesidir. Devletin temsil boyutu ise vatandaşları üzerinde tesis edeceği işlemlerin (yasa yapma, vergilendirme, egemenliğin sürdürülmesi vb.) belirlenmesi ve uygulamasının aksamadan devam etmesidir.³

Zartman, devletin yerine getirmesi gereken işlevleri farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Zartman'a göre devlet; sınırları içerisinde hayatlarını devam ettiren vatandaşların güvenliklerini tesis ederek bu insanlar adına karar alma mükellefiyeti bulunan yegâne bir kurum olma özelliğini göstermektedir.⁴ Rotberg ise devletin üstlenmesi gereken fonksiyonları üç ana sütun hâlinde analiz etmiştir. Bunlardan ilki vatandaşların güvenliğini sağlayarak huzurlu bir ortam yaratmaktır. İkinci fonksiyon ise devletin yasa yapma ve kanun koyma tekeline uygun bir biçimde yerine getirmesi ve vatandaşlarının bu kurallara uymasını sağlamasıdır. Rotberg'in devlet fonksiyonlarına ilişkin son saptaması ise devletin sunmuş olduğu kamusal olanaklara tüm vatandaşların eşit bir biçimde katılımını sağlayacak tedbirlerin alınmasıdır.⁵

Uluslararası ilişkiler literatüründe devletlerin başarısız olarak lanse edilmesi için “Kırılgan Devlet”, “Başarısız Devlet”, “Zayıf Devlet”, “Aksayan Devlet” gibi tabirler kullanılmaktadır. Çalışmamızda asli fonksiyonlarını yerine getirmeyen ve belli göstergeler kapsamında istikrarsız bir tavır sergileyen bu devletleri tanımlamak için “Kırılgan Devlet” kavramı kullanılacaktır. Başarısız devletin ne olduğunun tam olarak anlaşılması için “Başarılı devlet nasıl olmalıdır?” sorusu karşımıza çıkmaktadır. Brooks, başarılı devleti; meşru sınırları dâhilinde vatandaşlarına optimal olarak hizmet götürme özelliği bulunan, alanlarını uygun biçimde kontrol edebilen, komşularıyla ve diğer ülkeler-

2 Valentin Cojanu and Alina Irina Popescu, “Analysis of Failed States: Some Problems of Definition and Measurement”, *The Romanian Economic Journal*, Year 10, no.25, 2007, s. 113.

3 Erdem Özlük, *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım, Teori ve Devlet İstisnacılığı*, Konya:Çizgi Kitabevi, 2. Baskı, 2014, s. 117.

4 Ira William Zartman, “Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority” içinde *Introduction: Posing the Problem of State Collapse*, ed. I. William Zartman, London: Lynne Rienner Publishers, 1995, s. 5.

5 Robert Irwin Rotberg, “State Failure and State Weakness in a Time of Terror” içinde *Failed States, Collapse States, Weak States: Causes and Indicators*, ed. Robert I. Rotberg, Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2003, s. 2-3.

le ilişki kurarak uluslararası arenada varlık gösterebilen yapılar olarak tanımlanmaktadır. Başarısız devlet ise ülke içerisindeki şiddet kullanma tekeline uygun olmayan durum ve olaylarla ilişki içinde olarak, sosyal imkanların halka arzında eksiklik yaratarak barış ve huzur ortamını tesis edemez. Özellikle vatandaşlarına ekonomik olarak insan onuruna yaraşır bir düzen sağlayamaz.⁶

Başarısız devlet kavramı ilk olarak 1993 yılında Helman ve Ratner tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İki yazar tarafından yazılan ve *Foreign Policy* dergisinde yayımlanan “*Saving Failed States*” adlı makalede başarısız olarak tanımlanan devletlerin genel bir tanımı yapılmaktan daha çok istikrarsızlık yaratan ve bu istikrarsızlığın sadece devlete değil komşu devletlere de zararının dokunduğuna dair çıkarımlar mevcuttur.⁷ Başarısız devletin tanımlanmasının yapılmasında bazı eleştirel düşünceler de mevcuttur. Newman, makalesinde başarısız devlet için yapılan tanımlamaların sorgulanmadığı ve çok kolay şekilde kabul edildiğine yönelik eleştiri yapmaktadır. Ayrıca metodolojik analiz kapsamında başarısız devletlerin nasıl tespit edileceği ve hangi parametrelerin kullanılarak sonuca varılması gerektiğine yönelik tartışmalar bulunmaktadır. Buna bağlı olarak başarısız devletlere karşı yapılacak müdahalelerin hangi bakış açısıyla değerlendirilip uygulanacağına yönelik tatmin edici gerekçelerin ortaya konmasında şeffaf davranılmamaktadır.⁸ Başarısız devlet tanımlamasında diğer bir bakış açısı ise batı tarzı politikaların uygulanmasına yardımcı olan devletlerin istikrarsız bir ortama sahip olsalar dahi başarısız olarak tabir edilmediğine yönelik eleştiriler mevcuttur.⁹ Bu bağlamda başarısız devlet olarak tanımlanma yapılabilmesi için batılı devlet modelini kendi yapılarına entegre edemeyen devletler için kullanılması gerektiğine yönelik düşünceler de mevcuttur.¹⁰

Günümüzdeki modern devletlerin temellerinin atılmasından itibaren devletlerin sermaye birikimi ve sanayileri için ihtiyaç duyulan hammaddelerin temin edilmesi küreselleşme olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 16. yüzyıldan itibaren modern devletin sistemi değişmeye başlamıştır. Günümüze kadar uzanan süreç içerisinde devletler sermaye birikimi ve bu

6 Rosa Ehrenreich Brooks, “Failed States, or the State as Failure?,” *The University of Chicago Law Review*, no.72 (4), 2005, s. 1160-1161.

7 Gerald Bernard Helman, Steven Richard Ratner, “Saving Failed States,” *Foreign Policy*, no.89, 1992/1993, Kış, s. 3.

8 Edward Newman, “Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World,” *Contemporary Security Policy*, no. 30 (3), 2009, s. 421.

9 Morten Boas, Kathleen M. Jennings, “Failed States’ and ‘State Failure’: Threats or Opportunities?,” *Globalizations*, no.4 (4), 2007, s. 475-479.

10 Stein Sundstol Eriksen, “State Failure in Theory and Practice: The Idea of the State and the Contradictions of State Formation,” *Review of International Studies*, no.37, 2011, s. 246.

birikimin devam etmesi için gerekli olan sisteme kendilerini entegre etmiştir.¹¹ Wallerstein, dünya sistemi teorisini devletlerin sermaye birikimi için devamlı akış sağlayacak bir sistem olarak tanımlamaktadır.¹² Avrupa'nın 16. yüzyıldan sonraki gelişimi bu sistemin merkezi olmasını sağlamıştır.¹³ Wallerstein, Dünya Sistemi Teorisinde sermayeye hakim olan sınıfın (feodal yapı da buna dâhil) yönetimde ayrıcalıklı bir hâle geleceğini ve siyaset alanında devleti bir araç olarak kendi istekleri doğrultusunda kullanabileceğini iddia eder.¹⁴ Böylelikle devletin ihtiyacı olan alanlarda kendi çıkarları çerçevesinde sömürge faaliyetlerini yapabilmesi için istenen şartlar yerine getirilmiş olmaktadır.

Wallerstein dünya sistemleri modelini; “*Modern dünya sisteminin köklerinin uzun 16. Yüzyıl Avrupası'nda bulunan bir kapitalist-dünya ekonomisinden şeklini aldığı ve bunun feodal Avrupa'nın kaynaklarını yeniden tahsisinin ya da haraca dayanan üretim biçiminin niteliksel olarak farklı bir sosyal sisteme dönüşümüdür. Kapitalist dünya ekonomisi o zamandan itibaren a) coğrafi olarak tüm yer küreyi kapsayacak şekilde genişlemiş, b) çevrimsel bir genişleme ve daralma motifi sergilemiş ve ekonomik rollerin değişen coğrafi yerleşimlerine (hegemonların yükselişi ve düşüşü, merkez, çevre ve yarı-çevre bölgelerdeki yukarı ve aşağı hareketlere) tanıklık etmiş, c) teknolojik ilerlemeyi, sanayileşmeyi, proleterleşmeyi ve sistemin kendisine yönelik teşkilatlı siyasi direnişi içeren seküler bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Bu dönüşüm günümüzde hâlâ devam etmektedir*” şeklinde belirtmektedir.¹⁵

Wallerstein'e göre uluslararası ilişkiler bağlamında en önemli aktör devlettir. Devlet, işleyişi bakımından iktidarını devam ettirme amacıyla beraber ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini sağlayacak bir yapıdır. Devletlerarası sistem içerisinde düzenleme, denetleme ve müdahale etme gibi enstrümanları olan tek yapı devlettir. Wallerstein'in “*Devlet/Ulus/Sınıf/Birey*” olarak sınıflandırdığı bu yapının en önemli özelliği dinamik olmasıdır.¹⁶ Wallerstein bu analiz çerçevesinde Zayıf Devlet ve Güçlü Devlet kavramlarını kullanmaktadır. Güç unsuru bir devletin kendi kararlarını alabilme ve uygulayabilme yetisi olarak düşünülmektedir. Wallerstein güç unsurunu; “*dünya ekonomisi içindeki merkez devletler de dâhil olmak üzere, diğer devletler ve devlet sınırları*

11 Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi*, çev. E. Abadoğlu, N. Ersoy, İstanbul: BGST Yayınları, 2001, s. 40.

12 Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 1992, s. 12.

13 Immanuel Wallerstein, “Dünya Sistemi- Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?” içinde *Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri*, ed. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s. 529.

14 Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi*, s. 38.

15 Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi: Merkantilizm ve Doğu Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi 1600-1750 (Cilt 2)*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2012, s. 40.

16 Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, s. 55.

içerisindeki yerel siyasi birimler karşısında güçlü olmak, uygulamada ise hukuki olduğu kadar fiili olarak da egemenlik” olarak tanımlamaktadır.¹⁷

Modern devletlerin sömürge faaliyetleri, özellikle coğrafi keşifler aracılığıyla Afrika Kıtası’ndaki hammaddelerin tespit edilmesi sayesinde artış göstermiştir. Wallerstein’in dünya sistemleri teorisinde, merkez ülkeler modern devletleri; çevre ülkeler Afrika kıtasındaki gelişimini tamamlayamamış ve sömürge olan ülkeleri; yarı çevre ülkeler ise gelişmeye devam eden ülkeleri tanımlamaktadır. Bu da Wallerstein’in bu tanımlamaları kapitalist dünya sisteminin bir tezahürü olarak değerlendirilmekte ve devletler arasındaki sistemin anarşi kavramıyla değil hiyerarşi kavramıyla açıklanması gerektiğini açıklamaktadır.¹⁸ Kapitalist ülkelerin çevre ülkelerden ihtiyacı olan hammaddeleri temin etmesi, ellerinden yeraltı zenginlikleri alınan bu ülkelerin modern yönetim anlayışına sahip olamamasının kaynaklarından biri olduğu kabul edilebilir. Çalışmamızda analiz edeceğimiz Mali ve Nijer, uzun yıllar boyunca Fransız sömürgesi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve sömürge karşıtı hareketlerin başlamasıyla beraber bağımsızlıklarını kazanan bu iki devlet, hâlen Fransa’nın etkisi altındadır. Kırılgan devlet indeksinde üst sıralarda bulunan Mali’nin ve Nijer’in karşılaştırmalı analizinin yapılmasında Immanuel Wallerstein tarafından öne sürülen Dünya Sistemi Teorisinin kullanılmasının mevcut durumu açıklaması ve benzer modeller açısından geleceğe projeksiyon yapmaya uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Mali Ve Nijer’in Problem Süreçlerinin Analizi

Mali ve Nijer devletleri Orta Afrika’da Sahel olarak tabir edilen bölgede konuşlu bulunmaktadırlar. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesi ve anti kolonyal hareketlerin başlaması ile beraber Mali ve Nijer 1960 yılında bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak bu iki devletin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, uzun süreden beri bölgede etkili olan Fransa’nın icraatlarını engellememiştir. Afrika kıtasındaki yer altı zenginliklerinin keşfedilmesi ve bu kaynakların sömürgeci güçler tarafından kullanılmak istenmesi, bölge devletlerinin istikrarsız bir yapıda olmasının ana nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Özellikle Nijer’de nükleer çalışmaların hammaddesi olan uranyumun varlığı, Mali’de ise altın rezervlerinin bolluğu dikkat çekmektedir.¹⁹

17 Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi: Merkantalizm ve Doğu Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi 1600-1750*, s. 552.

18 Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,” içinde *Marksist Teoriler*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 203-205.

19 Mete Sohtaoğlu, “Afrika’nın fakirliğinin sebebi: Afrika’nın zenginliği”, *Mücerret*, 27 Mayıs 2018.

Mali'nin kuzeyinde varlığını sürdüren Tuareg isyancılarının 2012 yılında gerçekleştirdikleri silahlı saldırılara karşı Devlet Başkanı Oumar Konare'nin etkili önlemler alamamasını gerekçe gösteren askerler tarafından darbe gerçekleştirilmiş ve yönetim askerî bir heyet tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır.²⁰ Bu darbe Mali'nin bağımsızlığını kazandığı 1960 yılından itibaren dördüncü askerî darbe olma özelliği taşımaktadır (1968, 1991, 1992).²¹ 2012'de gerçekleştirilen darbe sonrasında geçici olarak devlet başkanlığı koltuğunda oturan Dioncounda Traore Fransa'nın askerî müdahalede bulunmasını ve isyancılara karşı askerî operasyon yapılmasını talep etmiştir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 2085 numaralı kararıyla Fransız silahlı kuvvetleri tarafından Serval Operasyonu icra edilmiştir.²² (Serval Operasyonu 15 Temmuz 2014 tarihinde sona ermiştir.) 2014 yılında genel seçimlerin yapılmasını takiben İbrahim Boubacar Keita oyların %78'ine yakınına alarak devlet başkanı seçilmiştir.²³

2014 yılında Fransız silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen Serval Operasyonu'nun sona ermesi ve yeni seçimlerin yapılması Mali'nin istikrarlı bir yapıya kavuşmasına yardımcı olmamıştır. Sahel bölgesinde bulunan devletlerin terör örgütü ve isyancı güçler tarafından tehdit edilmesi G-5 Sahel ülkelerinde genel bir operasyon yapılması ihtiyacını doğurmuştur.²⁴ Bu devletlerin Fransa'nın önderliğinde yürütülecek askerî operasyon beklentisi çok fazla dikkat çekmemiştir. Zira G-5 Sahel ülkeleri dekolonizasyon sürecinden önce Fransa'nın denetimi ve kontrolü altında bulunmaktaydı. Bu kapsamda 1 Ağustos 2014 tarihinde sekiz sene sürecek olan Barkhane Operasyonu, Fransa öncülüğünde başlatıldı.²⁵ Ancak Fransa'nın bu operasyonu başlatmasının diğer bir nedeni de aynı dönemlerde kendi topraklarında terörist faaliyetlerin artması olarak değerlendirilmektedir.²⁶

Fransa'nın liderliğinde gerçekleştirilen Barkhane Operasyonu'nun Mali'de beklenen etkiyi yaratmadığı söylenebilir. Bunun farklı nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak Fransa uzun süre Mali'yi sömürgesi altında tutmuştur. Bu nedenle Fransa'ya karşı halk tabanında ciddi bir tepki bulunmaktadır.²⁷ İkinci olarak özellikle vatanseverlerde yapılan operasyonun Fransa'nın sömürgeyi

20 "Mali mutiny 'topples' President Toure", *Aljazeera News*, 22 Mart 2012.

21 "Mali'de askeri darbe hakkında neler biliniyor?", *BBC News*, 19 Ağustos 2020.

22 "Resolution 2085", *United Nations Security Council*, 20 Aralık 2012.

23 "République du Mali", *L'amenagement linguistique dans le monde*, 9 Aralık 2020.

24 "Francois Hollande's African Adventures", *The Economist*, 21 Temmuz 2014.

25 Maxime H. A. Larive, "Welcome to France's New War On Terror in Africa: Operation Barkhane", *National Interest*, 7 Ağustos 2014.

26 Christopher Van Der Perre, Benoit Tessier, "French Troops in Mali anti-jihadist campaign mired in mud and mistrust", *Reuters*, 13 Ağustos 2019.

27 Mace Celian, "Au Mali, le refus du neocolonialisme", *Liberation*, 19 Aralık 2019.

devam ettirmek için bir neden olarak kullanıldığı düşüncesinin hâkim oluşudur. Mali halkı, Fransa'nın gelişmiş teknolojik imkânlarının bulunmasına rağmen kayda değer bir sonuç alamadığı görüşüne sahip olduğunu beyan etmektedir.²⁸

Sonuç olarak 2014 yılında başlatılan ve düzenin sağlanması adına icra edilen Barkhane Operasyonu yeterli etkiyi göstermemiştir. Mali'nin merkezi yönetim problemi devam etme eğiliminde olmuştur. 2020 yılında Mali ordusuna mensup askerler tarafından bir darbe gerçekleştirilmiş ve İbrahim Boubacar Keita iktidardan indirilmiştir.²⁹ Gerçekleştirilen darbeden sonra halk sokaklarda sevinç gösterileri yapmıştır. Ancak gerçekleştirilen darbe diğer ülkeler tarafından kınanmıştır.³⁰ Yaşanan bu darbe olayından 9 ay sonra 24 Mayıs 2021 tarihinde ülkede tekrar bir darbe girişimi yaşanmıştır.³¹

Nijer'de Mali gibi devletin asli yapısı içerisinde olması gereken düzenin bulunmamasından kaynaklı problemler yaşamıştır. 1999'da gerçekleştirilen askerî darbe sonrasında devlet başkanı olan Mamadou Tandja beşer yıllık iki dönem itibarıyla görevini sürdürmüştür. Anayasal olarak üçüncü bir defa seçime giremeyecek olmasından dolayı tekrar devlet başkanı seçilebilmek için manipülasyon yapması neticesinde ordunun tepkisi ile karşılaşmış ve kendisine 2010 yılında askerî darbe yapılarak iktidardan düşürülmüştür. 2010'da gerçekleştirilen askerî darbe sonrasında Mahamadou Issoufou seçilerek başkanlık görevine gelmiştir.³² 2021 yılında Nijer'de gerçekleştirilmesi planlanan askerî darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yapılan seçimler neticesinde Mohamed Bazoum oyların çoğunluğunu alarak göreve başlamıştır.³³ 2021 yılındaki istikrarsızlık Nijer'de birçok terör olayının yaşanmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda IŞİD'in Mali sınırındaki yerleşim bölgesinde dini sâikleri bahane ederek işlediği ve 137 kişinin öldüğü terör saldırıları ülkenin karışık bir durumda olduğunun göstergesidir.³⁴

Mali ve Nijer'in Ekonomik ve Güvenlik Verilerinin Analizi

Kırılgan Devletler Endeksi (KDE) 1990'lı yıllarda devletlerin farklı parametrelerden değerlendirilmesi için Çatışma Değerlendirme Sistemi Araçları

28 Par Paul Lorgerie, "Au Mali, la sentiment antifraçais gagne du terrain", *Le Monde*, 11 Ocak 2020.

29 Clayton Besaw, "Mali celebrates after president's ouster-but there are few 'good coups'", *The Conversation*, 18 Ağustos 2020.

30 Tiemoko Diallo, "Mali President resigns after detention by military, deepening crisis", *Reuters*, 18 Ağustos 2020.

31 "Mali President, PM Resign After Arrest, Confirming 2nd Coup in 9 Months", *VOA News*, 26 Mayıs 2021.

32 "Niger-2010 Coup", *Global Security*, 2020.

33 "Niger's Mohamed Bazoum sworn in as president after failed coup", *BBC News*, 2 Nisan 2021.

34 "Niger suffers deadliest raids by suspected jihadist", *BBC News*, 23 Mart 2021.

(Conflict Assessment System Tools) adı altında ortaya çıkmıştır. Endeks çalışmaları birçok girdinin analizi oluşturmakla birlikte içerik analizi, nicel veriler ve niteliksel inceleme süreçlerine tabi tutulmaktadır. KDE'nin asıl amacı devletlerin içerisindeki baskının eğilimini ölçüme sokmaktır. Endeks içerisinde dört ana gösterge bulunmaktadır; uyum göstergeleri, ekonomik göstergeler, siyasi göstergeler ve sosyal göstergeler.³⁵

KDE'de uyum göstergeleri içerisinde güvenlik aygıtları, gruplanmış seçkinler ve grupların şikayetleri olmak üzere üç ana etmen bulunmaktadır. Güvenlik aygıtları göstergesi; bombalamalar ve saldırılar sonucunda gerçekleşen ölümler, isyan hareketleri, darbeler, terörizm gibi devlet açısından tehdit olarak algılanan durumları kapsamaktadır. Güvenlik aygıtı istikrarsızlık kaynağı olan suç örgütlerini de hesaplamada dikkate almaktadır.³⁶ Gruplanmış seçkinler parametresinde ise yönetim kademesindeki grupların etnik sınıf, klan, kabile veya dinsel sınıflara göre bir yönetim tesis edip etmediklerini ölçmektedir. Aynı zamanda yöneticilerin aşırı milliyetçilik, yabancı düşmanlığı veya cemaat dayanışması için siyasi retorik kullanma durumlarını analiz etmektedir.³⁷ Uyum göstergelerindeki son parametre ise grupların şikâyet göstergesidir. Grup şikâyet göstergesi, toplumdaki farklı gruplar arasındaki -özellikle sosyal veya politik özelliklere dayalı- bölünmeler ve bunların hizmetlere veya kaynaklara erişim ve siyasi sürece dâhil olmadaki rolleri arasındaki bölünmelere ve ayrılıklara odaklanır. Grup şikâyeti göstergesi tarihi olaylara dayanabilir. Bu bağlamda gruplar özerklik, kendi kaderini tayin hakkı ve siyasi bağımsızlık taleplerini dile getirdikleri için kendilerini mağdur göstermek isteyebilir.³⁸ Çalışmada analiz edilecek Mali ve Nijer devletlerinin uyum göstergeleri 2006 yılından itibaren değerlendirmeye alınacaktır.

KDE'de ele alacağımız diğer bir gösterge ise ekonomik göstergedir. Ekonomik göstergelerde üç ana alt parametre bulunmaktadır. Bunlar; ekonomik gerileme ve yolsuzluk, düzensiz ekonomik gelişme, insan kaçıışı ve beyin göçüdür. Ekonomik gerileme ve düşüş; kişi başına gelir, gayrisafi milli hasıla, işsizlik oranları vb. durumları göstermektedir. Ayrıca yabancı yatırımların oranları, ulusal para birimindeki ani değer kayıpları da dikkate alınmaktadır.³⁹ Düzensiz ekonomik gelişme göstergesi ise ekonomi içindeki eşitsizlikler değerlendirilmektedir. Bu gösterge bağlamında ekonomik eşitsizlik algılarının toplumsal şikayetleri artırabileceği ve istikrarı bozacağı kabul edilmektedir. Devletin parasız eğitim koşulları, adil konut hakkı, ayrımcı ekonominin varlığı

35 Fragile State Index Methodology and Cast Framework, *The Fund For Peace*, 13 Mayıs 2017.

36 Fragile State Index (C-1 Security Aparatus), *The Fund For Peace*, 2022.

37 Fragile State Index (C-2 Factionalized Elites), *The Fund For Peace*, 2022.

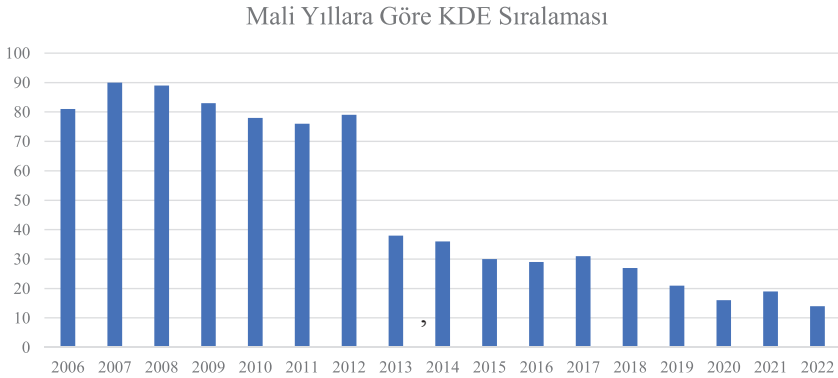
38 Fragile State Index (C-3 Group Grievance), *The Fund For Peace*, 2022.

39 Fragile State Index (E-1 Economic Decline and Poverty), *The Fund For Peace*, 2022.

ğı gibi unsurlar değerlendirilmektedir.⁴⁰ İnsan kaçıışı ve beyin göçü göstergesi, ekonomik veya siyasi nedenlerden dolayı insanların yerlerinden edilmesi ve bunun ekonomiye yansımalarını dikkate alır. Devletin ekonomik olarak düşüşe geçmesinden dolayı vasıflı insanların farklı devletlere giderek iş imkanları araması, dolayısıyla nitelikli iş gücü kaybının ekonomik göstergeler üzerindeki etkisi de analize dâhil edilmektedir.⁴¹

KDE'de 4 ana başlık altında bulunan toplamda 12 adet parametreye belirli standartlar altında puanlamalar yapılmaktadır. Her parametre için puanlamalar en düşük 0 ve en yüksek 10 olarak belirlenmektedir. Bu bağlamda her parametreye 10 tam puan verilmesi toplamda 120 puan ile en kırılgan devleti temsil etmektedir. Bir devletin her parametrede veya toplamda fazla puanı olması onun istikrarlı ve kırılgan olmayan bir devlet değil, çok kırılgan ve istikrarsız bir devlet olduğunu göstermektedir.

Şekil-1. Mali'nin 2006-2022 Yılları Arasında KDE Sıralaması⁴²

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

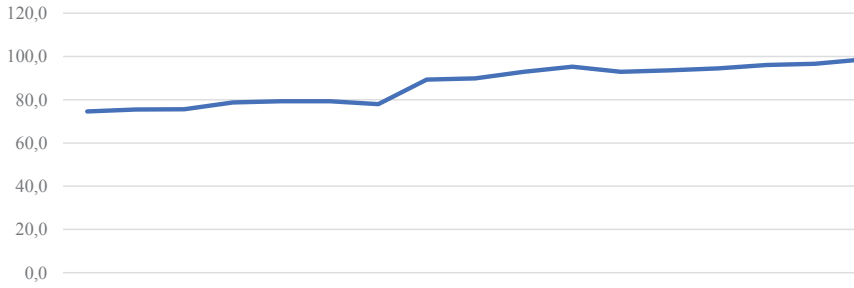
40 Fragile State Index, (E-2 Uneven Economic Development), *The Fund For Peace*, 2022.

41 Fragile State Index, (E-3 Human Flight and Brain Drain), *The Fund For Peace*, 2022.

42 Country Dashboard /Mali, *The Fund For Peace*, 2022.

Şekil-2. Mali'nin KDE'deki Puan Değişimleri⁴³

Mali Yıllara Sari Puan Durumu

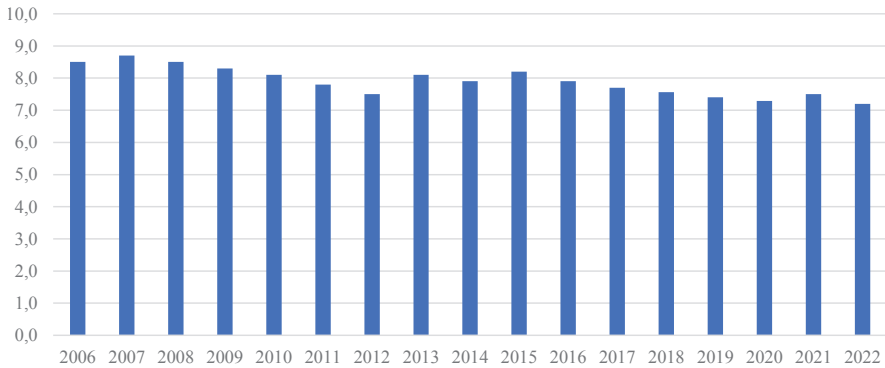

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Şekil-1’de görüldüğü üzere Mali’nin KDE sıralamasındaki konumu yıllar içerisinde düşme eğilimi göstermiştir. Mali’nin yıllar bazında KDE’de toplam puanları ise Şekil-2’de gösterilmiştir. Özellikle 2012 yılında gerçekleştirilen darbe, 2013 yılındaki düşüşü açıklamaktadır. 2006 yılında 81. sırada bulunan Mali’nin 2022 yılında 14. sıraya kadar gerilemesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Merkezi hükûmetin etkili bir yönetim sergileyememesi, Tuareg ve Batı Afrika’da Irak Şam İslam Devleti’nin (İŞİD) bir uzantısı olarak faaliyet gösteren Batı Afrika İslam Devleti (Islamic State West Afrika/ ISWA) gibi yapılar istikrarsızlık kaynağı olmaktadır. Ayrıca 2017’den beri Sahel bölgesinde varlığını sürdüren Jama’at Nasr-al Islam vel Muslimin (JNIM) terör örgütünün yapmış olduğu eylemler neticesinde Mali’de çok sayıda insan yaşamını kaybetmektedir.

Şekil-3. Mali'nin KDE Ekonomi Parametresi Göstergesi⁴⁴

Mali Ekonomi Göstergesi

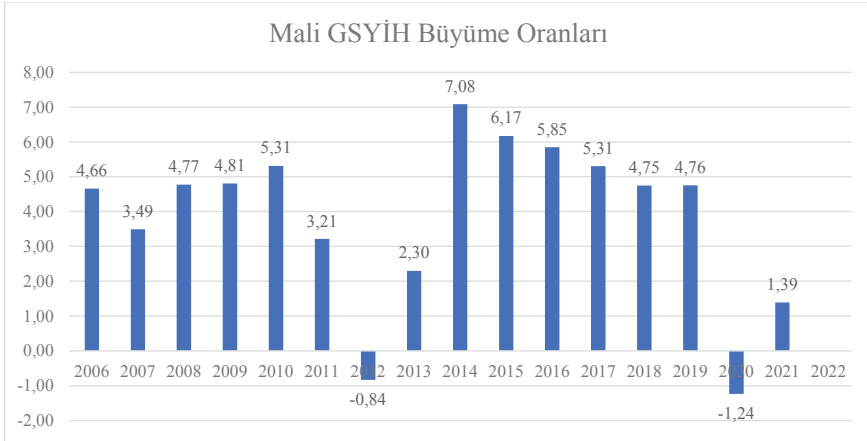
Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

43 Country Dashboard/Mali.

44 Country Dashboard, Mali

Mali’de merkezi yönetim her ne kadar darbeler yoluyla el değiştirme eğilimi gösteriyor olsa da Şekil-3 incelendiğinde KDE verileri kapsamında ekonomi parametresinde 2006 yılında 8,5 olan puanı 2022 yılında 7,2 puana düşerek iyimser bir eğilim çizdiği görülmektedir. Mali’nin gayrisafi yurt içi hasıla verilerinin yıllar kapsamında gösterildiği Şekil-4 incelendiğinde ise askerî darbelerin yaşandığı 2012 ve 2020 yıllarında ekonomik gelişme negatif yönlü olmuştur. Ancak 2006 yılından itibaren GSYİH büyüme oranlarının 2006 ile karşılaştırıldığında yukarı yönlü hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Şekil-5 incelendiğinde 2006 yılında kişi başına düşen milli gelir 480 dolar olurken 2021 yılında 820 dolara çıkmıştır. Bu oran az gibi görünse de 2006 yılında 13,5 milyon olan nüfusun 2021 yılında yaklaşık 22 milyona ulaşması ekonomik göstergelerin iyileştiğini göstermektedir. (Bk.Şekil-17)

Şekil-4. Mali GSYİH Büyüme Oranları⁴⁵

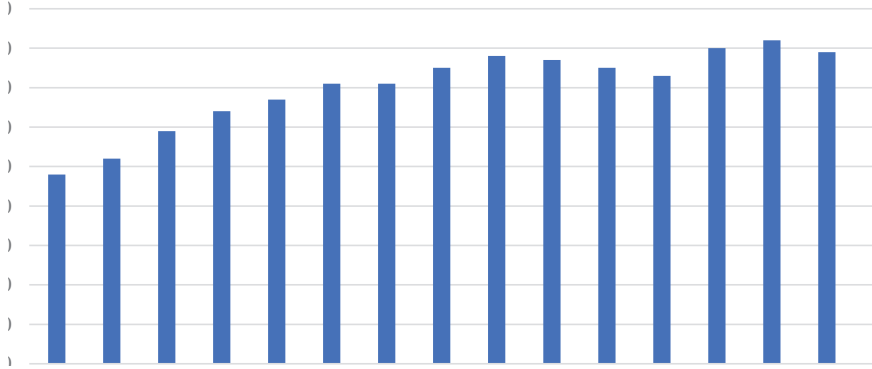

Veriler <https://data.worldbank.org/country/mali> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

45 Data Extract From World Development Indicators Mali GDP Growth Rates, *The World Bank*, 10 Aralık 2022.

Şekil-5. Mali Kişi Başına Düşen Milli Gelir Göstergesi⁴⁶

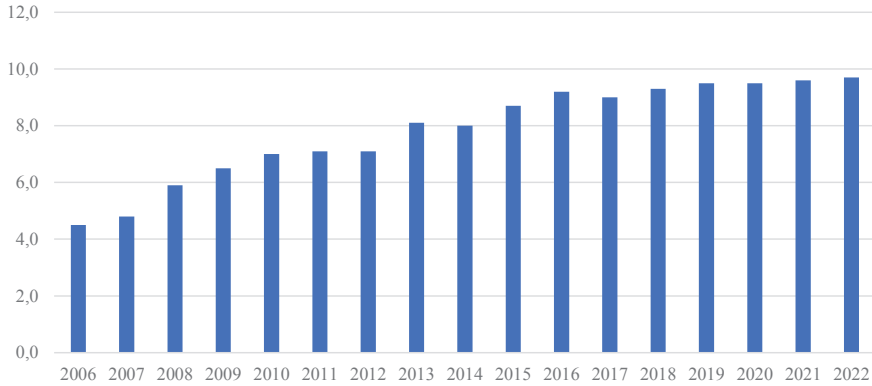
Mali Kişi Başına Düşen Milli Gelir Durumu

Veriler <https://data.worldbank.org/country/mali> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Şekil-6. Mali Güvenlik Aygıtları Göstergesi⁴⁷

Mali Güvenlik Aygıtları Göstergesi

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Mali'nin KDE güvenlik aygıtları incelendiğinde 2006 yılında 4,5 puan ile normal bir durum gösterirken yıllar içerisinde gelişen olaylar sıralamasının düşmesine neden olmuştur. Terörist faaliyetlerin ve suç oranlarının yıllar içerisinde artması bu eğilimin sebepleri arasında sayılabilir. Ayrıca gerçekleştirilen darbelerin de etkisi bulunmaktadır. Şekil-6 incelendiğinde Mali'nin güvenlik aygıtları parametresinde olumlu bir değişim görülmemektedir. Fran-

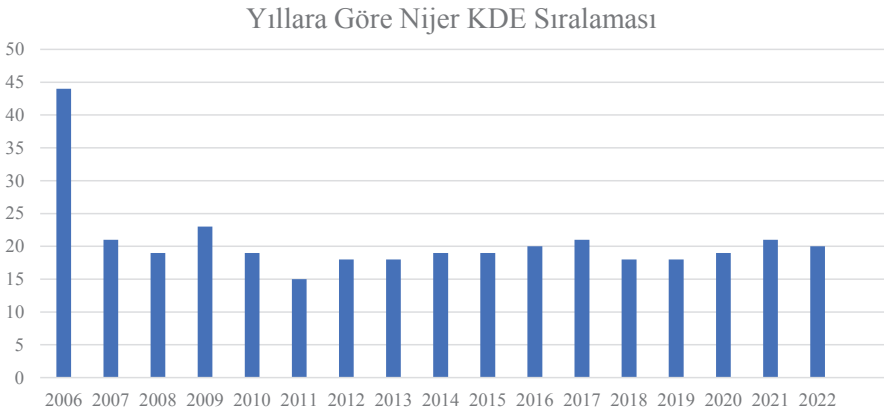
46 Data Extract From World Development Indicators Mali GNI Per Capita, Atlas Method, *The World Bank*, 10 Aralık 2022.

47 Country Dashboard, Mali.

sa'nın öncülüğünde Sahel bölgesinde gerçekleştirilen Serval ve Barkhane operasyonlarından sonra bile istikrarsız görüntünün temel nedenlerinin giderilemediği grafikten anlaşılmaktadır. Bölgedeki terör örgütlerinin kendilerini konsolide etmesi ve merkezi yönetimin bu örgütlere karşı etkili tedbirler alamaması ilerleyen dönemlerde Mali'nin güvenlik aygıtları puanının artan şekilde bir yönelim göstereceği değerlendirilmektedir.

Şekil-7. Nijer'in 2006-2022 Yılları Arasında KDE Sıralaması⁴⁸

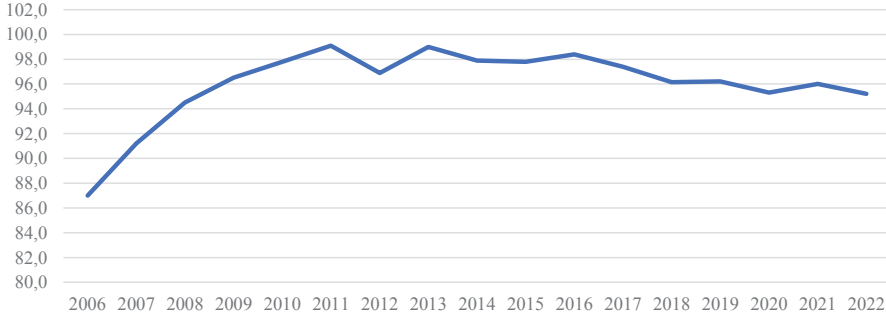

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Nijer KDE genel sıralamasında 2006 yılından itibaren gerileyen bir süreç yaşamıştır. Şekil-7 analiz edildiğinde 2006 yılında sıralamaya tabi tutulan tüm devletler arasında 44. sıradayken 2022 yılında 20. duruma gerilemiştir. 2010 yılında Nijer'de gerçekleştirilen askerî darbe neticesinde kaotik bir süreç yaşanmıştır. Bu bağlamda Şekil-8 incelendiğinde askerî darbenin bir sonraki senesinde analize tabi tutulan 16 senenin en yüksek puanı olan 99,1 ile ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. 2006 yılında tüm parametreler kapsamında toplam 87 puanı bulunan Nijer'in 2022 yılında 95,2 puanı olması kırılğan bir devlet olduğunu göstermektedir.

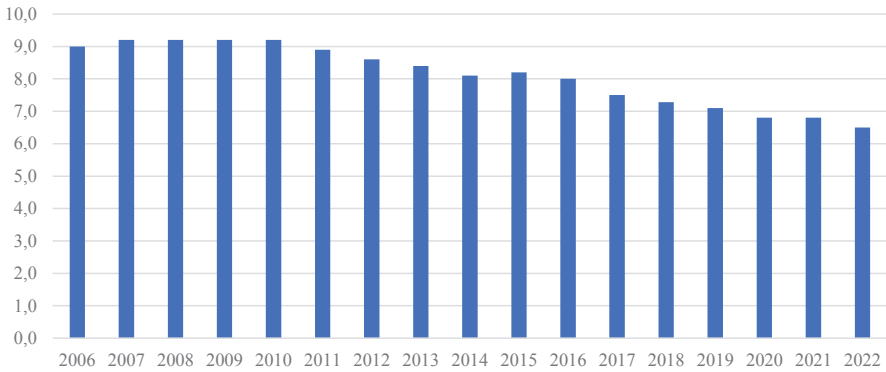
48 Country Dashboard, Mali.

Şekil-8. Nijer'in KDE'deki Puan Değişimleri⁴⁹
Nijer Yıllara Sari Puan Durumu

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Şekil-9. Nijer'in KDE Ekonomi Parametresi Göstergesi⁵⁰
Nijer Ekonomi Göstergesi

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

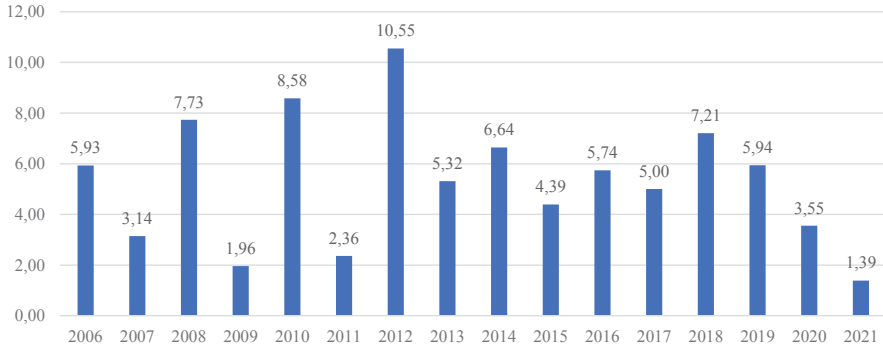
KDE'de Nijer'in ekonomik göstergeleri analiz edildiğinde 2006 yılında 9 olan gösterge oranı yıllar içerisinde pozitif bir eğilim göstermiştir. Yıllar içerisinde düşen oran 2022 yılına gelindiğinde 6,5 seviyelerine inmiştir. Bu gösterge Nijer'in ekonomik yönden pozitif bir ivme yakaladığının göstergesidir. Ayrıca Şekil-10'da görüleceği üzere Nijer'in GSYİH yüzdeleri de her sene bir önceki döneme göre artmıştır. Bu bağlamda Nijer'de kişi başına düşen milli gelir seviyelerinin arttığı Şekil-11'de görülmektedir. 2006 yılında Nijer'de kişi başına düşen milli gelir oranı 350 dolarken 2021 yılında kişi başına 590 dolar seviyesine çıkmıştır. (Bk. Şekil-17)

49 Country Dashboard/Niger, *The Fund For Peace*, 2022.

50 Country Dashboard, Niger.

Şekil-10. Nijer GSYİH Büyüme Oranları⁵¹

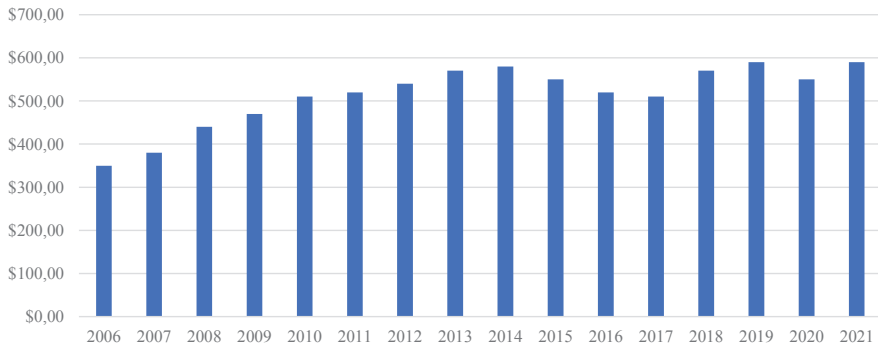
NİJER GSYİH Büyüme Oranları

Veriler <https://data.worldbank.org/country/niger> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Şekil-11. Nijer Kişi Başına Düşen Milli Gelir Göstergesi⁵²

NİJER Kişi Başına Düşen Milli Gelir Durumu

Veriler <https://data.worldbank.org/country/niger> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

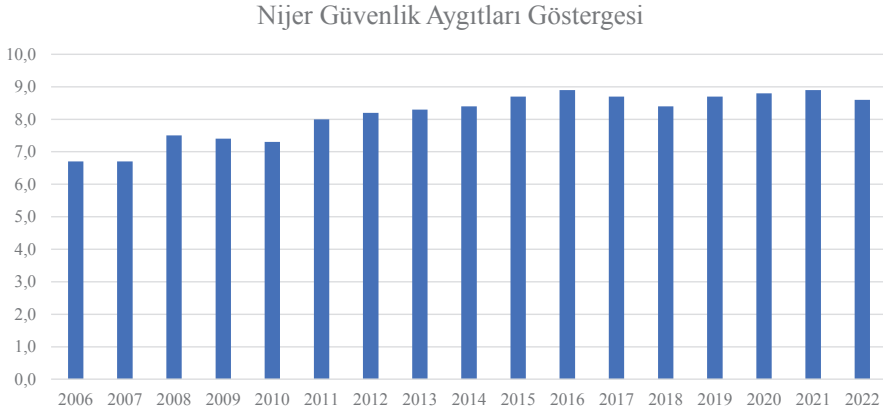
Nijer'in yukarıda arz edildiği şekilde ekonomik açıdan gelişim gösterdiği dönemde KDE kapsamında güvenlik aygıtları göstergesinin olumlu bir seyir izlemesi gerektiği düşünülebilir. Ancak Nijer'in 2006 yılından itibaren güvenlik aygıtları puan durumu senelere sâri olarak negatif bir durum göstermiştir. Şekil-12'de görüleceği üzere 2006 yılında daha istikrarlı olduğu değerlendirilen ve 6,7 olan güvenlik aygıtları oranı, 2022 yılına gelindiğinde 8,6 puana çıkmıştır. Ülkenin ekonomik yönden gelişme göstermesi merkezi hükûmetin asli görevlerini yerine getirmekte nispeten etkili olduğunu göstermektedir.

51 Data Extract From World Development Indicators Niger GDP Growth Rates, *The World Bank*, 2022.

52 Data Extract From World Development Indicators Niger GNI Per Capita, Atlas Method, *The World Bank*, 2022.

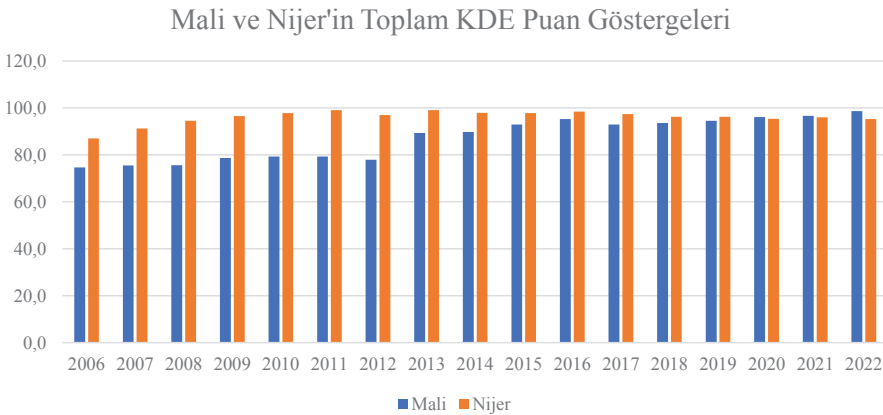
Mâli yönden ivme yakalayan Nijer, güven ve refah ortamının sağlanmasında etkili olamamaktadır. Bununla beraber ülkede etkili olan terör örgütlerinin etkisiz hâle getirilememesi ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil-12. Nijer Güvenlik Aygıtları Göstergesi⁵³

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Şekil-13. Mali ve Nijer'in KDE Toplam Puan Karşılaştırması⁵⁴

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

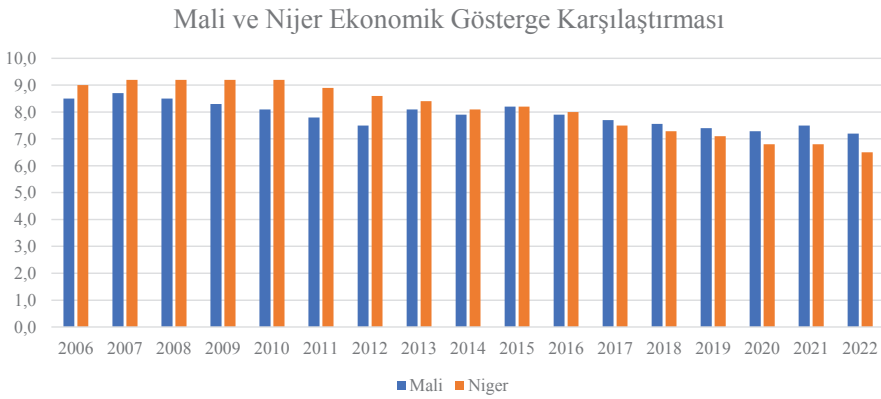
Sahel bölgesinde konuşlu bulunan ve birbirlerine sınır komşusu olan iki devlet olan Mali ve Nijer'in 2006 yılından itibaren istatistiki olarak güvenlik

53 Country Dashboard, Niger.

54 Comparative Analyses, Mali and Niger, The Fund For Peace, 2022.

ve ekonomi alanlarındaki durumları açıklanmıştır. İki devletin ekonomi ve güvenlik araçlarında benzerlikleri dikkat çekmektedir. Şekil-13'te görüleceği üzere iki devletin KDE puanları 2006 yılından itibaren artmış ve dolayısıyla kırılabilirlik oranları da yükselmiştir. İki ülkenin aynı terör örgütleriyle mücadele etmeye çalışması ve merkezi hükümetlerin karşılaştığı sorunların benzer yapıda olması diğer ortak özelliklerdir. Mali'nin 2006 yılında 74,6 olan toplam puan dilimi 2022'de 98,6 puan olmuştur. Nijer ise 2006 yılında toplamda 87 puana sahipken 2022 yılında 95,2 puana yükselmiştir.

Şekil-14. Mali ve Nijer'in KDE Ekonomik Göstergeler Karşılaştırması⁵⁵

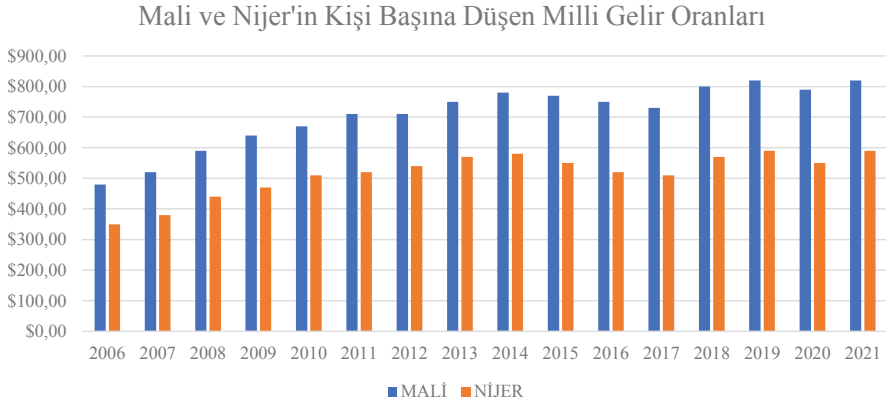
Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Mali ve Nijer'in KDE verileri kapsamında ekonomik göstergeler durumları Şekil-14'te arz edilmiştir. Bu verilere göre iki devletin ekonomi göstergeleri puanlarında pozitif yönlü bir eğilim yaşanmıştır. Mali'nin 2006 yılındaki ekonomik göstergesi 8,5 iken 2022 yılında 7,2 puana inmiştir. Nijer'in ise 2006 yılında 9 puan seviyelerinde olup 2022 yılında 6,5 puan ile olumlu bir hareket yakalamıştır. Bu veriler iki devletin 16 yıllık süreç içerisinde olumlu bir seyir takip ettiğinin göstergesidir. Bu bağlamda Şekil-15'e alınacak olursa iki devletin kişi başına düşen milli gelir oranlarında da pozitif yönlü bir ivmenin söz konusu olduğu anlaşılacaktır. Şekil-16 kapsamında iki devletin nüfus oranlarının 2006 yılına nazaran yaklaşık iki kat artması, aynı zamanda kişi başına düşen milli gelirlerinin bununla beraber yükselmesi önemli bir durumdur.

55 Comparative Analyses, Mali and Niger.

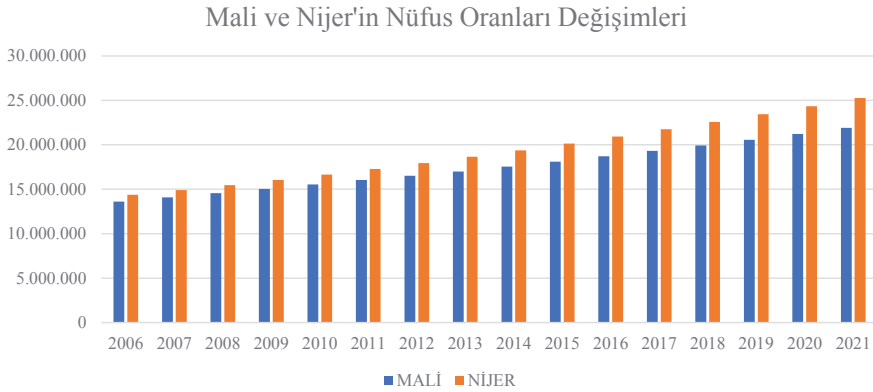
Şekil-15. Mali ve Nijer'in Kişi Başına Düşen Milli Gelir Oranları

(Alıcı fiyatlarına göre GSYİH, ekonomideki tüm yerleşik üreticilerin brüt katma değeri artı tüm ürün vergileri ve eksi ürünlerin değerine dahil olmayan tüm sübvansiyonların toplamıdır. Fabrikasyon varlıkların amortismanı kesinti yapılmadan hesaplanır. Veriler cari ABD doları cinsindedir. GSYİH için dolar rakamları, tek yıllık resmi döviz kurları kullanılarak yerel para birimlerinden dönüştürülmüştür.)⁵⁶

Veriler <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=MLI,NER> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Şekil-16 Mali ve Nijer'in Nüfus Oranı Değişimleri⁵⁷

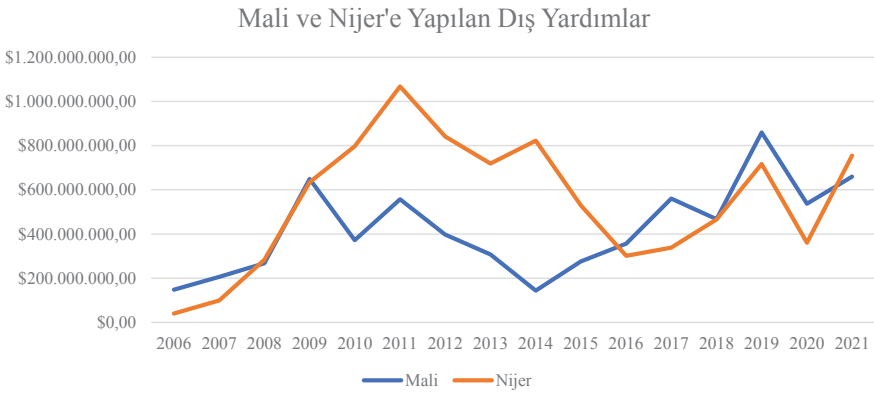
Veriler <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=MLI,NER> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

56 World Development Indicators Databank, *The World Bank*, 2022.

57 World Development Indicators Databank.

-Mali ve Nijer'in ekonomik olarak ilerlemeleri sadece ülke içinden kaynaklı dinamiklerin etkili olarak kullanılması ile açıklanamaz. İki devlet istikrarsız ortamlarını ortadan kaldırmak için dış yardım almak zorunda kalmaktadır. Yapılan bu yardımların ekonomiyi kısa dönemde rahatlatmış değerlendirilmektedir. Şekil-17'de iki devlete 2006 yılından itibaren almış oldukları yardımların parasal oranları verilmiştir. İstatistik analiz edildiğinde Nijer'e daha çok dış yardım yapıldığı anlaşılmaktadır. 2010 yılında Nijer'de gerçekleştirilen darbeden sonra dış yardımın düştüğü, aynı şekilde 2012 yılında Mali'de yaşanan darbe ve devamında gerçekleşen askerî operasyonlar döneminde dış yardımların düşüşe geçtiği dikkat çekmektedir.

Şekil-17. Mali ve Nijer'e Yapılan Dış Yardımlar⁵⁸

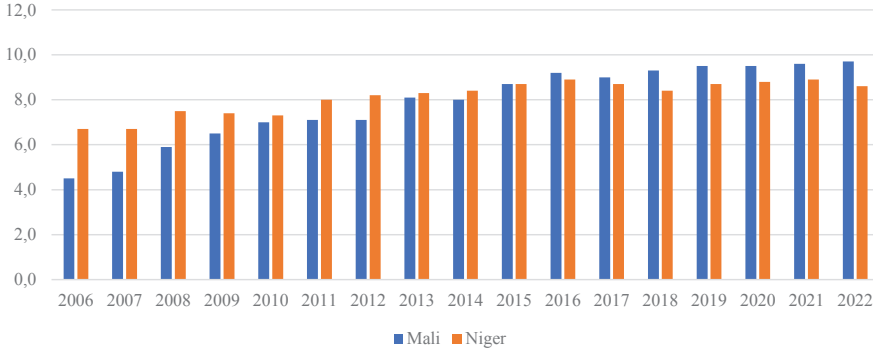

Veriler <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=MLI,NER> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

58 World Development Indicators Databank

Şekil-18. Mali ve Nijer'in Güvenlik Göstergeleri Karşılaştırması⁵⁹

Mali ve Nijer Güvenlik Göstergesi Karşılaştırması

Veriler <https://fragilestatesindex.org/country-data/> sitesinden incelenerek elde edilmiştir.

Şekil-18'de görüleceği üzere Mali ve Nijer devletlerinin güvenlik göstergeleri 2006 yılından itibaren artma eğilimi göstermiştir. Kırılgan Devletler Endeksi verilerinde puanların artmasının ters orantılı yani olumsuz değerlendirildiği göz önüne alınacak olursa iki devletin güvenlik alanında olumsuz bir seyir takip ettiği anlaşılmaktadır. 2006 yılında Mali'nin 4,5 Nijer'in ise 6,7 olan güvenlik aygıtı parametre değerleri yıllar içerisinde sürekli artma eğilimi göstermiş ve 2022 yılında Mali'nin puanı 9,7 Nijer'in ise 8,6 puan olmuştur. Bu veriler 2006 yılından itibaren iktisadi açıdan kalkınan iki devletin güvenlik açısından olumsuz bir grafik sergilediğinin göstergesidir. İki devletin sınırlarında faaliyetlerini devam ettiren terör örgütlerinin bu aşamaya gelmesinde rolü çok büyüktür. Ayrıca merkezi hükümetlerin terör örgütleri ile yeterli mücadele içerisine girmemesi, Fransa öncülüğünde bölgede icra edilen askerî operasyonların istenilen sonucu göstermemesi neticesinde terör örgütlerinin varlığının sürdürdüğüne işaret etmektedir.

Sonuç

Sanayi devriminden sonra İngiltere ile başlayan ve Batı Avrupa devletleri ile devam eden hammadde ihtiyacını Afrika'nın zengin yer altı kaynaklarından karşılanması geleneği yirminci yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür ve günümüzde devam etme eğilimindedir. Wallerstein'in merkez ülke olarak tanımladığı Batı Avrupa devleti olan Fransa'nın çevre (periphery) konumunda bulunan Afrika kıtasındaki devletler üzerindeki tahakkümü bu ülkelerin geri kalmışlığını teorik olarak açıklamaktadır. Fransa'nın nükleer silahlarının ham-

59 Comparative Analyses, Mali and Niger.

maddesi durumunda bulunan uranyum ihtiyacını Sahel bölgesinden temin etmesi ise bölgeye kendi kültürünü kanalize etmesini sağlamıştır.

Çalışmamızda analize tabi tutulan iki devlet Mali ve Nijer'in 2006 yılından bu yana ekonomik göstergelerinde görece bir iyileşme tespit edilmiştir. İki devletin birbirine benzer ekonomik gelişme oranları ve nüfuslarının artmasına rağmen kişi başına düşen milli gelir artış oranlarının yakınlığı göze çarpmaktadır. İki ülkenin ekonomik kalkınmalarının ana girdilerinden bir tanesi kolektif örgütlerden gelen maddi yardımlardır. Her ne kadar bu yardımlar istikrarlı bir yönetim ihdas etme gayreti içerisinde olsa da terör örgütlerinin faaliyetleri ve yönetimin askerî darbeler aracılığıyla el değiştirmesi istikrarı bozmaktadır. Tuareg, JNIM, ISWA gibi terör örgütlerinin iki devletin özellikle sınır bölgelerinde faaliyette bulunmaları devletlerin müdahale imkân ve kabiliyetlerini aşan bir durum oluşturmuştur. G-5 Sahel Örgütünün, Orta Afrika'daki terör yapılanmalarını etkisiz hâle getirme çabaları Fransa'nın öncülüğünde askerî harekât yapılmasına neden olmuştur. Ancak söz konusu operasyon kapsamında başarı elde edilmemiştir.

Devletlerin planlamaları dâhilinde takip edecekleri yol haritalarını uygulama aşamasında ekonomik güç önemli bir etmendir. Genel manada ekonomik açıdan gelişme gösteren devletlerin güvenlik sorunlarını daha etkili çözmek için ihtiyacı olan enstrümana sahip olduğu ve ihtiyaç hâlinde bunu kullanacağı düşünülebilir. Ancak genel kanının aksine ekonomik gelişme ivmesi yakalayan devletlerin her durum ve şart altında güvenlik sorunlarını çözmesini beklemek yanlış olacaktır. Çalışmamızda görüldüğü üzere Mali ve Nijer'in 2006 yılından itibaren ekonomik istatistik parametrelerinin olumlu bir seyir takip ettiği ortadadır. Aynı tarihsel aralık kapsamında analiz edilen güvenlik sorunları ise daha kötü bir hâl almıştır. Bu durum KDE ve Küresel Terörizm Endeksi'nde görülmektedir.

Sonuç olarak Wallerstein'in Dünya Sistemleri Teorisi kapsamında uzun yıllar boyunca sömürge düzeni içerisinde tahakküm edilen Afrika'daki devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen bu sömürü düzeninden dolayı istikrarlı ve güçlü merkezi yönetimlere sahip olamaması tarihsel sürecin bir çıktısıdır. Wallerstein'in merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerindeki sömürü ve tahakküm düzeninin kurumsallaşmaya yönelik bozucu etkileri özellikle Afrika devletlerinde devam etmektedir. Çok uzun bir dönem devam eden sömürge düzeni ve merkez-çevre ilişkisinin sonuçları Dünya Sistemleri Teorisi kapsamında devam etme eğiliminde olup çevre ülkelerin devletin tüm alanlarına yayılacak kalkınma hamlelerine engel olmaktadır.

İstikrarın kazanılmasının terör örgütlerinin faaliyetlerini azaltacak bir durum olduğu değerlendirilmeye alınsa da merkezi devletlerin ekonomik kaza-

nımlarını halka yansıtamaması ve bunun için gerekli kurumsallaşmanın sağlanamaması zayıf yönetişimin ve sömürge sonrası düzeni optimal bir vaziyet içinde ele alamamasının bir sonucudur. Ekonomik iyileşmelerin ülkelerin hareket alanını genişletmesi olağan bir durumken güvenlik sorunlarının devam etme hatta artma eğiliminde olması ekonominin tek başına güvenlik problemlerini etkisiz hâle getiremeyeceğinin göstergesidir. Terörizmle mücadele, dolaylı olarak güvenlik sorunlarını en aza indirmeye girişimleri sadece ekonomi temelli değil kültürel, sosyal, kurumsal açıdan halkın daha çok fayda elde edebileceği atılımların yapılması ile neticelenebilecektir.

Kaynakça

- “Francois Hollande’s African Adventures”, *The Economist*, 21 July 2014.
- “Mali mutiny ‘topples’ President Toure”, *Aljazeera News*, 22 March 2012.
- “Mali President, PM Resign After Arrest, Confirming 2nd Coup in 9 Months”, *VOA News*, 26 May 2021.
- “Mali’de askeri darbe hakkında neler biliniyor?”, *BBC News*, 19 Ağustos 2020.
- “Niger suffers deadliest raids by suspected jihadist”, *BBC News*, 23 March 2021.
- “Niger’s Mohamed Bazoum sworn in as president after failed coup”, *BBC News*, 2 April 2021.
- “Niger-2010 Coup”, *Global Security*, 2020.
- “République du Mali”, *L’amenagement linguistique dans le monde*, 9 December 2020.
- “Resolution 2085”, *United Nations Security Council*, 20 December 2012.
- Boas, Morten, Jennings, Kathleen M. “Failed States’ and ‘State Failure’: Threats or Opportunities?.” *Globalizations*, no.4 (4) (2007): 475-485.
- Brooks, Rosa Ehrenreich. “Failed States, or the State as Failure?.”, *The University of Chicago Law Review*, no.72 (4) (2005):1159-1196.
- Christopher Van Der Perre, Benoit Tessier, “French Troops in Mali anti-jihadist campaign mired in mud and mistrust”, *Reuters*, 13 August 2019.
- Clayton Besaw, “Mali celebrates after president’s ouster-but there are few ‘good coups’”, *The Conversation*, 18 August 2020.
- Cojanu, Valentin and Popescu, Alina Irina. “Analysis of Failed States: Some Problems of Definition and Measurement.” *The Romanian Economic Journal*, Year 10, no.25 (2007):113-132.
- Comparative Analyses, Mali and Niger, The Fund For Peace, 2022.

Country Dashboard /Mali, *The Fund For Peace*, 2022.

Country Dashboard/Niger, *The Fund For Peace*, 2022.

Data Extract From World Development Indicators Mali GDP Growth Rates, *The World Bank*, 10 Aralık 2022.

Data Extract From World Development Indicators Mali GNI Per Capita, Atlas Method, *The World Bank*, 10 Aralık 2022.

Data Extract From World Development Indicators Niger GDP Growth Rates, *The World Bank*, 2022.

Data Extract From World Development Indicators Niger GNI Per Capita, Atlas Method, *The World Bank*, 2022.

Fragile State Index (C-1 Security Aparatus), *The Fund For Peace*, 2022.

Fragile State Index (C-2 Factionalized Elites), *The Fund For Peace*, 2022.

Fragile State Index (C-3 Group Grievance), *The Fund For Peace*, 2022.

Fragile State Index (E-1 Economic Decline and Poverty), *The Fund For Peace*, 2022.

Fragile State Index Methodology and Cast Framework, *The Fund For Peace*, 13 May 2017.

Fragile State Index, (E-2 Uneven Economic Development), *The Fund For Peace*, 2022.

Fragile State Index, (E-3 Human Flight and Brain Drain), *The Fund For Peace*, 2022.

Helman, Gerald Bernard, Ratner, Steven Richard. "Saving Failed States." *Foreign Policy*, no.89 (1992/1993, Kış): 3-20.

Küçük, Mustafa. "Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular," içinde *Marksist Teoriler*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014

Mace Celian, "Au Mali, le refus du neocolonialisme", *Liberation*, 19 December 2019.

Maxime H. A. Larive, "Welcome to France's New War On Terror in Africa: Operation Barkhane", *National Interest*, 7 August 2014.

Mete Sohtaoglu, "Afrika'nın fakirliğinin sebebi: Afrika'nın zenginliği", *Mücerret*, 27 Mayıs 2018.

Milliken, Jennifer and Krause, Keith. "State Failure, State Collapse and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies," *Development and Change* 33. no.5 (2002):753-774.

Newman, Edward. "Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World." *Contemporary Security Policy*, no. 30 (3) (2009): 421-443.

Özlük, Erdem. *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım, Teori ve Devlet İstisnacılığı*. Konya:Çizgi Kitabevi,2. Baskı, 2014

Par Paul Lorgerie, “Au Mali, la sentiment antifraçais gagne du terrain”, *Le Monde*, 11 January 2020.

Rotberg, Robert Irwin. “State Failure and State Weakness in a Time of Terror.” içinde *Failed States, Collapse States, Weak States: Causes and Indicators*, ed. Robert I. Rotberg, Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2003

Tiemoko Diallo, “Mali President resigns after detention by military, deepening crisis”, *Reuters*, 18 August 2020.

Wallerstein, Immanuel. “Dünya Sistemi- Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?” içinde *Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri*, ed. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi,2003

Wallerstein, Immanuel. *Dünya Sistemleri Analizi*. çev. E. Abadoğlu, N. Ersoy. İstanbul: BGST Yayınları,2001

Wallerstein, Immanuel. *Modern Dünya Sistemi: Merkantilizm ve Doğu Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi 1600-1750* (Cilt 2). çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarı Yayınları, 2012

Wallerstein, Immanuel. *Tarihsel Kapitalizm*. çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Metis Yayınları, 1992

World Development Indicators Databank, *The World Bank*, 2022.

Zartman, Ira William. “Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority.” içinde *Introduction: Posing the Problem of State Collapse*, ed. I. William Zartman, London: Lynne Rienner Publishers, 1995

İran'ın Afganistan'da Dini Diplomasi ve İletişim Çalışmaları

Orhan KARAOĞLU*

Geliş tarihi: 20/02/2023

Kabul tarihi: 22/03/2023

Atf: Karaoğlu, O., “İran’ın Afganistan’da Dini Diplomasi ve İletişim Çalışmaları”, Ortadoğu Etütleri, 14-3 (2022): 323-344

DOI: 10.47932/ortetut.1253462

Öz: Günümüzde uluslararası ilişkiler alanında etkisini artırmak isteyen ülkeler askerî ve ekonomik girişimlerin maliyetlerinden kaçınmak ve iletişimin gücünü kullanarak halkları ikna etmek amacıyla yumuşak gücü ve algı yönetimi stratejilerini kullanmayı tercih etmektedirler. İran’ın bölgesel duruşunda ve algı yönetimi ile etki alanını genişletmesinde Şii jeopolitiği önemli bir yere sahiptir. Orta Asya’nın kilit taşı olarak değerlendirilen Afganistan, tarihi İpek Yolu’nun da ikiye ayırdığı jeopolitik önemi yüksek olan bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Afganistan’da yaşanan gelişmelerin etkileri, bulunduğu bölge itibarıyla kendi sınırları dışında da hissedilmiş bu nedenle birçok ülke Afganistan ile ilgili gelişmelere kendi politikalarında da yer vermiştir. Bu ülkelerden birisi de İran İslam Cumhuriyeti’dir. Afganistan’a sınır komşusu olan İran, bölgesel etki alanını genişletme ve ulusal güvenliğini sağlama gayretleri çerçevesinde Afganistan’da sosyal, siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında etkinlik göstermeye çalışmaktadır. Bunu yaparken çeşitli enstrümanlar kullanmaktadır. İran bu faaliyetlerinde etnik, mezhepsel, kültürel ve coğrafi yakınlıktan faydalanmaya çalışmaktadır. Çalışmanın temel amacı Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) 2021 yılında Afganistan’dan çekilme kararı ile yönetimi ele geçiren 2. Taliban döneminden önce İran’ın Afganistan’da Şiilik üzerinden uyguladığı algı yönetimi stratejilerini analiz etmektir. Çalışma içerisinde algı yönetimi unsurları ele alınarak İran’ın çok çeşitli yumuşak güç unsurlarından biri olan Şiiliğin kültürel, dinî ve siyasî boyutu üzerinden kurumlar ve şahısların Afganistan üzerinde oluşturduğu etki alanı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şiilik, Algı Yönetimi, Afganistan, Dini Diplomasi, İran.

* Orhan Karaoğlu: Dr. Araştırmacı, TR, orhankaraoglu@gmail.com ORCID: 0000-0003-1389-5512

Iran's Religious Diplomacy and Strategic Communication Studies in Afghanistan

Orhan KARAOĞLU*

Received: 20/02/2023

Accepted: 22/03/2023

Citation: Karaoğlu, O., "Iran's Religious Diplomacy and Strategic Communication Studies in Afghanistan", Middle Eastern Studies, 14-3 (2022): 323-344

DOI: 10.47932/ortetut.1253462

Abstract: Today, countries that want to increase their influence in international relations prefer to use soft power and perception management strategies to avoid the costs of military and economic initiatives and to persuade the public by using the power of communication. Shiite geopolitics has an important place in Iran's regional stance, and perception management, and expanding spheres of influence. Considered the keystone of Central Asia, Afghanistan draws attention as a country of high geopolitical importance, which is also divided in two by the historical Silk Road. The effects of the developments in Afghanistan were also felt outside of their own borders due to the region where it is located, so many countries included the developments related to Afghanistan in their own policies. One of these countries is the Islamic Republic of Iran. Iran, which borders Afghanistan, is trying to be active in Afghanistan in the social, political, economic, and security fields within the framework of its efforts to expand its regional sphere of influence and ensure its national security. While doing this, he uses various instruments. Iran tries to benefit from ethnic, sectarian, cultural, and geographical proximity in these activities. The study's main purpose is to analyze the perception management strategies implemented by Iran over Shiism in Afghanistan before the 2nd Taliban era, which took over the administration with the USA's decision to withdraw from Afghanistan in 2021. In the study, the perception management elements will be discussed, and the influence areas of institutions and individuals in Afghanistan will be examined through its cultural, religious, and political dimension of Shiism, which is one of Iran's various soft power elements.

Keywords: Shiism, Perception Management, Afghanistan, Religious Diplomacy, Iran.

* Orhan Karaoglu: Dr. Researcher, TR, orhankaraoglu@gmail.com ORCID: 0000-0003-1389-5512

الدبلوماسية الدينية الإيرانية ودراسات الاتصال في أفغانستان

أورهان قره أوغلو *

تاريخ الاستلام: 2023/02/20 تاريخ القبول: 2023/03/22

اقتباس: قره أوغلو، أ، "الدبلوماسية الدينية الإيرانية ودراسات الاتصال في أفغانستان"، دراسات الشرق الأوسط، 323-344 (2022): 3-14

معرف الغرض الرقمي: 10.47932/ortetut.1253462

الملخص

تفضّل الدول التي ترغب في زيادة نفوذها في مجال العلاقات الدولية في العصر الحالي، استخدام القوة الناعمة واستراتيجيات إدارة المفاهيم، من أجل تجنب تكاليف المبادرات العسكرية والاقتصادية وإقناع الشعوب باستخدام قوة الاتصال. وتحلّل الأمور الجيوسياسية الشعبية موقعا مهما في الموقف الإقليمي لإيران وتوسيع دائرة نفوذها من خلال إدارة المفاهيم. وتلقت أفغانستان التي تعتبر حجر الزاوية في آسيا الوسطى الانتباه كدولة ذات أهمية جيوسياسية عالية كبيرة حيث يقسمها طريق الحرير التاريخي إلى قسمين أيضا. وتصل آثار التطورات في أفغانستان إلى خارج حدودها بسبب طبيعة المنطقة التي تقع فيها، لذلك أدرجت العديد من البلدان التطورات المتعلقة بأفغانستان في سياساتها الخاصة. وتعدّ الجمهورية الإسلامية الإيرانية إحدى هذه الدول التي تتابع التطورات في أفغانستان باهتمام. حيث تسعى إيران المجاورة لأفغانستان في إطار جهودها لتوسيع دائرة نفوذها الإقليمي وضمان أمنها القومي، أن تنشط في أفغانستان في المجالات الاجتماعية والسياسية والاقتصادية والأمنية. وأثناء القيام بذلك تستخدم إيران أدوات مختلفة. حيث تحاول الاستفادة في هذه الأنشطة، من القرب العرقي والطائفي والثقافي والجغرافي. تتناقش هذه الدراسة بشكل رئيسي، تحليل استراتيجيات إدارة المفاهيم التي نفذتها إيران من خلال الإطار الشيعي، في أفغانستان بعد قرار الولايات المتحدة الأمريكية بالانسحاب من أفغانستان في عام 2021 وقبل العهد الثاني لطالبان. وتناقش الدراسة عناصر إدارة المفاهيم عبر تناول مجالات التأثير التي شكلتها إيران على المؤسسات والأفراد في أفغانستان، من خلال البعد الثقافي والديني والسياسي للإطار الشيعي، الذي يعتبر أحد عناصر القوة الناعمة الإيرانية.

الكلمات المفتاحية: الشيعية، إدارة المفاهيم، أفغانستان، الدبلوماسية الدينية، إيران.

* أورهان قره أوغلو: د. باحث، تركيا، orhankaraoglu@gmail.com
رقم أوركيد: 0000-0003-1389-5512

Giriş

Din ve mezhep olgusu; birey, toplum ve devlet boyutu bakımından çok yönlü bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin kimlik inşasında değerler; din, inanç, kültür, ideoloji, cinsiyet etkili olmaktadır. Özellikle din ve mezhep, bireylerin ve toplumların kendi kimliklerini tanımlamalarında en temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Dinin sadece bireysel ve toplumsal alanda değil devletler ve devletlerin politikaları açısından da önemli etkileri bulunmaktadır.

Orta Asya'nın kilit taşı olarak değerlendirilen Afganistan, tarihi İpek Yolu'nun da ikiye ayırdığı jeopolitik önemi yüksek olan bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Afganistan, geo-stratejik konumu nedeniyle sürekli dış müdahalelere maruz kalmış bu durum Afganistan'ın ulusal bir devlet olma kapasitesini ve kurumsallaşma sürecini engellemiştir.¹

Tarihsel olarak Büyük Britanya İmparatorluğu başta olmak üzere, Rus Çarlığı ve SSCB'nin işgalini yaşayan Afganistan, sonuç itibarıyla da bu imparatorlukların dağılmasında önemli bir rol oynamıştır. Komşuları arasında Çin, Pakistan ve İran'ın yanı sıra Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bulunması Türk dünyası açısından da Afganistan'ı önemli kılmaktadır.²

İpek Yolu boyunca yapılacak ve Çin mallarının Avrupa'ya iletimini sağlayacak olan demir yolu projesinin Afgan topraklarından geçmesi ve Hazar enerji bölgesinde çıkan Türkmen doğal gazının Pakistan ve Hindistan üzerinden denize ulaşması açısından stratejik öneme haiz bir enerji koridoru olması da Afganistan'ı daha da önemli hâle getirmektedir.³

Afganistan'da tarih boyunca yaşanan gelişmeler, küresel ve bölgesel anlamda geniş çaplı bir coğrafyada etki yarattığı gibi Türk dünyasında da hissedilen etkiler bırakmıştır. Gerek Afganistan içinde Türk soyluların varlığı gerekse Türk dünyasına komşu olması Afganistan'ı Türkiye için de önemli kılmaktadır.⁴

Afganistan'da yaşanan gelişmelerin etkileri, bulunduğu bölge itibarıyla kendi sınırları dışında da hissedilmiş, bu nedenle birçok ülke Afganistan ile ilgili gelişmelere kendi politikalarında da yer vermiştir. Bu ülkelerden birisi de İran İslam Cumhuriyeti'dir. İran devleti, bölgesel nüfuzunu genişletme ve ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla yalnızca Ortadoğu bölgesinde değil Orta Asya'da da faaliyetlerini sürdürmektedir. Çalışma kapsamında disiplin-

1 Thomas Barfield, *Afganistan: Politik ve Kültürel Bir Tarih*, Ankara: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021, s. 13.

2 A.g.e., s. 488.

3 Peter Frankopan, *İpek Yolu*, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018, s. 580.

4 Orhan Karaoğlu, *Jeopolitiği Anlamak*, Ankara: Orion Yayınları, 2022, s. 47.

ler arası bir çalışma yoluyla İslam mezhepleri tarihi, uluslararası ilişkiler ve siyasal iletişim bir araya getirilerek Şiiliğin İran için Afganistan üzerinde etkileri analiz edilmek istenmiştir.

Stratejik İletişim ve Algı Yönetimi

Stratejik iletişim ve algı yönetimi, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında sert güç kullanmanın bedelini ödeyen dünya ülkelerinin yumuşak güce ihtiyaç duyması nedeniyle önem kazanmıştır. Günümüzde hem teknolojinin gelişmesi, etkileşimin daha hızlı ve geniş alanda cereyan etmesi hem de günümüzde yumuşak güç enstrümanlarının giderek çeşitlenmesi ve etki alanlarının dünyanın her yerinde sonuç verecek şekilde kullanılmaya başlanması iknaya ihtiyaç duyulan her alanda algı yönetimi ve rıza inşasının öncelikli olarak kullanılmasına neden olmuştur.⁵

Fransız dilinden türetilen algı terimi Fransız feodal toprak sahiplerinin bu topraklardan alacakları kiralari toplaması anlamına gelmektedir. Latince karşılığı ise bir şeyin bilişsel ya da duygusal kavranmasını içermektedir.⁶ Richards'ın⁷ aktarımı ile Gibson algıyı etkileşim çerçevesinde ele alırken O'Brien⁸ ise temas çerçevesinde bildiklerimizin ve duyularımızın dış dünyadaki etkileşimli karşılığı üzerinde durarak algı kavramını değerlendirmiştir. O'Brien gibi duyular ve duyumsama yolu ile algıyı tanımlayanlar arasında Jobert⁹ ve Lawrance¹⁰ da yer almaktadır.

Algı yönetiminin tüm çevresel faktörleri, duyularla algılananlar çerçevesinde insan zihninde bir gerçekliğe dönüşüp kendi değerini yaratmaktadır.¹¹ Bu durum da o değerleri, kendi hedeflerini hayata geçirmek isteyenler tarafından kullanılabilen bir araç hâline getirmektedir. Bu noktada iknanın gerçekleşmesi ve belirlenen kitlenin istenilen davranışı göstermesi için deneyimler,

5 Derina Holtzhausen and Angar Zerfass, *Strategic Communication: Opportunities and Challenges of the Research Area*, New York: The Routledge Handbook of Strategic Communication. Routledge, 2015, s. 3-18.

6 A. Lewis, "The Issue of Perception: Some Educational Implications", *Educare*, 30, no. 1.2, 2001, s. 274.

7 J. Robert Richards, "James Gibson's Passive Theory of Perception: A Rejection of Doctrine of Specific Nerve Energies", *Philosophy and Phenomenological Research*, 37 no. 2, Aralık, 1976, s. 219.

8 Daniel O'Brien, "The Epistemology of Perception", Son erişim: 05 Şubat 2022.

9 Şule Tankut Jobert, *Yeni Başlayanlar İçin Psikoloji*, İstanbul: İyi İnsanlar Yayınevi, 2009.

10 Eleanor Lawrance, *Henderson's Dictionary of Biological Terms*, London: Pearson Higher Education, 1999.

11 J. R. Stupak, "Perception Management: An Active Strategy for Marketing and Delivering Academic Excellence, Business Sophistication and Communication Successes", *Public Administration & Management*, 5, no. 4, 2000, s. 253.

içinde yaşanan toplumun yapısı, kültür gibi özellikler¹² ile motivasyonlar, sosyal geçmiş, alışkanlıklar da¹³ etkili olmaktadır.

Tarihsel açıdan bakıldığında Platon, Devlet adlı çalışmasında; insanların algıladıklarını gerçeklik olarak kabul ettiklerini ileri sürmektedir. Bir diğer ifade ile Platon'un ifadesi ile insanlar gerçeklerden daha çok algılarına inanmaktadırlar. Platon bu durumu mağaraya giren ışıktan duvara yansıyan görüntülere bakarak gerçekleri anlamlandırmaya çalışan insanları örnek vererek tanımlamaktadır. Bu durum da bize algının her zaman gerçekliği yaratmadığını; görünenin algılanıp anlamlandırılmasında bireyin kimliğinin, deneyimlerinin, yaşadığı çevrenin, içinde yetiştiği kültürün etkisinin olduğunu ifade etmektedir.¹⁴

Algı yönetimi kavramı, ABD Savunma Bakanlığı tarafından "kitlelerin duygu, düşünce, amaç, mantık, istihbarat sistemleri ve liderleri etkileyerek seçili bilgilerin yayılması ve/veya durdurulması; bunun sonucunda hedef kitlenin davranış ve düşüncelerinin hedefleyenin istekleri doğrultusunda yönlendirilmesi" olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Tanım bize ikna sürecinde üretilen bilginin, ikna edilmek istenilen kitleyi istenilen yönde harekete geçirmek için sistematik olarak bilinçli ve planlı bir şekilde kullanılmasını ifade etmektedir. Kitle psikolojisinin analizini yapan Le Bon, algı yönetiminin oldukça basit ifade edilecek iddialardan oluşması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁶

İletişim ve ikna sürecinin uluslararası alanda sistemli ve stratejik amaçlarla kullanılmasının başarı sağlaması, yumuşak güç kavramının askerî müdahalenin elzem olmadığı durumlarda sert gücün yerini alacak yöntemler açısından sıkça kullanılmasına neden olmuştur. Yumuşak güç kavramı ilk kez 1990 yılında Joseph Nye'nin "Bound to Lead" (Önderlik Etmeye Mecbur) isimli kitabında yer verilmiştir.¹⁷

Yumuşak güç; diğerlerinin tercihlerini şekillendirme becerisine dayanmaktadır. Siyasî liderler de bu becerinin önemini farkındadır ve halkını etkileyerek aslında kendi yaptırmak istediklerini halkına benimseterek ikna tekniklerini kullanmayı tercih etmektedir. Yumuşak güç değerlendirilirken kullanılan dil ile yaratılacak etkiden bahsetmek ne kadar önemliyse aynı şekilde yumuşak güç kaynağının etkiye maruz kalacak kitle açısından ne kadar cazibe ya-

12 Rob Withagen, and Anthony Chemero, "Naturalizing Perception Developing the Gibsonian Approach to Perception Along Evolutionary Lines", *Theory and Psychology*, 19, no. 3 (2009): 365.

13 Alfred Otara, "Perception: A Guide for Managers and Leaders", *Journals of Management and Strategy*, 2, no.3, (2011): 24-28.

14 İnci Çınarlı, *Stratejik İletişim Yönetimi* (İstanbul: BETA, 2013), 38-40.

15 US Department of Defence, 2007.

16 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi* çev. F. Z. Bayrak (Ankara: Hayat Yayıncılık, 2017) 125-126.

17 Joseph Nye, *Yumuşak Güç*, çev. Reyhan İnan Aydın (Ankara: BB101 Yayıncılık, 2004), 14.

rattığı da önem taşımaktadır. Bu sebeple iletişim ile ikna etmeye ek olarak, kültür, kimlik, inanç, tarihsel geçmiş ve toplumsal alışkanlıklar gibi cazibe yaratacak ve ortak noktalarda kitleleri harekete geçirecek alanların seçilmesi ve kullanılması da önem taşımaktadır.¹⁸

Bir ülkenin yumuşak gücü, başlıca üç kaynağa dayanmaktadır bu kaynaklar; kültür, siyasî değerler ve dış politika olarak belirtilmektedir.¹⁹

Yumuşak güç için kullanılan aktörler ise hükümet dışı aktörler ile kitle iletişim araçlarıdır.

Algı yönetiminde yumuşak gücün en önemli unsurlarından olan kültürün önemi kavramın kamu diplomasisi, propaganda ve halkla ilişkiler çalışmalarının şekillenmesinde sahip olduğu etki gücü ile daha da net olarak anlaşılmaktadır. Bu sebeple çalışma içerisinde öncelikle kültür kavramı ele alınacak kavramın algı yönetimi açısından yeri ve önemine yer verildikten sonra algı yönetiminde kullanılan stratejilere değinilecektir.

Kültür kavramı ilk olarak hayvan ve bitkilerin yetiştirilmesi anlamında kullanılmış daha sonra insan yeteneklerinin gelişmesi olarak tanımlanmıştır. Günümüzde ise toplu hâlde yaşayan insanların günlük yaşam pratikleri içerisinde yarattıkları veya ürettikleri değerleri, gelenekleri, tavır ve davranışları anlatan bir kavram hâline gelmiştir²⁰.

Kültürün anlamı; hangi bilim dalının kültürü ele aldığı ile ilgili değişiklik gösterebilmektedir. İnsan, toplum ve kültür varlıkları, birbirinden bağımsız yaşayan adalar, adacıklar değildir.²¹

Teknoloji devriminden önce kültürler birbiriyle ilişkisinde daha bağımsızken teknolojik devrim ile dünya küresel bir köye dönüşmüştür. İletişim teknolojisi ile etkileşimin artması kültürün tekipleşmesini beraberinde getirmiştir.²² Ancak Ortadoğu bölgesi gibi kapalı toplumlar popüler kültürden ziyade hâlâ kendi kültürlerinin etkisi altında kalabilmektedir. Bu sebeple yumuşak güç kullanımında kültürel özellikler ve coğrafya önemli bir role sahip olmaktadır.

Kültür, bir toplum için anlam yaratan değerler ve uygulamalar bütünüdür. İran'ın bölgeye etkisi bakımından ortak kültürü bir cazibe noktası olarak belirlemesi bu anlamda büyük bir öneme sahiptir. Kültürü aynı zamanda stratejik açıdan da ele almak gerekmektedir. Jeffrey Lantis'in "Strategic Culture:

18 Nye, *Yumuşak Güç*, 32-37.

19 Nye, *Yumuşak Güç*, 32.

20 Nazife Güngör, *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, s. 280.

21 Bozkurt Güvenç, *Kültürün ABC'si*, İstanbul: YKY, 1997, s. 18.

22 Dan Laughy, *Medya Çalışmaları*, çev. Ali Toprak, İstanbul: Kalkedon, 2010, s. 35.

From Clausewitz to Constructivism” makalesinde kültürün uluslararası güvenlik açısından önemine yer vermiştir.²³

Stratejik kültürün literatürde kullanımında Jack Snyder’ın etkisi de önemlidir. Birbiriyle rekabet hâlinde olan ülkelerin verdiği kararlar birbiri ile aynı olsa da bu yollarda ilerlemelerinde tercih ettikleri yöntemler birbirlerinden farklılaşmıştır. Bu noktada ülkelerin stratejik kültürleri önem kazanmıştır. Stratejik kültür aynı zamanda bir devletin stratejik düşünce tarihi ile birlikte gelişmektedir. Bu sebeple yumuşak gücün kullanımı ve algı yönetimi açısından kültür, etki yaratan en önemli unsurlardan biridir.²⁴

Yumuşak güç kullanımı ve algı yönetiminde etkili olan stratejik unsurlar ele alındığında algı yönetimi ve propaganda ilişkisi ilk sırada değerlendirilmektedir. Algı yönetimi ve propaganda ilişkisi, önceden hedeflenmiş bir amaca ulaşmak için ikna tekniklerinin kullanılmasıyla tasarlanarak gerçekleştirilen bir iletişim biçimi olarak tanımlanabilmektedir.²⁵ Propaganda faaliyetlerinde hedef, düşmanın veya rakibin düşünce ve inançlarını istenilen amaç doğrultusunda şekillendirmek, eylemlerini arzu edilen yöne çevirmek ve bu eylemlerden hedeflenen amaçla ve çıkarlar doğrultusunda yararlanmaktır.²⁶

Joseph S. Nye da yumuşak güç bağlamında algı yönetiminin araçlarından biri olan propagandaya gönderme yaparak, ikna amacıyla propagandayı etkili bir şekilde kullanmanın önemine dikkat çekmektedir. Özellikle demokratik ortamlarda daha çok rastladığımız beyaz ve gri propaganda algı yönetiminde sıklıkla kullanılmaktadır. Uygulayan tarafın hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla özellikle bilinç ve tutum değişiminin davranışlara yansımaları sağlamak için hazırlanan tüm bilgiler ve bu bilgilerin iletileceği araçlar propaganda açısından ayrıca önemlidir.

Algı yönetiminde kullanılan psikolojik harp ve psikolojik harekât da en az propagandanın kullanımı kadar önemli bir strateji olarak değerlendirilmektedir. İlk kez General Eisenhower’ın idaresi altındaki karargâhlarda oluşturulan Psikolojik Harp Bölümleri ile dikkat çeken psikolojik harp teknikleri tarihte çok daha geçmişteki savaş stratejilerine kadar uzanmaktadır.²⁷ Konvansiyonel

23 Jeffrey S. Lantis, “Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism.” *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction: Culturally Based Insights into Comparative National Security Policy-making*, 2006, s. 3-31.

24 Jack Snyder, “The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations”, *RAND Cooperation*, 1977, s. 22-29.

25 Edward S. Herman, “The Propaganda Model: A Retrospective”, *Journalism Studies*, 1, no.1, 2000, s. 104.

26 Gregory F. Traverton et al, *Toward a Theory of Intelligence Workshop Report*, Los Angeles: Rand Corporation, 2006, s. 16-17.

27 Rıza Güler, *Stratejik İletişim Güvenlik Odaklı Algı Yönetimi Paradigmaları*, Ankara: Karakum Yayınları, 2018, s. 95.

savaşların yanında savaşılan toplumun ve ordunun moral ve motivasyonuna yönelik düzenlenen, çoğunlukla dezenformasyon içeren mesajların oluşturacağı negatif etki psikolojik harbin temel hedefleri arasında bulunmaktadır. Düşmanın moral ve motivasyonunu bozarak onu yanlışa yönlendirmek de yine beklenen sonuçlar arasındadır. Psikolojik harekatta yine kitle hareketlerinin oluşturulması ve içeriden zayıflatılacak bir sürecin başlatılmasında etki sahibi olabilmek için toplumların analizinin, kültürel kodlarının çözülmesi, inançları, dilleri, tarihleri, alışkanlıkları, öğrenme süreçleri, motivasyon kaynakları, hassasiyetlerinin araştırılması ve analiz edilerek bir veri olarak kullanılması önem taşımaktadır.

Algı yönetiminde etkili olan stratejilerden bir diğeri de bilgi savaşıdır.²⁸ ABD Bilgi Harbi ve Stratejisi Okulu bilgi harbini "bir düşmana karşı zafer kazanmak veya önemli bir başarı kazanmak için bilgiyi ve bilgi kaynaklarını koruma, sömürme, bozma ve tahrip etme amacıyla yapılmış eylemler" olarak tanımlamaktadır.²⁹

Bilginin veri dumanı altında değerlendirilip değerlendirilmediği, sağlıklı karar verme mekanizmalarının çalışması için doğru bilgiye ulaşmanın olanaklarının sınırlı olup olmadığı, dezenformasyon ve manipülasyonun bu süreçte yoğun olarak kullanılıp kullanılmadığı algı yönetiminde bilginin kullanımı açısından önemli bir etkiye sahiptir.³⁰

Bu anlamda bilgi savaşları ve propaganda ile kullanılan dezenformasyonun sadece kitleleri bir davranışa yönlendirmek ile kalmadığı, ülkelerin ve liderlerin imaj ve itibarları ile ilgili, dünya kamuoyunda konumlanıldıkları yer ile ilgili önemli bir etki yaratma gücüne sahip olduğu ifade edilebilmektedir. ABD talimatnamelerine göre bilgi harekâtı, bilginin stratejik yönetimi maksadıyla psikolojik harekât, sivil – asker iş birliği, siber savaş, komuta kontrol ve stratejik iletişim faaliyetlerinin tümünün birleşmesinden oluşmaktadır.³¹

Algı yönetiminde özellikle bireylerin istenilen etki alanında tutarak gerçeklik algısını oluşturma çabası görülmektedir; bu sebeple her toplumun kendi özelliklerine göre gerçekliğin ya da kavramların yeniden inşası söz konusu olabilmektedir. Foucault³² bu durumu bilginin iktidarı olarak tanımlamakta ve toplumda hegemonya yaratabilecek güçte olanların içerik üretimi ve bu

28 Phillip Taylor, "Perception Management and The War Against Terrorism", *Journal of Information al Warfare*, 1, no.3, 2002, s. 25.

29 Güler, a.g.e., s. 99.

30 Çınarlı, *Stratejik İletişim Yönetimi*, 31-34.

31 Güler, a.g.e., s. 100.

32 Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 62.

içeriğin dağılımı konusunda kontrolü elinde bulundurduğunda, gerçekliğin de belirlenen amaçlara göre yeniden inşa edebileceğini ifade etmektedir.³³

Bir diğer algı yönetimi stratejisi halkla ilişkiler yöntemleridir. Stratejik iletişim yönetimi olarak tanımlanabilecek olan halkla ilişkiler faaliyetleri özellikle etkilenmek istenilen kitleleri belirli bir davranışa ikna ederken iki yönlü iletişimi kullanmaktadır. Planlı iletişim yönetimi olarak halkla ilişkiler alanının yeterlilikleri ve sınırları toplumla bire bir iletişimde bilgiye dayalı iknanın hayata geçirilmesi açısından önem taşımaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda gerek propaganda gerek halkla ilişkiler faaliyetleri yoğunluklu olarak görülmektedir.³⁴

Kitle iletişim araçları ile üretilen içeriğin yayılması konusu özellikle söylemlerin eylemlere dönüştürülmesinde meşru bir zemin oluşturmak ve bunun için kamunun rızasını almak açısından önem taşımaktadır. Siegel bu durumu hem düşmanlara gerçekleştirilen eylemlere temel oluşturmak hem de var olan meşruiyeti korumak için uygulanacak faaliyetlerin kabulünün sağlanması açısından ele almaktadır.³⁵

Algı yönetimi stratejilerinden kamu diplomasisi de yine halkların kalplerinin ve zihinlerinin kazanılması açısından uygulanan önemli bir iletişim faaliyettir. Algının oluşturulması ve yönlendirilmesinde iletişim sanatının çatışma yerine barışı inşa etmek için kullanılması, ilişkilerin karşılıklı olarak ortak çıkar anlayışına ve uzlaşmaya dayalı geliştirilmesinde diplomasi ve kamu diplomasisi önemli bir role sahiptir.

Diplomasi, devletlerin yetenek, bilgi ve kapasitelerinin birleşiminden oluşan ve bir devletin dış politikada siyasal etki araçlarının bir faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Diplomasinin temel hedefi, devletlerin dış politikadaki temel amaç ve çıkarlarını kuvvet kullanmadan, barışçıl yollarla hedeflerine ulaştırmaktır.³⁶ 1965 yılından sonra Edward Murrow tarafından "Kamu diplomasisi" olarak adlandırılan diplomatik faaliyet; stratejik iletişimi, imaj ve itibar yönetimini, algı yönetimini, ikna tekniklerini içinde barındıran halkların sempatisini kazanmayı ve kitleleri harekete geçirecek etki alanları yaratabilmeyi hedefleyen önemli bir stratejik çalışmadır.³⁷

33 Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 229-246.

34 Çınarlı, a.g.e., s. 13-40.

35 Pascale Combelles Siegel, "Perception Management: IQ's Stepchild", *Law Intensity Conflict & Law Enforcement*, 13, no.2, 2005, s. 119-120.

36 G. R. Berridge and Alan James, *A Dictionary of Diplomacy*, New York Palgrave Macmillian, 2003, s. 107.

37 Edward Murrow, (1965). "The Edward Murrow Center of Public Diplomacy. What is Public Diplomacy?", Son Erişim: 11 Kasım 2022. <http://fletcher.tufts.edu/murrow/public-diplomacy.html>

Tuch, kamu diplomasisini bir ulusun fikirlerini, düşüncelerini, kurumlarını ve kültürlerini, onların ulusal çıkarlarını ve mevcut politikalarını anlamak amacıyla bir hükûmetin yabancı toplumlarla yürüttüğü iletişim süreci olarak değerlendirmektedir.³⁸ Kamu diplomasisinin algı yönetimindeki etkisinin artmasındaki en önemli nedenlerden biri iletişim teknolojilerinin etki alanlarındaki artış ve teknolojik gelişmeler ile kitleler arasındaki etkileşimin kültürel, siyasi, spor, sanat gibi birçok alanda gerçekleşmesi ve zaman ile mekân gerekliliğinin dünyanın küresel bir köy hâline gelmesi ile ortadan kalkmasıdır. Böylece etki alanları ve ikna edilecek kitlelerin yoğunluğu daha da artmıştır.

Kamu diplomasisi ile algı yönetimi arasında özellikle toplumda rıza yaratmak ve gelecek eylemleri için meşruiyet yaratmak açısından önemlidir. Devletler kendi bekalarını sağlamak için ilk başta askerî ve ekonomik güç unsurlarını kullanmakta ve bu sebeple aşmaları zor maliyetler ödemekteydiler. Kitleleri kontrol etmek ve rıza üretmek için maliyeti düşük tercihler söz konusu olduğunda ikna faaliyetlerinde iletişimin etkisinden yararlanılması tercih edilmiş, bundan sonra üretilen politikalar daha çok algı yönetimi faaliyetleri ve ikna üzerine inşa edilmeye başlamıştır. Kamu diplomasisi çalışmaları bu anlamda önemlidir. Kamu diplomasi çalışmaları sayesinde iletişimde bulunan ülkelerin halkları ile ilişkiler geliştirilmiş, bir onay ya da direnç mekanizması oluşturmak için etkili stratejiler hayata geçirilmiştir. Çünkü kamu diplomasisi stratejisi ile oluşturulan algı yönetiminde hayranlık ile cezbetmenin yanında istenilen gerçekliğin yaratılması için argümanların ikna amacıyla kullanılma sanatını kullanmak da önem arz etmektedir.³⁹

Yumuşak güç unsurlarının diplomasi amacıyla kullanılmasına kamu diplomasisi kavramı ile yumuşak güç kavramının ilişki ve sınırlarının çizilmesi çalışma açısından önem arz etmektedir.

Kamu diplomasisi, yabancı kamuoyunu etkilemek ve gündemi belirlemek açısından önemlidir. Bu anlamda kamu diplomasisi çalışmaları yapılırken yumuşak güç kabiliyetinin kullanılması istenilen ikna sürecinin gerçekleşmesi için elzemdir. Joseph Nye'nin⁴⁰ ifade ettiği gibi baskı ve dayatma yerine iş birliği ve ikna ile ilişkide bulunulan ülke halklarının kendi çizdikleri çerçeve içerisinde düşünmesini sağlamak için yumuşak güç unsurlarından yararlanılmaktadır. Güç istenilen çıktılar elde etmek için diğerlerini etkileme yeteneği

38 Hans Tuch, *Communicating with the World: US Public Diplomacy Overseas*, New York: St. Martin's Press, 1990, s. 38.

39 Nicholas J. Cull, *The Cold War and The United States Information Agency*, New York: Cambridge University Press, 3. Basım. 2009, s. 19.

40 Nye, *a.g.e.*, s. 39.

olarak tanımlanmaktadır. Joseph Nye etki yaratmak için üç yol izlenmesi gerektiğini bu yolların tehdit ya da zorlama, rüşvet ya da satın alma ya da cazibe yaratma olduğunu belirtmektedir.⁴¹

Hükûmetlerin sahip oldukları güç ile dış politika hedeflerini gerçekleştirebilmeleri ve meşruiyet sağlamaları gerekmiştir. Bu anlamda kullanılan askerî gücün yerini gerçekleştiren teknoloji ve iletişim devrimi ile birlikte yumuşak güç almıştır. İşte kamu diplomasisi temelinde yatan yumuşak güç, bu devrimin yanında demokrasinin, küresel sivil toplumun da yükselmesi ile daha da önem kazanmıştır. Yumuşak gücün kullanılması ile kamu diplomasisi artık uluslararası ilişkilerin bir parçası olarak konumlanmaktadır. Yumuşak güç hem davranış yöntemleri hem de değerleri ile bir hükûmet politikası olarak kamu diplomasisini inşa etmektedir. Kamu diplomasisi araçları içinde de toplumları etkileyecek unsurlara yer verilmektedir. Çalışma kapsamında bu unsurlar arasında din üzerinden İran'ın Afganistan kamuoyunda etki alanını arttırmak için Şii unsurları nasıl kullandığı incelenmektedir.

Şiiliğin İran Siyasetinde Etkisinin Yükselişi

1979 İran Devrimi'nden sonra İran iç ve dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmıştır.⁴² Özellikle dış politikada "devrimden" sonra Şiilik odaklı dış politikanın yaygınlaştığı görülmektedir.⁴³ Reel politik ve teopolitik amaçları bakımından bölgesindeki Şiiler üzerinde etkisini artırmak isteyen İran devleti, kapsamlı algı yönetimi faaliyetlerine girişmiştir. Bu algı yönetimi ve kamu diplomasisi faaliyetleri Şiilik içerisinde önemli bir yer kaplamaktadır.⁴⁴

Afganistan'a sınır komşusu olan İran, bölgesel etki alanını genişletme ve ulusal güvenliğini sağlama gayretleri çerçevesinde Afganistan'da sosyal siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında etkinlik göstermeye çalışmaktadır. Bunu yaparken çeşitli enstrümanlar kullanmaktadır. İran bu faaliyetlerinde etnik, mezhepsel, kültürel ve coğrafi yakınlıktan faydalanmaya çalışmaktadır.⁴⁵

Afganistan bu anlamda İran için kolay hareket edebileceği bir ülke olarak görünmektedir. Tarihsel süreç, ortak dil ve mezhep, kültürel yakınlık gibi benzerlikler İran'ın Afganistan'daki kamu diplomasisi faaliyetlerini kolaylaş-

41 a.g.e., s. 40.

42 Shireen T. Hunter, "Iran's Pragmatic Regional Policy", *Journal of International Affairs*, LVI, no.2, 2003, s. 135.

43 Muharrem Ekşi, "İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik – Şiilik – Temelli Kamu Diplomasisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 no. 2, 2017, s. 47.

44 Mehmet Şahin ve Seyedmohammad Seyedi Asl, "İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Kullanımı", *Ortadoğu Etütleri*, 2020, s. 163.

45 Orhan Karaoğlu, *Teopower Olarak Şiilik ve İran Dış Politikası*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2021, s. 88.

tırmaktadır. İran'ın bu faaliyetleri içerisinde eğitim, insanî ve sosyal yardımlar, kültürel faaliyetler, imar ve inşaat faaliyetleri, basın yayın faaliyetleri gibi kısımlar bulunmaktadır. Bu faaliyetlerin sahada icra edilmesinde en önemli kapsayıcı unsur ise Şii kimliğidir.⁴⁶

İran'ın, Afganistan'da eğitim faaliyetleri kapsamında Hatemün Nebiyyin, Uluslararası el-Mustafa, Peyam-ı Nur (İran merkezli), İslami Azad (İran merkezli), İbn-i Sina, Gevher-Şad, Cami Üniversiteleri etkilidir. Bunun yanında Ehl-i Beyt Yükseköğretim Kurumu ile İşrak Yüksek Eğitim Kurumu bulunmaktadır. Bu faaliyetlerini doğrudan İran menşei kurumlar üzerinden uygulamaktadır.⁴⁷

İnsanî ve sosyal yardımlar da İran'ın Afganistan'da kullandığı bir diğer unsurdur. Bu faaliyetlerini de eğitim gibi doğrudan İran menşei kurumlar ile yönetmektedir. Bu kurumların başında İmam Humeyni Yardım Komitesi bulunmaktadır. İran, bu yardımlarını çeşitli şehirlerde açtığı ofisler ile yürütmektedir. Kabil'in yanı sıra Belh, Herat, Bamyan ve Nimruz şehirlerinde yoğunlaştırmıştır. İmam Humeyni Yardım Komitesinin sadece eğitim alanında değil Velayet-i Fakih Şiiliği yayması ve İran için istihbarat faaliyetleri de yaptığına dair iddialar mevcuttur.⁴⁸

İran'ın Afganistan'daki kültürel faaliyetleri de ağırlıklı olarak dil üzerinden ilerlemektedir. Çeşitli dil kurslarının yanı sıra tarihi ve kültürel birlikteliğe vurgu yapılan müzik, film ve tiyatro faaliyetleri mevcuttur. Bu faaliyetlere de Şiilik ve Fars milliyetçiliği vurgusu da eklenmektedir.⁴⁹ Bunun yanında İran'ın medya faaliyetleri de Afganistan'da başvurduğu önemli bir araçtır. İran'ın yurt dışında geniş bir yayın ağı olduğu bilinmektedir. Afganistan da bu ağın içerisinde yer almaktadır. Özellikle Hazaraların ve Taciklerin çalıştırdığı gazetelerin ve televizyonların İran'a yakın bir yayın politikası izlediği görülmektedir. Ayrıca basım ve yayıncılık faaliyetleri de İran'ın sıklıkla başvurduğu bir unsurdur. İran'ın desteğiyle kurulan matbaalar Kabil, Mezar-ı Şerif ve Herat gibi şehirlerde kullanılmaktadır. Bununla birlikte İran'da basılan kitap ve dergilerin Afganistan'a getirilerek dağıtılması sıklıkla rastlanan bir durumdur. Bu kitaplar arasında dinî ve mezhebî yayınların bolca olduğu belirtilmektedir.⁵⁰

İran'ın Afganistan'da kullandığı bir diğer enstrüman imar ve inşaa faaliyetleridir. Kütüphane, okul, hastane, cami, yetimhane, hüseyniye gibi toplumu yakından ilgilendiren alanların inşası doğrudan İran'dan gelen fonlarla ya-

46 Abdullah Yegin, İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları, Ankara: SETA Yayınları, 2017, s. 77.

47 A. Mercaninejad, "Naghsh Afariniye Hovze Tamaddoniye Farhangiye İrani Dar Siyasate Khareji", 24 Aralık 2018.

48 Mohammed Deryabari, "Oza'e Afghanistan va Pishineye Taliban", 27 Temmuz 2021.

49 Mercaninejad, a.g.e.

50 H. Harsij, M. Touyserkani, L. Jafari, "Geopolitics of Iran's Soft Power", *Journal of Political Science Association*, 4, no. 2, 2009, s. 246.

pılmaktadır.⁵¹ Özellikle çalışmanın konusu olan mezhepsel yakınlık İran için en önemli araçlardan birisidir. İran'daki resmi mezhep olan Şiiliği Afganistan içinde de benimseyen grupların olması İran'ın sahadaki işini kolaylaştırmaktadır. İran, İslam Devrimi sonrasında bilhassa komşularına sınır ötesi tebliğ siyaseti güden Tahran yönetimi, bu tebliğin en önemli parçası olarak Şiilikten yararlanmışır.⁵²

İran'ın Şiiliği Algı Yönetimi Aracı Olarak Kullanılması

İran devleti, bölgesel nüfuzunu genişletme ve ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla yalnızca Ortadoğu bölgesinde değil, Orta Asya'da da faaliyetlerini sürdürmektedir.

Afganistan'ın nüfusu yaklaşık 40 milyondur ve bunların yaklaşık %20'si Şii kökenlidir. Başlıca Şii kökenli etnik grup Hazaralardır. Hazaralar, Kabil'in batısında ve ülkenin ortasında Hazaracad (Hazaristan) denilen bölgede yaşamaktadır. Bu topluluk içerisinde az da olsa İsmaili ve Sünni Müslümanlar da yer almaktadır. Hazaralar, Afganistan'da 1990'lardaki iç savaş döneminde İran'ın desteği ile Hizbi Vahdet-i İslami Partisi çatısı altında örgütlenmiştir.⁵³

Aslen Tacik kökenli olan Farsivanlar (Farsça konuşanlar) bir diğer Şii kökenli etnik gruptur. İran sınırına yakın bölgelerde, Herat ve Farah gibi şehirlerde yaşamaktadırlar, nüfuslarının 650 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁴

18. yüzyılda Nadir Şah'ın Afganistan'ı işgali döneminde Afganistan'a getirilmiş İran askerlerinin soyundan geldiği öne sürülen Türk asıllı Kızılbaşlar da Şii kökenli bir diğer gruptur. Çoğunluğu Kabil ve Hazaristan'da yaşayan ve nüfusunun 60 bin civarında olduğu tahmin edilen Kızılbaşlar eğitim seviyesi ve ekonomik durum bakımından Afganistan ortalamasının üzerindedir. Ülkenin kuzeybatısında küçük bir grup Tacik de İsmailiye mensubudur.⁵⁵

Sovyetler'in Afganistan'dan çıkmasının ardından İran ülkede eskiye nazaran daha aktif bir rol almaya başlamıştır. Afganistan'da 1979'da SSCB'nin işgali akabinde Şii toplumu örgütlemek amacıyla çeşitli Mücahit gruplar oluşturulmuştur.⁵⁶ Bunlar arasında Ayetullah Asıf Muhsini liderliğindeki Hareketi İslami Afganistan (Afganistan İslami Hareketi), Kerim Halil'i öncülüğündeki Sazman-e Nasr (Zafer Örgütü), Muhammed Ekberi liderliğindeki Pasdaran-ı Cihad-i İslami yer almıştır. Söz konusu oluşumlar İran tarafından des-

51 Şahin ve Seyedi Asl, *a.g.e.*, 173.

52 Mercaninejad, *a.g.e.*

53 Landinfo, "Afganistan: Hazaras and Afghan Insurgent Groups Raporu", *Landinfo Country of Origin Information Centre*, Norveç, 2016, s. 6.

54 Karaoğlu, *a.g.e.*, s. 86.

55 Deryabari, *a.g.e.*

56 Karaoğlu, *a.g.e.*, 87.

teklendiği. Bu oluşumların bir kısmı, 1989'da Hizb-i Vahdeti İslami Partisi çatısı altında birleştirilmiştir.⁵⁷

1990'larla birlikte İran'ın Ortadoğu'da izole edilmeye başlanması ile Tahran yönetiminin dikkati o sıralarda iç savaş yaşayan Afganistan'a çevrilmiştir. Saddam yönetimindeki Irak'ın İran'ın jeopolitik ve teopolitik açılımı için bir bariyer gibi olması ile İran'ın yönü doğuya dönmüştür. İran'da bundan sonraki süreçte, kendi devlet modelinin Afganistan'a ihraç edilmesiyle İran yönetiminde "Afganistan İslam Cumhuriyeti" kurulması gibi maksimalist amaçlara ulaşabilecek politikalar izlenmiştir. Bu dönemde İran'ın Afganistan'a uyguladığı politika Saddam sonrası Irak'ta İran tarafından uygulanan politikaya benzetilmiştir.⁵⁸

Afganistan'da, İran'a müzahir şahıslar devlet yönetiminde önemli noktalara gelmeye başlamış, İran'a yakınlığı ile bilinen Tacik kökenli Burhaneddin Rabbani Afganistan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ayrıca Herat bölgesindeki İsmail Han ve Pencşir bölgesinin hâkimi olan Ahmet Şah Mesut ile de oldukça yakın ilişkilere sahip olmuştur. Fakat Pakistan'ın desteklediği Taliban'ın ülkede etkinliğinin artmasıyla İran, Afganistan'daki emellerine ulaşamamıştır. 1994'ten itibaren yönetimi ele geçiren Taliban hareketinin Şii kökenli gruplar üzerinde baskı oluşturması Şii'leri sosyal, siyasi ve ekonomik kayba uğratmıştır. Taliban, İran'ın Afganistan konusundaki politikalarını kuruluşundan beri varoluşsal bir tehdit olarak değerlendirmiştir. 1996 yılında Kabil'i ele geçiren Taliban, Afganistan İslam Emirliği'ni ilan etmişti. Bu süreçte Taliban, İran'ı ve Afganistan içindeki İran'a müzahir grupları mücadele edilmesi gereken düşman olarak belirlemiştir. Özellikle Hazara Şii'leri bu durumdan sonra bir hayli olumsuz etkilenmiştir.⁵⁹

Bu duruma karşı İran, Hindistan ve Rusya ile Kuzey İttifakı'nı başta Tacikler olmak üzere yerel müttefiklerini korumak ve Şii mezhebine tabi olan grupları güçlendirmek amacıyla politikalar izlemiş ve Taliban'ın Afganistan içinde etkinliğinin artmasına engel olmak istenmiştir.⁶⁰

İran Afganistan'daki faaliyetlerini ağırlıklı olarak ülkedeki Şii kökenli Hazara nüfusu ile son dönemde Sünni olmalarına rağmen Tacikler üzerinde yürütmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra İran'da yaşayan Afgan mültecilerden de istifade etmektedir. Afganistan nüfusunun %10'unu oluşturan Hazaralar, Şii olmaları ve Farsça konuşmaları nedeniyle, nüfusun %25'ini oluşturan Tacikler ise dil, etnik ve kültürel bağları itibarıyla İran'ın yönlendirmesine açıktır.⁶¹

57 Karaoğlu, *a.g.e.*, 86.

58 Dexter Filkins, "The Shadow Commander", *New Yorker*, 23 Eylül 2013.

59 "Massacres of Hazaras in Afghanistan", *HRW*, 19 Şubat 2001.

60 Filkins, *a.g.e.*

61 Deryabari, *a.g.e.*

İran, SSCB'nin Afganistan'ı işgal döneminde Hazaralar başta olmak üzere Mücahit unsurlara destek sağlamıştır.⁶² SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında da muhalif gruplara desteğini sürdürmüştür. İran 1989'da 8 Şii grubun birleşmesi ile kurulan Hizb-i Vahdeti İslami Partisi'nin teşkilinde etkili olmuştur. Haşim Rafsancani'nin 1989'da yönetime gelişi sonrasında İran, Şii unsurların yanı sıra Tacikler başta olmak üzere Sünni kökenli Farsça konuşan gruplara da destek vermeye başlamıştır. Bu politika çerçevesinde Burhanneddin Rabbani'nin liderliğini yaptığı Tacik kökenli Cemiyet-i İslami ile kültürel iş birliği anlaşması yapılmış ve Rabbani yönetimine destek verilmiştir.⁶³

İran, 1990'larda Taliban ile mücadele etmek maksadıyla ülkedeki mücahit gruplara destek vermiş, aynı zamanda Taliban rejimine karşı mücadelenin siyasi diyalog yoluyla çözümünden yana tavır sergilemiştir. İran'ın Taliban'a karşı duyduğu tehdit algısı o kadar yüksekti ki ABD'nin 2001 yılında Afganistan'da Taliban güçlerine yönelik müdahalesinde bilfiil ABD'nin yanında yer alarak istihbarat faaliyetlerine kadar ABD ve müttefiklerine destek verdiği bilinmektedir.⁶⁴

Hazaralı unsurların siyasî alanda etkinlik göstermeleri için örgütlenme çalışmalarına önem veren İran, seçim dönemlerinde de bu gruba maddi açıdan yardımda bulunmaktadır. İran'ın eğitim ve siyasallaştırma faaliyetleri Hazaraların Afgan siyasetindeki konumunun güçlenmesinde etkili olmaktadır.⁶⁵

Kuzey Afganistan'ın en büyük kenti konumundaki Mezar-ı Şerif İl Şurasında altı Hazara kökenli yerel milletvekili bulunmakta olup bu sayı kentteki Hazara nüfusuna oranla fazladır. İran Taciklere de benzer destekte bulunmakta olup, Afganistan'da 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Tacikler ile Hazaraları temsil eden büyük partilerin iş birliği yapmasında İran'ın yönlendirmeleri etkili olmuştur. İran yönetimi kırsal alandaki Hazara nüfusunun kentlere göç ederek siyasî yapıya kavuşması için 2000'lerin başında bilinçli bir politika izlemiş, İran'daki Afgan mültecilerin bir kısmı Kuzey Afganistan'a yerleştirilmiştir.⁶⁶

Kendisine müzahir şahıslara vize sağlama İran'ın kullandığı diğer araçlardan biridir. Bu kapsamda İran'ın 2014 sonunda haftalık olarak Afganlara verilen vize sayısını 200'den 2000'e yükselttiği, aynı çerçevede Afganlara ikamet tezkeresi vermeye ve daha önce müsaade edilmeyen Afganlıların İranlılar ile

62 Bilgehan Alagöz ve Ekber Kandemir, "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2, no. 2, 2015, s. 121.

63 *a.g.e.*, s. 122.

64 Morteza. Mossadeghi and S. Fazlinejad, "Ruyaruyi va Reghabate Iran va Amrika Dar Afghanistan Pas Az Havadese", *Tahghighate Siyasi va Beynolmelali*, Eylül 2001, s. 120.

65 Mercaninejad, *a.g.e.*

66 Deryabari, *a.g.e.*

evlenmesine ve kamu kurumlarında işe alınmasına izin vermeye başladığı ile-ri sürülmüştür. İran Başkonsolosluğu'nun bölgedeki üst düzey Tacik ve Hazara bürokratlara her ay düzenli olarak satmaları için İran vizesi verdiği, böylelikle İran'ın bürokratik alandaki engelleri bertaraf ettiği belirtilmektedir.⁶⁷

Hazaralara ait tekkeleri ve ibadethaneleri etkin şekilde kullanan İran, tek-kelerde eğittiği gençlerin bir kısmını İran'a eğitime yollamakta ve tekrar Af-ganistan'a göndermektedir. Son 15 yılda eğitim için gönderilen Hazaraların sayısının 54 bin civarında olduğu ifade edilmektedir. İran'da eğitim gören bu gençler dönüşlerinde Afganistan'daki medreselerde İran'a müzahir görüşler çerçevesinde eğitim vererek Şiilik ve İran propagandası yapabilmektedir. Ay-rıca medreselerde görevlendirilen bu öğretmenlerin maaşlarının bir kısmını İran hükümetinin aldığı da öne sürülmektedir⁶⁸ İran'ın Hazara toplumunu et-kisi altında tutmanın yanı sıra Afganistan'daki istikrarsızlaştırma faaliyetleri kapsamında Sünniler ile Şiiler arasında çatışma ortamını amaçlayan birtakım faaliyetlerde bulunduğu da iddia edilmiştir.⁶⁹

İran'a Müzahir Oluşumlar ve Şahıslar

İran, İmam Humeyni Vakfı ve Cemaat-ül Mustafa isimli sivil toplum ku-ruluşları vasıtasıyla Hazaralara sosyal, kültürel ve eğitim alanlarının yanı sıra siyasi açıdan da destek sağlamaktadır.⁷⁰

İran, Mezar-ı Şerifteki Başkonsolosluğu üzerinden İmam Humeyni Yar-dım Komitesi (İmam Humeyni İmdat Komitesi) aracılığıyla Belh, Bamyan ve Baghlan vilayetlerinde faaliyet yürütmektedir. İran'ın Kuzey Afganistan'da yürüttüğü dini-mezhebi, kültürel ve siyasî faaliyetlerinde önemli rol oynayan Mezar-ı Şerif merkezi vakıflar ve dernekler arasında: Seyyid Davut Hüseyini Raşid'in eş başkanı olduğu Ayetullah Sistani Vakfı, Hazar'a kökenli Seyyid Zeki Musevi başkanlığındaki Ayetullah Mekurim-ül Şirazi Derneği, Merkezi Fıkhı Elimne Athar Derneği, Seyyid İsa Hüseyin Mezari başkanlığındaki Ta-biyan Derneği bulunmaktadır.⁷¹

İran, ayrıca Hazara Tekkeleri, Ayetullah Humeyni İmdat Komitesi, Firdev-si Kütüphanesi, Bibi Zeynep Kız Medresesi, Limar Kurs Merkezi ve üniversi-teler bünyesindeki kültür tanıtma alanlarında faaliyet yürütmektedir.⁷²

Siyasî ve sosyal destek, Hazara kökenli Afganistan İcra Kurulu Başkan Yardımcısı ve Hizb-i Vahdet-i Merdum-i İslam-i Afganistan Partisi lideri Mu-

67 Mossadeghi ve Fazlinejad, *a.g.e.*, s. 123.

68 Karaoğlu, *a.g.e.*, s. 89.

69 Karaoğlu, *a.g.e.*, s. 138.

70 Karaoğlu, *a.g.e.*, s. 88.

71 Karaoğlu, *a.g.e.*, s. , 88

72 Karaoğlu, *a.g.e.*, s. , 88.

hammed Muhakkık başta olmak üzere Hazara kökenli siyasî ve dinî şahıslar üzerinden sağlanmaktadır.⁷³

Afganistan'ın önde gelen Şii din adamlarından Ayetullah Muhammed Asıf Muhsini'nin sahibi olduğu Tamadon TV de İran yanlısı çizgide yayın yapmaktadır. Ülkedeki medya kuruluşlarının üçte birinin İran yanlısı yayın yaptığı ve İran'dan malî destek aldığı belirtilmektedir. İran ayrıca Kabil'in batısındaki Hatemül Nebiyyin İslam Üniversitesi gibi eğitim kurumlarını finanse ederek Velayeti Fakih'i benimseyen eğitimci aracılığıyla Şiiliğin tanıtılması ve Şiileştirme yönünde çalışmalar yürütmektedir.⁷⁴

İran geçmişten bu yana Taliban ile irtibat içerisinde olarak gerektiğinde destek de sağlamaktadır. Bu girişimleriyle İran'ın, kendi güvenliğini sağlama ve radikal unsurların yayılmasını önlemenin yanı sıra Afganistan sahasındaki nüfuzunu da korumayı amaçladığı düşünülmektedir.⁷⁵

2015 yılından itibaren IŞİD tehdidi üzerine İran'ın Taliban gruplarıyla irtibatlarının arttığı dikkat çekmektedir. Bu durum İran'a Afganistan'da rahat hareket edebilme imkânı sağlayarak ve Şiilik mezhebinden de güç alarak Irak'a ve Suriye'ye milis devşirmiştir. Bununla birlikte bazı Taliban gruplarına ve yabancı uyruklu savaşçılara yerel ve bölgesel düzeyde destek sağlamakta, bu gruplar üzerinden askerî faaliyetler de yürütebilmektedir. Keza IŞİD'e karşı mücadele eden Taliban mensupları ve Afgan vatandaşlara, İran'da ve Afganistan'da askerî eğitim ve maddi destek verildiği bunu da Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Sepah-ı Muhammed biriminin yaptığı ifade edilmektedir.⁷⁶ Kabil'de İran yönetimi tarafından kurulan Fatimiyyun Tugayı çoğunlukla Afgan Şiiler'den oluşturulmuştur ve Afganistan'da Şiilik sayesinde angaje edilen Afganlılar, Fatimiyyun Tugayı bünyesinde Suriye ve Irak'a savaşa gönderilmiştir. İran bu politikasıyla mezhepsel kimliğinin avantajlarını kullanıp Şiiliği hem dış politika hem de mezhepsel yayılma stratejisi açısından bir kas gücü olarak kullanmaktadır.⁷⁷

Sonuç

İran açısından Afganistan, Şii jeopolitiğinin bir parçasıdır. İran, Afganistanlıları uzun yıllardır Ortadoğu'da giriştiği bütün çatışmalarda silahlı güç olarak kullanmaktadır. Afganistanlı Şiilerden oluşan Fatimiyyun Ordusu bu-

73 Nakissa Jahanbani, "Nakissa Iran's Regional Influence Spreads with Militia Recruitment in Afghanistan", *The Globe Post*, 22 Ağustos 2018.

74 Harsij, Touyserkani ve Jafari, "Geopolitics of Iran's Soft Power", s. 246.

75 Mercaninejad, *a.g.e.*

76 "Afghans Worry about the Return of Shia Fighters From Syria's Civil War", *The Economist*, 14 Mart 2019.

77 Karaoğlu, *a.g.e.*, s. 193-194.

nun en açık örneğidir. Aslında Afganistanlı Şiiiler, İran'ın siyaseti nedeniyle Ortadoğu'daki mezhepsel çatışmanın bir parçasına dönüştürülmüşlerdir. Bu çatışma riski başta Türk dünyası olmak üzere bölge ülkeleri için risk oluşturmaktadır.

İran'ın Şiiilik üzerinden dinî diplomasisi, kamu diplomasisi ve algı yönetimi faaliyetlerinin kolayca uygulamasında İran'ın, Afganistan coğrafyasını tarihsel olarak kendi nüfuz alanının bir parçası olarak görmesi önemli olarak değerlendirilmektedir. Afganistan'ın "Fars/İran medeniyet havzasının beşiği" olduğu fikri, Fars milliyetçileri arasındaki genel bir kanı olarak kabul edilmektedir. Başta Tacikler olmak üzere Afganistanlıların yaklaşık %40'ı tarafından ana dil olarak Derice, bir diğer ifade ile "Deri Farsçası" kullanılmaktadır. Bununla birlikte Afganistan'ın farklı etnik grupları arasında ortak dil olarak Farsça konuşulmaktadır. Farsça'nın bölgedeki varlığının İran'ın bölgeye olan ilgisinin artmasında ve irtibatını kuvvetli ve kolay olarak sağlamasında etkili olduğu görüşü kabul görmektedir.

Afganistan'da ağırlıklı olarak Hanefilik mezhebine tabi insanların yaşadığı bir coğrafya olsa da bu Hanefiliğin sembolik bir Hanefilik olduğu bilinmelidir. Klasik kaynakların tekrarı ve uygulamasından ibaret bir din anlayışının yaşandığı Afganistan'da, Hanefiliği belirleyen ve besleyen Maturidiliğin isminin geçmediği ve Selefilik enfeksiyonu kapmış bir Hanefilik algısının hâkim olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bu durum olası bir Şii-Selefi çatışmasının da ihtimalini artırmaktadır.

İran, Afganistan'daki Şiiileri, Suriye ve Irak'ta mezhepsel gerginliklerin ve çatışmaların bir unsuru hâline getirirken aynı zamanda Afganistan içinde de mezhepsel bir çatışmayı körükleme ihtimalini de kolaylaştırmıştır. Fakat Afganistan'ın iç ve dış dinamikleri Irak ve Suriye'den farklıdır ve bu durum İran'ın büyük sorunlarla karşılaşmasına sebep olabilir. Hem İran-Taliban ile ilişkilerin zedelenmesi hem de buradaki olası çatışmalar Afganistan'daki Şiiilerin kanlı bir süreçle karşı karşıya kalmasına neden olabilir. Ayrıca buradaki mezhepsel bir gerginliğin başta Özbekistan olmak üzere Türk dünyasına ve Pakistan içine de sirayet edebilme riski kolayca ortaya çıkabilmektedir.

Bu durumun da İran-Pakistan ilişkilerine olumsuz yansımaları olacaktır. Pakistan'ın Körfez'deki Arap ülkeleriyle olan ilişkilerinin İran aleyhine daha da gelişmesinin İran açısından çok da yararlı olmayacağı ortadadır. Bununla birlikte bölgenin Çin, Rusya gibi küresel ve bölgesel aktörlerin İran'ı karşısına almasına da yol açabilir. Bu durum İran'ı özellikle ekonomik anlamda sıkıntılardan geçtiği bir dönem de daha da zorlama ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Kaynaklar

Akdevelioğlu, Atay. “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”. *Uluslararası İlişkiler* 1 no. 2 (2004): 129-160.

Alagöz, Bilgehan ve Kandemir, Ekber. “11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran’ın Afganistan Siyaseti”. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies* 2 no. 2 (2015): 109-140.

Barfield, Thomas. *Afganistan: Politik ve Kültürel Bir Tarih*. Ankara: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021.

Berridge, G. R. and Alan, James. *A Dictionary of Diplomacy*. New York: Palgrave Macmillian, 2003.

Cull, Nicholas J. *The Cold War and The United States Information Agency*. New York: Cambridge University Press, 3. Basım. 2009.

Çınarlı, İnci. *Stratejik İletişim Yönetimi*. İstanbul: BETA, 2013.

Deryabari, Mohammed. (2021). “Oza’ e Afghanistan va Pishineye Taliban” Son erişim: 14 Ocak 2022, <https://bit.ly/3tOimHH>

Ekşi, Muharrem. “İran’ın Transnasyonel ve Teopolitik – Şiilik – Temelli Kamu Diplomasisi”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1 no. 2 (2017): 46-66.

Frankopan, Peter. *İpek Yolu*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018.

Filkins, Dexter. (2013). “The Shadow Commander”. Son Erişim: 05 Eylül 2021, <https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander>

Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

Foucault, Michel. *Bilginin Arkeolojisi*. çev. Veli Urhan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Güler, Rıza. *Stratejik İletişim Güvenlik Odaklı Algı Yönetimi Paradigmaları*. Ankara: Karakum Yayınları, 2018.

Güngör, Nazife. *(İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.

Güvenç, Bozkurt. *Kültürün ABC’si*. İstanbul: YKY, 1997.

Herman, Edward S. “The Propaganda Model: A Retrospective”. *Journalism Studies* 1 no. 1, (2000): 101-112.

Harsij, H., Touyserkani M., and Jafari, L. “Geopolitics of Iran’s Soft Power”. *Journal of Political science Association* 4 no. 2), (2009): 246.

Holtzhausen, Derina and Zerfass, Angar. “Strategic Communication: Opportunities and Challenges of the Research Area”. *The Routledge Handbook of Strategic Communication*. New York: Routledge, 2015.

HRW. (2001). “Massacres of Hazaras in Afghanistan”. Son Erişim: 08. Eylül 2021, <https://www.hrw.org/report/2001/02/01/massacres-hazaras-afghanistan>

Hunter, Shireen. T. “Iran’s Pragmatic Regional Policy”. *Journal of International Affairs LVI* no. 2, (2003): 133-148.

İrna. (2019). “Revayate Resanehaye Dakheli Az Safare Heyate Siyasiye Taliban Be Tehran”. Son Erişim: 12 Eylül 2021, <https://bit.ly/3tPjQ4C>

Jahanbani. Nakissa (2018). “Nakissa Iran’s Regional Influence Spreads with Militia Recruitment in Afghanistan”. Son Erişim: 18 Ocak 2022, <https://theglobepost.com/2018/08/22/iran-recruiting-afghans/>

Jobert, Şule Tankut. *Yeni Başlayanlar İçin Psikoloji*. İstanbul: İyi İnsanlar Yayınevi, 2009.

Kaja B. “Religious Actors and Civil Society in Post-2001 Afghanistan Raporu”. International Peace Research Institute Yayınları, 2007.

Karaoğlu, Orhan. *Jeopolitiği Anlamak*. Ankara: Orion Yayınları, 2022.

Karaoğlu, Orhan. *Teopower Olarak Şiilik ve İran Dış Politikası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021.

Landinfo. “Afghanistan: Hazaras and Afghan İnsurgent Groups Raporu”. *Landinfo Country of Origin Information Centre*, Norveç. 2016

Lantis, Jeffrey S. *Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism, Defense Threat Reduction Agency Advanced Systems and Concepts Office*. Comparative Strategic Cultures Curriculum Contract. (2006): No: DTRA01-03-D-0017, Technical Instruction 01.03.2022 <https://irp.fas.org/agency/dod/dtra/stratcult-claus.pdf>

Laughey, Dan. *Medya Çalışmaları*. çev. Ali Toprak. İstanbul: Kalkedon, 2010.

Lawrance, Eleanor. *Henderson’s Dictionary of Biological Terms*. London: Pearson Higher Education, 1999.

Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. çev. F. Z. Bayrak. Ankara: Hayat Yayıncılık, 2017.

Lewis, A. “The Issue Of Perception: Some Educational Implications”. *Educare* 30 no. 1.2, (2001): 272–288.

Mercaninejad, Ahmed. (2018). “Naghsh Afariniye Hovzeye Tamaddoniye Farhangiye İrani Dar Siyasate Khareji”. Son Erişim: 10 Ocak 2022, <https://bit.ly/3nGoiS1>.

Mossadeghi, Morteza. and Fazlinejad, Seyad. (2017). “Ruyaruyi va Reghabate Iran va Amrika Dar Afghanistan Pas Az Havadese”. *Tahghighate Siyasi va Beynolmelali* (11 Septamber 2001): 117-150.

Murrow, Edward. (1965). "The Edward Murrow Center of Public Diplomacy. What is Public Diplomacy?" Son Erişim: 11 Kasım 2022, <http://fletcher.tufts.edu/murrow/public-diplomacy.html>

Nye, Joseph S. *Yumuşak Güç*. çev. Reyhan İnan Aydın. Ankara: BB101 Yayıncılık, 2004.

O'Brien, Daniel. (2004). "The Epistemology of Perception". Son Erişim: 05 Şubat 2022, <http://www.iep.utm.edu/epis-per/>

Otara, Alfred. "Perception: A Guide for Managers and Leaders". *Journals of Management and Strategy* 2 no. 3, (2011): 24-28.

Öçal, Ş. (2018). İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı: Kültür ve Dil. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 46-68.

Richards, J. Robert. "James Gibson's Passive Theory of Perception: A Rejection of Doctrine of Specific Nerve Energies". *Philosophy and Phenomenological Research*, (1976): 218-233.

Siegel, Pascale Combelles. "Perception Management: IQ's Stepchild". *Law Intensity Conflict & Law Enforcement* 13 no. 2, (2005): 117-134.

Snyder, Jack. "The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations". *RAND Cooperation* (1977): 22-29.

Stupak, J. R. "Perception Management: An Active Strategy for Marketing and Delivering Academic Excellence, Business Sophistication and Communication Successes". *Public Administration & Management* 5 no. 4, (2000): 250-260.

Şahin, Mehmet ve Seyedi Asl, Seyedmohammad. "İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Kullanımı". *Ortadoğu Etütleri* (2020): 154-180.

Taylor, Phillip. "Perception Management and The War Against Terrorism". *Journal of Information al Warfare* 1 no. 3, (2002): 16-29.

The Economist. (2019, Mart 14). "Afghans worry about the return of Shia fighters from Syria's civil war". Son Erişim: 21 Temmuz 2019, <https://www.economist.com/asia/2019/03/14/afghansworry-about-the-return-of-shia-fighters-from-syrias-civil-war>

Traverton, Gregory F. at al. *Toward a Theory of Intelligence Workshop Report*. Los Angeles: Rand Corporation, 2006.

Tuch, Hans. *Communicating With the World: US Public Diplomacy Overseas*. New York: St. Martin's Press, 1990.

Withagen, Rob. and Chemero, Anthony. "Naturalizing Perception Developing the Gibsonian Approach to Perception Along Evolutionary Lines". *Theory and Psychology* 19 no. 3, (2009): 363-389.

Yegin, Abdullah. *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, Ankara: SETA Yayınları, 2017.

Afrika'da Misyonerliğe Karşı Duruşun Silaha Bürünmüş ve “Terörize” Edilmiş Hâli: Boko Haram

Gökhan KAVAK*

Geliş tarihi: 25/01/2023

Kabul tarihi: 03/04/2023

Atf: Kavak, G., “Afrika'da Misyonerliğe Karşı Duruşun Silaha Bürünmüş ve “Terörize” Edilmiş Hali: Boko Haram”, *Ortadoğu Etütleri*, 14-3 (2022): 345-365

DOI: 10.47932/ortetut.1242497

Öz: Bu makale, Nijerya merkezli kurulan ve Batı Afrika ülkelerindeki saldırılarıyla gündeme gelen Boko Haram örgütünün ortaya çıkmasında toplumsal ve tarihi nedenleri incelemeyi amaçlamıştır. Bağımsızlığı öncesi Nijerya'daki Müslümanların önemli bir kısmı Batı eğitimini misyonerlik ile aynı görmüştür. Bu durum 1900'li yıllardan itibaren özellikle Nijerya'nın kuzeyindeki Müslümanların meselesi olmuştur. Nijerya'yı kolonisi olarak yöneten İngiltere'nin de bu topraklarda attığı adımlar Batı eğitimine karşı duruşu körüklemiştir. Gerek ülkenin tarihi geçmişi ve İslam dünyasındaki düşünsel dönüşümler gerekse de bugün yaşanan yönetim zafiyeti ile sosyal-ekonomik zorluklar örgütün güçlenmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, Boko Haram'ın doğuşuna kaynaklık eden ve bir silahlı örgüt olarak ortaya çıkmasına neden olan etmenler incelenmiştir. Çalışmanın tartıştığı ana husus Boko Haram örgütünün, Nijeryalı Müslümanların yıllar önce misyonerlik faaliyetlerine karşı duruşunun bugün rayından çıkarak/çıkartılarak silaha bürünmüş ve “terörize” edilmiş hâli olup olmadığıdır. Bu anlamda bu çalışma, Boko Haram örgütünün ortaya çıkmasında siyasi, ekonomik ve güvenlik sorunlarının yanında tarihi ve sosyolojik etmenlerin de olduğunu iddia etmekte ve konuyu bu minvalde tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Nijerya, Boko Haram, Terör, Misyonerlik.

* Dr. Araştırmacı., Anadolu Ajansı-TR, kvkgokhan@gmail.com ORCID: 0000-0001-9480-9238

Armed and “Terrorized” Form of the Opposition to Missionary Activity in Africa: Boko Haram

Gökhan KAVAK*

Received: 25.01.2023

Accepted: 03.04.2023

Citation: Kavak, G., “Armed and “Terrorized” Form of the Opposition to Missionary Activity in Africa: Boko Haram”, *Middle Eastern Studies*, 14-3 (2022): 345-365

DOI: 10.47932/ortetut.1242497

Abstract: This article aims to examine the social and historical reasons behind the emergence of Boko Haram, a Nigeria-based organization that has become a current issue due to its attacks in West African countries. Prior to independence, a significant portion of Muslims in Nigeria viewed Western education as synonymous with missionary activity. This has become particularly relevant for Muslims in northern Nigeria since the 1900s. Actions taken by the British colonial government, which ruled Nigeria at the time, fueling opposition to Western education. The country’s historical background, as well as intellectual transformations in the Islamic world, along with the current weaknesses in governance and socio-economic challenges, have all contributed to the organization’s growth. This study examines the factors that led to the formation of Boko Haram and its emergence as an armed organization. The main issue discussed in this study is whether Boko Haram represents an extreme manifestation of Nigerian Muslims’ resistance to missionary activities from years ago, which has now transformed or has been transformed into an armed movement that could be labeled as “terrorist”. Thus, this study claims that historical and sociological factors, in addition to political, economic, and security issues, contributed to the emergence of Boko Haram, and the subject is discussed accordingly.

Keywords: Africa, Nigeria, Boko Haram, terror, missionary activity.

* Dr. Researcher, Anadolu Agency-TR, kvkgokhan@gmail.com ORCID: 0000-0001-9480-9238

تحول الموقف المعارض للتبشير في إفريقيا إلى التسلح والإرهاب: بوكو حرام

د. باحث *

تاريخ الاستلام: 25.01.2023 تاريخ القبول: 03.04.2023

كافاك، غ، "تحول الموقف المعارض للتبشير في إفريقيا إلى التسلح والإرهاب: بوكو حرام"،
دراسات الشرق الأوسط 345-365 (2022): 14-3

معرف الغرض الرقمي: 10.47932/ortetut.1242497

الملخص

يهدف هذا المقال إلى دراسة الأسباب الاجتماعية والتاريخية لظهور منظمة بوكو حرام التي تأسست في نيجيريا وظهرت على الواجهة من خلال الهجمات التي تنفذها في دول غرب إفريقيا. حيث تلقى جزء كبير من المسلمين في نيجيريا التعليم الغربي قبل استقلالها من الأعمال التبشيرية. وأصبح هذا الوضع يمثل مشكلة للمسلمين في نيجيريا منذ القرن العشرين لاسيما في شمال البلاد. حيث ساهمت الخطوات التي اتخذتها بريطانيا التي حكمت نيجيريا كمستعمرة، في تغذية الموقف المناهض للتعليم الغربي. وأدى الماضي التاريخي للبلاد والتحولات الفكرية في العالم الإسلامي، إضافة إلى الضعف الإداري والصعوبات الاجتماعية والاقتصادية التي تشهدها اليوم إلى تعزيز قوة منظمة بوكو حرام. تبحث هذه الدراسة العوامل التي أدت إلى ولادة بوكو حرام وظهورها كمنظمة مسلحة في البلاد. وتناقش الدراسة بشكل رئيسي، هل كان ظهور منظمة بوكو حرام وخروجها (أو إخراجها) عن مسارها وتحولها إلى العمل المسلح و«الإرهاب» من خلال انحراف موقف مسلمي نيجيريا عن المسار ضد الفعاليات التبشيرية التي استمرت لسنوات، أم لا. ومن هذا المنطلق، فإن الدراسة تشير إلى أن هناك مشاكل سياسية واقتصادية وأمنية إلى جانب عوامل تاريخية واجتماعية تسببت في ظهور بوكو حرام، وتناقش الدراسة هذه القضية في هذا السياق..

الكلمات المفتاحية: إفريقيا، نيجيريا، بوكو حرام، الإرهاب، التبشير

* د. باحث، وكالة الأناضول-تركيا، kvkgokhan@gmail.com

رقم أوركيد: 0000-0001-9480-9238

Giriş

Boko Haram¹ örgütünün ortaya çıkışından itibaren bu örgütü analiz etmek amacıyla birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda örgütün nasıl ve neden ortaya çıktığı, örgüt içindeki liderlik krizleri, doğuşundan itibaren geçirdiği evreler, örgütün etkili olduğu yerlerde verdiği zararlar ve bölge ülkelerinin örgüte karşı yürüttüğü operasyonlar incelenmiştir. Ortaya çıkışında iç ve dış birçok neden sıralanan Boko Haram örgütünün 2009 yılından itibaren silaha sarılması ve birçok saldırı gerçekleştirmesi, örgüt ile ilgili “terör” ve “şiddet” gibi kavramlarını ön plana çıkarmıştır.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan silahlı örgütlerin birçoğu İslami söylem üzerine hareket ettiklerini ifade etmektedir. Boko Haram örgütü de aynı söylem ile kurulmuştur. Bununla birlikte her örgütün ortaya çıkmasında tarihi ve sosyolojik nedenler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu makalede Boko Haram’ın ortaya çıkış nedenleri, Nijerya’nın 100 yıllık tarihi süreci ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Müslümanların çoğunlukta yaşadığı Nijerya’nın kuzeyinde ortaya çıkan ve düzenlediği saldırılar itibarıyla hemen hemen herkes tarafından “terörist” olarak kabul edilen bir örgüte farklı bir açıdan bakmak hedeflenmektedir. Nijerya’da Boko Haram’ın nasıl ve neden ortaya çıktığının cevabını aramayı amaçlayan bu çalışma, örgütün ortaya çıkışını tarihi, sosyolojik ve eğitim boyutuyla incelemektedir. Saha araştırması yapılarak ve örgüt ile ilgili çalışmaların incelenmesiyle hazırlanan bu makale, örgütün ortaya çıkışını tarihi ve sosyolojik boyutlarıyla ele alıp literatüre katkı sunmayı ve bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Boko Haram örgütünün ortaya çıkmasında iç ve dış birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında İngiliz koloni yönetiminin 1903’e kadar Sokoto Halifeliğine hâkim olması; Nijerya ekonomisindeki bozulma, rüşvet ve yolsuzluklar; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Fransa ve İngiltere gibi Batı ülkelerinin Müslümanların çoğunlukta olduğu topraklardaki işgal girişimleri ya da askerî ve siyasi müdahaleleri; Mısır ve İran başta İslam dünyasındaki düşünsel ve siyasi dönüşümler sıralanmaktadır. Bununla birlikte diğer birçok konuda olduğu gibi Boko Haram örgütünün neden ortaya çıktığının cevabını ararken sadece bu örgüt üzerinde durulması doğru sonuçların elde edilmesini engellemektedir. Boko Haram örgütünü iyi analiz edebilmek için Nijerya’nın tarihi geçmişini ve sosyolojisini iyi anlamak ve inceleme alanını genişletme zarureti doğmaktadır. Bu nedenle bu makalede, Nijerya’daki İngiliz koloni yönetiminin politikaları ve eğitim başlıkları olmak üzere iki ana eksen üzerinde tartışma açılmıştır.

1 Kyari Mohammed, “The Message And Methods Of Boko Haram”, Boko Haram: Islamism, Politics, security and the state in Nigeria, Ed: Marc-Antoine Pérouse de Montclos, Vol.2, Leiden: 2014, s. 21.

Nijerya'daki İngiliz koloni yönetiminin politikalarının incelenmesinin nedeni; bu ülkenin 15. yüzyılda Portekizlilerle başlayan ve 19. yüzyıldan itibaren İngilizlerle devam eden sömürge geçmişinin olmasıdır. Bu topraklarda ortaya çıkan ve bugün "terör örgütü" olarak görülen Boko Haram da bu süreçten bağımsız tartışılmaz. Diğer taraftan çalışmada, Nijerya'daki eğitim sisteminin tarihi incelenmiştir. Nitekim Batı Afrika'da eğitim merkezlerinden biri olarak kabul edilen ve Sokoto Halifeliği ile Kanim-Bornu Sultanlığı'na ev sahipliği yapan Nijerya'nın kuzeyinde 10 yıl önce bir örgüt çıkmış ve Batı tarzı eğitimin haram olduğunu savunmuştur. Bu noktada Nijerya'da Batı eğitiminin neyi temsil ve ifade ettiğini açıklamak gerekmektedir. Öte yandan 100 yıl önce İngilizler Kuzey Nijerya'ya ayak bastığında nasıl karşılanmışlardır? Nijerya'da Batı eğitimine sadece Boko Haram örgütü mü karşı çıkmaktadır yoksa bölge halkının da geçmişten beri bir "Batı tarzı eğitime" mesafesi var mıdır? Bu soruları tartışmaya açmak Boko Haram örgütünün kuruluş zemininin ortaya çıkarılması açısından önemli başlıklar olarak sıralanmaktadır.

Bu arka plandan hareketle makalenin temel amacı; bir örgüt üzerinden geriye dönük bir okuma yaparak bugün çok farklı bir duruma dönüşmüş durum ile ilgili yeni bir tartışma alanı açmaktır. Bu nedenle çalışmanın amacı konuya ne "terörizm" tartışması üzerinden bakıp içinden çıkılmaz bir hâle getirmek ne de kullanılan argümanlar ve açmaya çalışılan tartışma zemini üzerinden bir silahlı örgütü meşru hâle getirmektir. Dolayısıyla çalışmada ortaya konulan argümanlar, ne sadece koloni sürecine yönelik eleştiri ne de bölgede yaşayan Müslümanların hatasız olduğunu iddia etmektir. Çalışmada vurgulandığı gibi Boko Haram'ın ortaya çıkışında İngiliz koloni yönetiminin Nijerya'daki adımlarının önemli bir payı olduğu gibi aynı şekilde bölgede yaşayan emir, tüccar ya da kanaat önderlerinin de gelinen süreçte ihmallerinin payı bulunmaktadır.

Afrika'da Müslüman Nüfusun En Fazla Bulunduğu Ülke: Nijerya

Afrika'nın batısında yer alan Nijerya, 220 milyona yaklaşan nüfusuyla kıtanın en fazla nüfusunu sınırlarında barındırmaktadır. Ekonomik ve siyasi gücüyle "Afrika'nın Devi" olarak tanımlanan bu ülke, kıtanın en fazla Müslüman nüfusuna sahiptir. Köklü İslami geçmişe sahip ülkede bugün gerek dış gerekse de iç etmenler nedeniyle birçok Müslüman grup varlık göstermektedir. Bu Müslüman gruplar tarihi faktörlerin de etkisiyle ülkenin kuzeyinde yoğunlaşırken Hristiyan nüfus ise misyonerlik faaliyetleri nedeniyle daha çok güney bölgelerde bulunmaktadır.

Misyonerlik faaliyetleri, 16. yüzyıldan itibaren ülkenin güney bölgelerinin doğudan batıya Hristiyanlaşmasında ana etmen olmuştur. Hristiyanlık gerek Nijerya'nın bağımsızlığı öncesi gerekse sonrasında misyonerler tarafından açılan eğitim kurumlarıyla yaygınlaşırken İslamiyet ise ülkenin kuzeyinde medreseler ile kök salmıştır.² İslamiyet Nijerya'da aslında 8. yüzyıl gibi çok erken tarihlerden itibaren etkisini hissettirirken Hristiyanlık inancı ise 16. yüzyıl ile birlikte yaygınlaşmaya başlamıştır.

Müslümanlar Nijerya'nın kuzeyine hâkim olduklarında birçok idari yapı kurmuşlardır. Bunlar arasında bölgede İslamiyet'i ilk kabul eden Kânim-Bornu İmparatorluğu'nu, Hausa şehir devletlerini ve Sokoto Sultanlığı'nı gösterebiliriz.³ Eğitim ve tebliğ faaliyetlerinin yanı sıra Kânim-Bornu İmparatorluğu merkezi bir otorite kurarak Hausa şehir devletleri bölgede sınırlanacak yerler oluşturarak ve Sokoto Sultanlığı da düzenlediği seferlerle İslamiyet'in Nijerya'da yayılmasını hızlandırmıştır.⁴ Nijerya'nın kuzeyinde İslamiyet'in yayılmasında diğer bir etmen ise ticaret ve Hac yollarının bu bölgeden geçmesidir.⁵

Zengin tarihi ve kültürel özellikleriyle Nijerya, birçok İslami grubu sınırlarında barındırmaktadır. Kendilerini Sufi, Selefi, Vahabi ya da Şii olarak tanımlayan gruplar Nijerya'da tebliğ ve eğitim çalışmalarını sürdürmektedir. Nijeryalı Müslümanlar arasında Kadirilik ve Ticanilik gibi tarikatlar çok önemli ve yaygındır. Gerek İslami inanç sisteminin oluşmasında gerekse de toplumsal yapının yukarıdan aşağıya yapılanmasında bu tarikatların etkisini bugün dahi açıkça görmek mümkündür. Şunu da belirtmek gerekir ki ülkenin kuzey bölgeleri kadar olmasa da güneybatı bölgelerinde de İslamiyet yaygındır. Bu noktada özellikle İlorin merkezi konumda bulunmakta ve İslam kültürünün devam ettiği bir bölge özelliği taşımaktadır.⁶

Bağımsızlık öncesi Sufi meşreb tarikatların etkisinde olan Müslümanlar bağımsızlık sonrası ülke içindeki ve İslam dünyasındaki dönüşümlerle düşünsel dönüşüm yaşamışlardır. Bu noktada Suudi Arabistan, İran, Mısır ve Pakistan'daki Müslümanların dönüşümleri Nijeryalı Müslümanları da etkilemiştir.⁷ 1970'lerden sonra Suudi Arabistan, Mısır, Suriye ve Pakistan gibi ülkelerden Nijerya'ya gelen doktor ve öğretmen gibi kişilerin etkisiyle Nijeryalı Müs-

2 Mohammed Umar, "İslam'ın Nijerya Bölgesinde Yayılışı", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2014, s. 59.

3 Sule Mohammed, "Education and Nation Building: Some Reflections on Curriculum Development in Nigeria", Nigeria at 50: The Challenges of Nation Building, Haz: Olayemi Akinwumi, Mamman Musa Adamu, Patrick Ukase, Ahmedu Bello University Press, Zaria: 2012, s. 469.

4 Mohammed, *a.g.e.*, s. 469.

5 Basil Davidson, A History of West Africa 1000-1800, England: Longman Group Limited. 1977, s. 107.

6 Egodi Uchendu, Dawn for Islam in Eastern Nigeria: A History of the Arrival of Islam in Igboland, Klaus Schwarz Verlag: 2011, s. 43.

7 Ousmane Kane, Muslim Modernity in Postcolonial Nigeria, Brill Laiden, Boston 2003.

lûmanlar Asya, Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasındaki Müslümanlarla daha fazla ilişki kurmaya başlamıştır. Nijeryalı Müslüman öğrencilerin yukarıda belirtilen ülkelerde eğitim görmeleri de Müslümanlar arasındaki etkileşimi artırmıştır. İran İslam Devrimi, İslam dünyasındaki işgal girişimleri, ülkeler ve kıtalar arası ulaşımın kolaylaşması gibi nedenler de Nijeryalı Müslümanlar arasında fikirsel ve inançsal farklılıkları artırmıştır.

Nijerya'daki Müslümanların düşünsel dönüşümlerini etkileyen dış etmenlerin yanında iç faktörler de bulunmaktadır. Ülke ekonomisindeki dönüşümlere bağlı olarak kırsaldan kentlere göç ile toplum yapısındaki dönüşüm ve üniversitelerin sayısının artmasını bunlar arasında gösterebiliriz. Öte yandan hafızlık eğitimi veren "Almajirilik" sistemi ile medreselerde yaşanan sorunlar da Nijeryalı Müslümanların dönüşümünü etkilemiştir. Tüm bunlara rağmen Nijeryalı Müslümanlar arasında İslam inancının etkisini geçmişte olduğu gibi bugün de görmek mümkündür.

Nijerya'daki Müslümanlar birçok İslami kurum, kuruluş, örgüt ve topluluk kurmuştur. Cemaatlerin oluşturduğu yapılar olduğu gibi öğrenciler, kadınlar ve meslek grupları tarafından oluşturulan gruplar da bulunmaktadır. Nijeryalı Müslümanlar arasında Kadirilik en fazla üyesi olan tarikattır. Bununla birlikte 1950'lerden itibaren Ticiani tarikatı, 1970'lerden sonra Selefi ve Şii düşünceler Nijeryalılar arasında etkili olmaya başlamıştır. 1980'ler ise Selefi düşüncelerin etkisiyle Nijerya'daki Müslüman gruplar arasında belirgin şekilde farklılıkların ve zaman zaman çatışmaların görüldüğü yılları ihtiva etmektedir. Bu çatışmalar, Kadirilik ve Ticianilik gibi Sufi tarikat mensupları arasında görüldüğü gibi Selefi düşüncelere sahip İzala hareketine mensup kişilerle tasavvuf düşüncesine sahip kişiler arasında da görülmüştür. Nijerya'da Müslümanları temsil eden en bilinen oluşumlar arasında İzala Hareketi olarak bilinen Bidatın Kaldırılması ve Sünnetin Yeniden Kurulması Cemiyeti (Jama'atu Izalatil Bid'ah Wa Iqamatus Sunnah-JIBWIS), İslam'ı Destekleme Derneği (Jama'atu Nasril İslam-JNI), Nijerya Müslüman Öğrenciler Derneği (Muslim Students Society of Nigeria-MSSN), Nijerya Yüksek İslam Konseyi (Nigerian Supreme Council for Islamic Affairs-NSCIA), Nijerya Müslüman Kadınlar Derneği Federasyonu (Federation of Muslim Women Association of Nigeria FOMWAN) ve Nijerya İslami Hareketi (The Islamic Movement of Nigeria-IMN) sıralanabilir.

Boko Haram Örgütü

Bu çalışmanın sınırları açısından Boko Haram örgütünün Nijerya ve çevre ülkelerdeki yıkıcı etkisi üzerinde durulmayacak; örgüte dair kısaca bilgi

verilerek bu örgütün kuruluşundaki tarihi ve sosyolojik etmenler incelenecektir. Boko Haram örgütü tarihi, siyasi ve sosyoekonomik anlamda birçok etmenden etkilenmektedir. Koloni idaresinin kalıntıları, kötü yönetim, eğitim sistemi ve aile yapısının bozulması bazı siyasetçilerin örgütü desteklediği iddiaları, yolsuzluklar, fakirlik ve istihdamda yaşanan sorunları bunlar arasında sıralanabilir. Genel olarak Boko Haram'ın ortaya çıkışında siyasi (zayıf devlet yapısı ve kurumlar, görevi kötüye kullanma, seçimlerin adil yapılmaması), ekonomik (yolsuzluk, işsizlik, kaynakların eşit dağılmaması, geçim kaynaklarının kaybedilmesi, tarım başta ekonomideki bozulmalar) ve sosyo-ekonomik (düşük eğitim düzeyi, dini eğitimin bozulması ve yetersizliği, bazı etnik grupların marjinalleşmesi) gibi nedenler sıralanmaktadır.⁸

Afrika kıtasının en bilinen silahlı örgütleri arasında Nijerya başta olmak üzere Kamerun, Çad ve Nijer'in Çad Gölü Havzasında etkili olan Boko Haram da yer almaktadır. Nijerya'da 2000'li yıllardan itibaren ortaya çıkan ve kurucusu Muhammed Yusuf'un gözetiminde öldürülmesi sonrası 2009'dan itibaren şiddet eylemlerine başvuran örgüt, resmi olarak "*Cemaatu Ehlü's-Sünne Li'd-Da-va ve'l-Cihad ala-Menheci's-Selef*" yani "Selef Yöntemi Üzerine Ehl-i Sünnet Davet ve Cihad Cemaati" olarak bilinmektedir. "Boko" ya da "Buku" kelimesinin ise Hausa diline İngilizce "book" kelimesinden türetildiği belirtilmekte ve "Boko Haram" ibaresi "Batılı eğitim haram" anlamına gelmektedir.

Boko Haram örgütü İslami bir kimlikle ortaya çıkmış, Batılılaşmaya, sekülerizme ve demokrasiye karşı bir duruş sergilemiştir.⁹ Boko Haram bakış açısına göre "seküler Nijerya devleti", tüm Nijerya halkını değil Batılılar ve onların ülkedeki araçları konumundaki Hristiyanların çıkarlarını gözetilen bir yapıya sahiptir.¹⁰ Örgüt ideolojisinde, banka sistemi ve arazi sistemi şeriata aykırı olduğu için devlet kurumlarıyla iş birliği yapmanın haram olduğu; Batı eğitiminin, karma eğitim olması ve evrim teorisinin anlatılmasından dolayı İslami ilkelere aykırı olduğu için haram olması ve "kâfir" toplumdaki tecrit edilmiş yerlere göç edilmesi gerektiği görüşü bulunmaktadır.¹¹

Boko Haram örgütünün farklı hedefleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Muhammed Yusuf'un ölümüyle ilgili soruşturma açılması, hapisteki üyelerinin serbest bırakılması, şeriat kanunlarıyla yönetilen bir sistem kurulması ve Nijerya devletinin devrilmesi, Batı eğitiminin kaldırılması, yoksulluğun azaltılması ve demokrasinin kaldırılması sıralanmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre ise Boko Haram'ın motivasyonları arasında %84 kötü yönetimi sonlan-

8 Huriye Yıldırım Çınar, "Sahra altı Afrika'da Devlet İnşası ile Terörizm İlişkisi: Nijerya ve Boko Haram Örneği", Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, s.122.

9 Kyari, a.g.e., s. 9-33.

10 Çınar, a.g.e., s.118.

11 Hamdi Abdurrahman, "Nijerya ve iki hilafetin hikâyesi", *Aljazeera Türk*, 13 Eylül 2014.

dırmak, %82 Batı eğitimine son vermek, %78 Nijerya'yı bir İslam devleti hâline getirmek, %72 yolsuzluğu azaltmak ve %42 oranında ise demokrasiyi yok etmek bulunmaktadır.¹²

Boko Haram, Selefi düşüncenin cihadi yorumunu benimsemekte olup kendilerine yöneltilen Haricilik tanımlamalarını reddetmektedir. Nitekim örgütün temelleri ülkedeki Müslümanların sosyolojik zemininden etkilense de lideri Muhammed Yusuf, 1970'lerden itibaren Selefi ve Şii grupların içinde bulunarak bunlardan etkilenmiş ve 2000'li yıllardan itibaren silahlı direnişi gündeme getirmeye başlamıştır.¹³ Örgütün silaha sarılması ise 2009 yılında polisin motosiklet kullananlara kask takma zorunluluğu getirmesi üzerine başlamış; Bauchi, Borno, Yobe ve Kano gibi kuzey eyaletlerde çatışmalar ve saldırılar yaşanmıştır. Aynı yıl güvenlik güçlerinin Boko Haram'ın merkezine düzenlediği baskında Muhammed Yusuf dâhil birçok örgüt üyesi hayatını kaybetmiştir. Bu süreç örgütün şiddete meyletmesini kolaylaştırmış ve silahlı örgüt olma yolunda önemli bir aşama geçilmiştir.¹⁴

Boko Haram'ın kurucu temellerini oluşturan kişiler arasında Muhammed Marwa ve Ebubekir Gummi gibi isimleri de zikretmek gerekmektedir. Marwa tarafından kurulan Maitatsine hareketi, Boko Haram örgütünün esinlendiği düşünülen oluşumların başında gelmektedir. Kamerun'dan Kano'ya göç eden Marwa da Boko Haram liderleri gibi Batılılaşmaya karşı düşünceleriyle bilinmektedir. Almajirilerin de katıldığı bu hareketin sert söylemleri nedeniyle Marwa ve takipçileri Kano'dan kovulmuş, 1980'li yıllarda geniş çaplı isyanlara öncülük etmişler ve yaklaşık 5 ila 10 bin arasında kişinin ölümünden sorumlu tutulmuşlardır. Maitatsine hareketi ile Boko Haram örgütü arasındaki benzerlikler de dikkat çekmektedir. Öyle ki yaklaşık 25-30 yıl aralıklarla iki hareket de devlete karşı isyan etmiş ve güvenlik güçleri tarafından düzenlenen operasyonlarla merkezleri yıkıma uğratılmış; Muhammed Yusuf da Merva gibi bu operasyonlarda öldürülmüştür. Ancak Maitatsine hareketinden farklı olarak Nijerya devleti Boko Haram örgütünü yok edememiş bilakis örgüte yönelik operasyonlarda orantısız adımlar örgüt üyelerinin silahlı direnişe meyletmesini hızlandırmıştır.¹⁵

12 Iro Aghedo, Oarhe Osumah, "The Boko Haram Uprising: How Should Nigeria Respond?," Third World Quarterly, C.33, N.5, 2012, s. 860.

13 Emrah Kekilli, Hayri Ömer, İbrahim Bachir Abdoulaye, Bir Örgütün Anatomisi, SETA, Ankara: 2017, s. 8.

14 Boko Haram ve Afrika'nın Güvenlik Krizi- İNSAMER 2017 Kriz Atölyesi, <https://www.youtube.com/watch?v=yg0lSkqV7Ao&list=PLThVhZ62ltZ5ZR066lk7OPgxNfABcefs-&t=39s>, YouTube, E.T: 20 Kasım 2020.

15 Kenny, J., Sharīa and Christianity in Nigeria: Islam and a "Secular" State. Journal of Religion in Africa, 26(4), s. 338–364. "Boko Haram, La secte islamiste qui ébranle le géant nigérian", *L'Humanité*, 11 Haziran 2012.

Nijerya ve çevre ülkelerde sivillere ve güvenlik güçlerine yönelik saldırılar düzenleyen örgüt özellikle Libya’da yaşanan güvenlik krizi ve Muammer Kaddafi rejiminin devrilmesi sonrası sınırlarda oluşan güvenlik boşluğu ile güç kazanmaya başlamıştır. Örgütün dünya çapında ses getiren büyük saldırıları arasında 2011 yılında başkent Abuja’daki Birleşmiş Milletler binasına yönelik düzenlenen saldırı ve 2014 yılında Borno eyaletine bağlı Chibok köyünde 200’den fazla kız öğrencinin kaçıırılması gösterilebilir.¹⁶

Boko Haram örgütünün ortaya çıkmasında İslam dünyasında yaşanan dönüşümlerin de büyük etkisi bulunmaktadır. Suudi Arabistan başta olmak üzere Mısır ve Pakistan gibi ülkelerde eğitim alan Nijeryalı öğrenciler ülkelere döndüklerinde köklü tarihi geçmişe sahip ancak bazı noktalar açısından eleştiriye açık Sufi geleneği karşı bir duruş sergilemişlerdir. İzala gibi örgütlerin çatısı altında toplanan eğitilmiş gençler, geleneksel yöneticilere ve “ahlaki çöküntü”ye karşı çıktıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun Nijerya’daki “radikal” kanadın etkisini ve nüfuzunu arttırdığı görülmektedir.

2012’de Sudan Bölgesinde Müslümanlara Yardım Cemaati olarak bilinen (Jama’atu Ansarul Musilimina fi Biladin Sudan) adlı grubun ayrılmasıyla bölünen Boko Haram, 2016 yılında ise Batı Afrika Eyaleti İslam Devleti (Islamic State West Africa Province-ISWAP) ile Boko Haram olarak iki ayrı kola ayrılarak bölünmüştür. Boko Haram’ın 2015 yılında IŞİD’e biat ettiğini açıklaması sonrası ilk önce Şekau’nun lider olarak seçilmesi ve daha sonra Boko Haram’ın eski sözcüsü ve Muhammed Yusuf’un oğlu Ebu Musab el-Barnawi’nin 2016 yılında örgütün yeni lideri olarak atanması, 2009 yılından bu yana lider olan Ebubekir Şekau ile Barnawi arasında örgüt içinde tartışmalara yol açarak bölünme yaşanmasına neden olmuştur. Barnawi, ISWAP olarak ayrı bir grup adı altında eylemlerine devam ederken Şekau ise Boko Haram’ın diğer bir kolunu oluşturmuştur. Boko Haram’ın liderlik tartışması örgüt içinde farklı fraksiyonların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.¹⁷ Boko Haram içindeki bölünmenin ana nedenlerinin başında sivillere yönelik saldırılar gelmektedir. Nitekim Şekau grubu kendi düşüncesinden olmayan ve kendilerine destek vermeyen Müslüman sivilleri de hedef almayı normal kabul ederken ISWAP kanadı ise bu tür saldırıları reddederek güvenlik güçleri ve onlara destek verenleri hedef almıştır. Örgütün ikiye ayrılması sonrası Şekau grubu Borno eyaletinin başkenti Maiduguri yakınlarındaki Sambisa ormanı ve Kamerun sınırında faaliyet gösterirken Barnawi grubu ise Çad Gölü Havzasında etkili olmaya başlamıştır.¹⁸

16 Joe Parkinson and Drew Hinshaw, *Bring Back Our Girls*, HarperCollins, 2021.

17 “Cash economy fuelling Boko Haram activities: UN report”, *News Agency of Nigeria (NAN)*, 12 Mart 2019.

18 Nathaniel Allen, “How Boko Haram Has Gained The Initiative and What Nigeria Should Do To Stop”, *War on Rocks*, 24 Aralık 2019.

Bugün gelinen noktada Boko Haram örgütü üyeleri düzenledikleri saldırılarla sadece Nijerya'da değil Afrika ve dahi tüm dünyada sesini duyurmaktadır. Örgüt tarafından düzenlenen saldırılar Nijerya'nın kuzeyinde hayatı her anlamda olumsuz etkilerken örgütün varlığı ülkenin kalkınması ve refahı için önemli bir engel olarak durmaktadır. Boko Haram eylemleri nedeniyle şimdiye kadar 20 binden fazla kişi hayatını kaybetmiş, 1,5 milyondan fazla insan yaşadığı yerlerden göç etmek zorunda kalmıştır. Saldırlardan en fazla etkilenen alanlar arasında eğitim sistemi bulunmaktadır. Nitekim 1.500 okul kullanılamaz hâle gelmiş, 2 binden fazla öğretmen öldürülmüş, 19 bin öğretmen de göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁹ Öte yandan Boko Haram örgütü 8 binden fazla çocuğu çatışmalarda kullanmıştır.²⁰

İngiliz Koloni Yönetiminin Eğitim Politikaları

Afrika ve sömürgecilik ile ilgili çalışmalarda hiç kuşkusuz geçmişteki sömürge faaliyetleri nedeniyle ilk akla gelen ülkeler İngiltere ve Fransa olmaktadır. Nitekim daha çok Afrika'nın güneyinde koloni idareleri kuran ve bu toprakları sömüren İngiltere'nin Batı Afrika'daki en büyük koloni toprakları bugünkü Nijerya sınırları olmuştur. Daha önce Hollanda, İspanya ve Portekizlilerin köle ve hammadde ticareti için uğrak limanı olan Nijerya sahilleri 19. yüzyıl ile birlikte İngiltere'nin hâkimiyetine girmiştir.

Nijerya'da gerek iklim ve coğrafyanın yaşam için çok uygun olmaması gerekse de salgın hastalıklara çok sık rastlanması nedeniyle İngilizler, Güney Afrika'dan farklı olarak Nijerya topraklarına kalıcı olarak yerleşmemiş ve daha çok kendisine bağlı yerel idarecilerle bu topraklarda koloni yönetimini sürdürmüştür. Başta İngilizler olmak üzere "beyaz adam" için Nijerya toprakları, Sanayi Devrimi ile birlikte kurulan fabrikalara kauçuk, pamuk ve palm yağı gibi hammadde ihtiyacını karşılamak için önemli olmuştur. İngiltere, Nijerya'da şirketler aracılığıyla ekonomik ve anlaşmalarla da siyasi nüfuzunu derinleştirmiştir. Bu iki alana ek olarak özellikle Batı tarzı eğitim veren misyoner okullarıyla da kendine bağlı, kendisi gibi düşünen ve bugün dahi açıkça görülebilecek oranda kendisine hayran bir topluluk oluşturmuştur.²¹

Eğitim, bir toplumun kalkınması ve refahı için en önemli unsurlardan biridir. Nijerya tarihi incelendiğinde, konunun merkezinde yer alan Boko Haram örgütü dâhil ülkedeki birçok sorunun temelinde eğitim konusu gelmektedir.

19 "They Didn't Know if I Was Alive or Dead", *Human Rights Watch*, ABD 2009, s. 7.

20 "Report of the Secretary-General on children and armed", BM Security Council, Distr.: General, 10 Nisan 2017, s. 13.

21 Gökhan Kavak, "İngiliz Koloni Yönetiminin Nijerya'daki Hâkimiyet Araçları ve Günümüzdeki Yansımaları", *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2021, s. 132.

Nitekim Nijerya’da misyonerlik çalışmaları İngilizlerin bu topraklarda hâkimiyet kurmasından evvel 16. yüzyılda Portekizli misyonerlere kadar uzanmaktadır.²² Ancak Hristiyanlığın asıl yayılma süreci 19. yüzyılda İngilizler ile olmuştur.²³ Nijerya topraklarına hâkim olan İngiltere, kendi politikalarını kabul eden ve Avrupa yaşam tarzına uyumlu Nijeryalı bir elit oluşturmak istemiştir. Bunun için de en uygun araç eğitim olarak görülmüştür. Daha önce açılan misyoner okullarını destekleyen ve yeni okullar açan İngilizler, ülkede modern anlamda Hristiyan Nijeryalıların yetişmesini sağlamış ve ülkenin güneyinin Hristiyanlaşmasında önemli adımlar atmıştır. Bu anlamda misyonerlik çalışmaları ve Batı tarzı okullar, İngiltere’nin Nijerya’da koloni yönetimini güçlendirmesi için önemli iki araç olmuştur.²⁴

İngiltere’nin Nijerya’daki koloni idaresi diğer kolonilerden farklı olarak daha çok ekonomik ve kültürel alanlara odaklandığı görülmektedir. Bu anlamda koloni idaresi, Royal Niger Company (RNC) gibi şirketler ve misyoner okulları Nijerya topraklarına nüfuz etmede önemli aygıtlar olarak kullanmıştır. Nispeten Nijerya’nın güneyinde ama daha çok Nijerya’nın kuzeyi ile ilişkilerinde İngiltere, sosyal düzene doğrudan müdahale etmekten kaçınmıştır. Bu anlamda “dolaylı yönetim” tarzı ile hâkimiyet kuran koloni idaresi, köklü İslami geçmiş ve medrese sistemine sahip kuzeyde hâkimiyetinin ilk dönemlerinde batılı eğitimi yaygınlaştırmamış ve Hristiyan propagandası yapmamıştır.²⁵

Nijerya’da ticari amaçlarını önceleyen İngiltere’nin bu ülkedeki eğitim ve sosyal kalkınmaya gereken önemi vermediği belirtilmektedir. Bunun nedenlerinden biri olarak Hindistan ve Mısır’daki gibi insanların eğitim ile bilinçlenip hak arama mücadelesine girmelerini engelleme amacı gösterilmektedir. Bununla birlikte İngiliz koloni yönetimi, Nijerya’nın kuzeyine ayırdığı bütçe güneye göre çok geri kalmıştır.²⁶ Bunda İngiltere’nin güneyli Hristiyanları incelemesinin yanı sıra kuzeydeki köklü medrese geleneğinin faaliyetlerini sürdürmesinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Nitekim Boko Haram örgütünün bugün Batı eğitimine karşı duruşu gibi aynı şekilde Kuzeyli Müslümanlar da geçmişte Batı eğitim modelini geleneksel eğitim sistemine karşı bir teh-

22 L. J. Lewis, *Society, Schools and Progress in Nigeria*, Pergamon Press, London:1978, s. 23.

23 Noalt, M. E.; “Social and Political Developments: The Lower Cross Region, 1600-1900”, *A History of The Cross River Region of Nigeria*, Haz: Monday B. Abasiattai, University of Calabar Press, Calabar: 1990, s. 95.

24 George Amale Kwanashie Kwanashie, *The Making of the North in Nigeria 1900-1965*. Ahmedu Bello University Arewa Hous, Kaduna: 2002, s. 50.

25 Ikechukwu Iyke, *The History of People Ibo and Nigeria*, Abuja 2002, The Victor Company, s.65.

26 Toyin Falola, Mahadi, A., Uhomobhi, M.; Anyanwu, U.; *History of Nigeria-3*, Longman Nigeria Plc, Lagos: 2010. s.115. Lewis, *Society, Schools and Progress*, s. 44.

dit görmüşlerdir.²⁷ Hristiyanlık ülkenin güneyinde o kadar hakimdir ki bugün gezdiğiniz otellerin odasında ücretsiz dağıtılan İncilleri görmek mümkündür. Öte yandan İngiltere'nin Nijerya'daki etkisini göstermek açısından resmi ve eğitim dilinin İngilizce olması da önemli bir veri olarak masada durmaktadır.^{28,29}

İngiltere'nin Nijerya'nın kuzeyine mesafeli duruşuyla birlikte Nijeryalı Müslümanların da Batı tarzı eğitime, Hristiyanlık inancını yaydığı düşüncesi nedeniyle mesafeli yaklaştığı belirtilmektedir. Çünkü Hristiyanlık inancını yayan misyonerlik çalışmalarıyla özdeşleştirilen bu eğitim sistemi, İslami eğitim sistemine yönelik bir tehdit olarak görülmüştür.³⁰ Bu nedenle Nijeryalı Müslümanların izni olmaksızın bir süre kuzey bölgelerde bu tarz okulların faaliyete izin verilmemiştir.³¹ Bununla birlikte İngiliz koloni yönetimi Kuzeyli Müslüman lider ve kanaat önderlerinin çocuklarını hedef almış ve onların Batı tarzı eğitim veren okullara gitmeleri için adımlar atmıştır. Bu adımda başarılı olan İngiltere'ye yönelik Kuzeyli Müslüman elitler arasındaki bakış nispeten değişmiştir. Atılan adımlar, İngiltere'ye ya da "beyaz adama" yönelik olumlu ve belki de "hayranlık" derecesine varan bakış açısını da körüklemiştir. 1956 senesinde İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth ve eşinin Nijerya ziyareti sırasında Kuzeyli Müslüman ileri gelenlerinin gösterdiği hürmet, bugün bazı Nijeryalı emir ya da zenginlerce özel günlerde kullanılan Rolls Royce arabalar bu bakış açısının yansımaları olarak kabul edilmektedir.³²

Her ne kadar misyoner okullar İngiltere'nin Nijerya'daki hâkimiyeti öncesi bu topraklarda faaliyetlerine başlamışsa da İngiliz hâkimiyeti ile bu okullar özellikle Nijerya'nın güneyinde daha fazla yaygınlaşmış ve sistemli hâle getirilmiştir. Bununla birlikte İngiliz hâkimiyetiyle Batı tarzı misyoner okullar güçlendikçe medrese usulü eğitim veren İslami okulların etkisi de azalmaya başlamıştır. Bu dönüşümde koloni idaresinin Müslümanlar aleyhinde ayrımcı politikaları olduğu gibi Nijeryalı Müslümanların da kendi eğitim sistemini ihmal etme ve çağın gereksinimlerine göre yeniden düzenleyememesinin de önemli bir payının olduğunu vurgulamak gerekir.

27 L. David Bevan, Paul Collier, Jan Willem Gunning, *The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth: Nigeria and Indonesia*, *World Bank Oxford University Press*, Washington:1999, s. 33.

28 Zekeriya Kitapçı, *Türkistan Milli Tarih ve Medeniyet Davamızın Temel Meseleleri*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya:2016, s. 401.

29 Nijerya'da 2022 senesinde ilkokullarda İngilizce yerine yerel dille eğitim verilmesi kararı alınmıştır.

30 "National Human Development Report 2018, Achieving Human Development in North East Nigeria", United Nations Development Programme UNDP, Abuja:2018, s. 15.

31 Lewis, *Society, Schools and Progress*, s. 29.

32 Dance in honour of Queen Elizabeth II and the Duke of Edinburgh, Kaduna, Nigeria, <https://collections.tepapa.govt.nz/object/1016193>.

Nijeryalı Müslümanların Batı Tarzı Eğitime Tepkileri

Boko Haram'ın Batı tarzı eğitime karşı olmasının nedenlerini açıklamak gerekmektedir. Çünkü Batı eğitiminden kasıt aslında matematik, fizik, kimya gibi derslere karşı olmaktan ziyade “Batı kültürü”ne karşı bir tepki olarak gözlemlenmektedir. Nitekim, Nijerya’da zaman zaman misyoner çalışmalarıyla özdeşleştirilen Batı eğitimi, 1900’lü yıllardan itibaren başlayan bir “sorun” olarak görülmüş ve bu sadece Boko Haram örgütünün meselesi olmayıp bölgedeki Müslümanların meselesi olagelmıştır.³³

Nijerya’nın güneyinde Batı tarzı eğitim misyonerler ile yayıldığından dolayı Kuzeyli Müslümanlar arasında yeni açılan okullara karşı bir tepkinin oluştuğu görülmektedir.³⁴ Nijerya’da Batı tarzı eğitim modeli misyoner faaliyetler ile yaygınlaştığı için bu eğitim kurumları Hristiyanlık propagandası yapılan mekanlar, bu kurumlarda ders veren kişiler ise Hristiyanlık propagandası yapan “misyonerler” olarak algılanmıştır. Nijeryalı kimi Müslümanların bu kaygısı kısa sürede yaygınlaşan okullarla daha da artmıştır. Nitekim 1960’da bağımsız olduğunda ülkenin güneyindeki okulların %70’inde misyoner eğitim sistemi bulunmaktadır.³⁵

Ülkenin kuzeyinde ise İslami eğitim, Mali ve Sudan’dan Arap alim, tüccar ve seyyahlar vesilesiyle İslamiyet’in yaygınlaşması sonrası alimler etrafında halkalar hâlinde başlamıştır. Kânim-Bornu İmparatorluğu ve Sokoto Halifeliği dönemlerinde İslami eğitim ve medreselere önem verilerek desteklenmiştir. Özellikle Sokoto Halifeliği döneminde Nijerya’ya bu alanda eğitimci ve danışmanlar davet edilmiştir. İslami eğitim kurumlarında hafızlık eğitiminin yanında hadis, fıkıh ve siyer gibi dini ilimler eğitimleri verilmiştir. Nijeryalı Müslümanlar için eğitim çok önemli görülmüştür. Nitekim Sokoto Halifeliği’nin kurucusu Osman’dan Fodyo’nun şair ve öğretmen kızı Nana Asma’u Sultan örneğinde olduğu gibi kadınlar için de özel eğitim kurumları oluşturulmuştur.³⁶

Nijeryalı Müslümanlar, özellikle ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra İslami eğitim sisteminde düzenlemeye gitmişler ve bugün Türkiye’de imam hatip okullarına benzer şekilde İslami ilimler ve pozitif bilimleri

33 Bevan, Collier and Gunning, *The Political Economy of Poverty*, s. 33.

34 L. Nolte, N. Danjibo ve A. Oladeji, *Religion, Politics and Governance in Nigeria*, UK: Department for International Development (DFID), UK: 2009, s. 14.

35 Lewis, *Society, Schools and Progress*, s. 27.

36 Daha fazla bilgi için bk: Kemal Kahraman, *Afrika’da Bir Direniş Öyküsü: Osman Dan Fodio ve Sokoto Hilafeti*, İlke Yayıncılık, İstanbul: 2017; Muhammed A. Kani, *Sokoto Dosyası*, Çev. Harun Şencan, Akabe Yayınları, İstanbul: 1986; Muhammed Kani Ahmed, *Nijerya’da İslami Cihad*, Çev. Ömer Gündüz, Şafak Yayınları, İstanbul: 1991. “Batı Afrika’nın şair ve öğretmen kızı: Nana Asma’u Sultan”, *Anadolu Ajansı*, 28 Aralık 2018.

birlikte müfredatta yer aldığı okullar hizmete girmiştir. Başkent Abuja başta olmak üzere Nijerya'nın birçok eyaletinde özel İslami eğitim kurumları günün belli süresini İslami ilimlere belli süresini de pozitif bilimlere ayırmaktadır. Buna rağmen Boko Haram örgütünün de etkin olduğu Nijerya'nın kuzeyi, Sahraaltı Afrika'nın en fakir ve en fazla nüfus yoğunluğunun olduğu bölge özelliğini taşımaktadır. Bölgedeki ekonomik ve sosyal şartlarının elverişsiz olması nedeniyle okuma-yazma oranı ülkenin güneyine göre çok gerilerde olduğu görülmektedir.³⁷

Hafızlık Eğitimi Veren Almajirilik Sistemi

Nijerya'da İslami eğitim sisteminde "Almajirilik" olarak bilinen hafızlık sisteminin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu eğitim sistemi tarihi geçmişi ve son yıllarda geçirdiği dönüşümlerin yanı sıra Boko Haram örgütü ile ilgili de yakından ilgilidir. Öyle ki bu sistemde eğitim alan çocukların Boko Haram için potansiyel insan gücü olduğu Nijerya'nın önde gelen siyasetleri dâhil birçok kişi tarafından dile getirilmektedir.³⁸ Geçmişte korunan bu çocuklar bugün maddi ve manevi olarak yalnız başlarına kalmakta istihdam ve korumaya yönelik yeterli adım atılamamaktadır.³⁹

Arapça "Muhacir" kelimesinden türetilen ve Hausa diline "Almajiri" ya da "Almajiriler" olarak geçen kavram, hafızlık eğitimi için evlerinden başka bölgelere giden ve burada uzun müddet kalarak eğitim alan çocuklar için kullanılmaktadır. Nijerya'da bugün 4-15 yaş arasında yaklaşık 7 ila 10 milyon arasında Almajiri bulunmaktadır. Bu çocuklar "Malam" adı verilen hocalar tarafından eğitilmektedir. Özellikle Nijerya'nın kuzeyinde yaygın olan bu eğitim sistemi Nijer, Gambiya, Senegal, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Gana gibi ülkelerde de sistemli sürdürülmektedir.⁴⁰

Nijerya, 220 milyona yaklaşan nüfusuyla Afrika'da en fazla nüfusa sahip ülke konumundadır. Bunda doğum oranının yüksek olduğu ülkede yoğun nüfus ilk bakışta olumlu bir durum olarak görülse de ekonomik ve sosyal şartlar dikkate alındığında aslında ülkenin en büyük sorunlarından biri olarak masada durmaktadır. Buna ek olarak ülke nüfusunun yaklaşık yarısını gençlerin oluşturduğu ve bu gençlere istihdam sağlanamaması nedeniyle genç nüfus

37 J. Weimann Gunnar, *Islamic Criminal Law in Northern Nigeria: Politics, Religion, Judicial Practice*, Amsterdam University Press: 2010, s. 12.

38 "Nigeria's 20m Out-of-School Children Are Potential Boko Haram Members – Obasanjo", *All Africa*, 25 Aralık 2022.

39 Gökhan Kavak, Adam Abu Bashal, "Nijerya'nın Almajirileri hayatla mücadele ederek hafızlık yapıyor", *Anadolu Ajansı*, 29 Ocak 2019.

40 Gökhan Kavak, "Bir Afrika Ülkesinin Tarihi Serencamı: Nijerya'da Eğitim Meselesi ve Almajirilik Sistemi", *Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM)*, 20 Ekim 2019.

bu ülke için önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır. Tabii ki bu durumdan en fazla etkilenenler arasında Almajiriler de bulunmaktadır. Nitekim ailelerden uzak bölgelere göç ederek hafızlık eğitimi almaya çalışan çocuklar geçmişte alimler, vakıflar, bölge halkı, iş insanları ve bölgenin ileri gelenleri tarafından korunup destekleniyordu ancak zamanla Nijerya ekonomisinin bozulması, kırsaldan kente yoğun göçlerin yaşanması ve aile bağlarının gevşemesi gibi nedenlerden dolayı bu çocuklar eskisi gibi korunamamış ve bugün ülke için ciddi bir sorun hâline gelmiştir.⁴¹

Hafızlık eğitimi haricinde bir eğitim alamayan ve mevcut ekonomik sistem içerisinde tutunamayan bu çocukların bir kısmı yasa dışı örgütlerin eline düşmüştür. Nitekim Boko Haram liderlerinden Abubakar Shekau da Almajiri sisteminde eğitim almıştır. Görüldüğü üzere Nijerya'nın kuzeyinde eğitim sisteminin ihmal edilmesi ve bu topraklarda yaşayan gençlerin meslek sahibi olup istihdam edilememeleri silahlı örgütlere katılımı kolaylaştırmıştır.

Nijerya'da Eğitimin Bugünü

Bugün gelinen noktada ülkedeki eğitim sisteminin genel olarak yeterli olmadığı ve ülke kalkınmasına çok fazla katkı sağlamadığı görülmektedir.⁴² Nijerya'da farklı nedenlerden dolayı 10 milyondan fazla çocuk okula gidemeyen bu oranda ülke, dünyada birinci sırada yer almaktadır.⁴³ Nijerya'da eğitim alanında atılan adımlara rağmen yaklaşık 220 milyon nüfuslu ülkede 60 ila 70 milyondan fazla kişinin ise okuma-yazma bilmediği tahmin edilmektedir.⁴⁴

Doğal zenginliklerine rağmen ekonomik anlamda ciddi sıkıntılar yaşayan ülkede zengin-fakir arasındaki uçurum artmış ve bu durumda ülkedeki devlet okullarının eğitim kalitesi gerilemiş, özel okulların sayısında ise ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Ekonomik sıkıntıların yanı sıra eğitime ayrılan bütçenin yetersizliği, öğretmen maaşlarının zamanında ödenememesi, grevler, iç çatışmalar, terör saldırıları, yolsuzluklar ve yüksek ücretler de Nijerya'da eğitimi olumsuz etkilemektedir. Bu noktada ülkede dikkat çeken bir husus da gençlerin eğitim için akademisyen ve mezunların da çalışmak için yurt dışını tercih etmeleridir.⁴⁵

41 "Nijerya'nın Almajirileri hayatla mücadele ederek hafızlık yapıyor", *Anadolu Ajansı*, 28 Ocak 2019.

42 David Mba, "Nigeria's Universities Are Performing Poorly. What Can Be Done About It", *All Africa*, 11 Mart 2019.

43 "Goodluck Jonathan, The World is Our Stage: A Collection of Speeches Made at International Fora", Volume III, Nigeria 2014, s.31; "10.5m out-of-school children: Nigeria ranks highest globally-UNICEF", 28 Aralık 2019.

44 "38% of Nigerians are illiterates", *Vanguard*, 8 Aralık 2018 ; "Over 60m Nigerians can't read, write", *Daily Trust*, 21 Ocak 2020.

45 Samuel Momah, *Nigeria Beyond Divorce, Amalgamation in Perspective*, Safari Books, İbadan: 2013, s. 141. Tunji Bosun, Abeokuta, "Nigeria robbed of good academics-SGF", *Punch*, 9 Ekim 2018.

Eğitim meselesi üzerine bu denli durulmasının nedeni, bu sürecin hem teorik hem de pratik anlamda Boko Haram meselesi ile çok yakından ilgili olmasından dolayıdır. Nitekim geçmişte misyoner faaliyetler nedeniyle Nijeryalı Müslümanların mesafe koyduğu modern eğitim sisteminin son yıllarda ihmal edilmesi ülke için ekonomik, sosyal ve güvenlik alanlarında daha büyük sorunların oluşmasına neden olmuştur. Boko Haram örgütü de hem felsefesini eğitime olan karşıtlığından almış hem de eğitim sisteminin bozulması ve gençlerin korunmaması nedeniyle örgüte eleman ihtiyacını kolay bir şekilde sağlayabilmiştir. Nitekim Nijerya'nın eski devlet başkanlarından Olusegun Obasanjo, 2022'de yaptığı açıklamada, yaklaşık 20 milyon Almajiri çocuğun istihdamına ve eğitimine önem verilmesi gerektiği uyarısını yaparak önlem alınmadığı takdirde bu çocukların Boko Haram için insan kaynağı olabileceğini belirtmiştir. Geçen zaman zarfında Almajiriler için koruyucu tedbirlerin henüz alınmadığı görülmektedir.⁴⁶

Sonuç

Nijerya'da Boko Haram örgütünün ortaya çıkmasında siyasi, ekonomik, güvenlik ve sosyo-kültürel açılardan birçok faktör sıralanmaktadır. Bununla birlikte Nijerya'nın tarihi geçmişi ve sosyolojik yapısı da örgütün güç kazanmasında en önemli faktörler arasında bulunmaktadır. Nitekim İngiliz koloni yönetiminin bu topraklardaki politikaları ve misyoner faaliyetleri, Nijeryalı Müslümanların misyonerler ile tanınmaya başlanan Batı tarzı eğitim kurumlarına karşı mesafeli duruşları ve Almajirilik gibi köklü eğitim sistemlerinin korunamaması Boko Haram örgütünün ortaya çıkmasında en önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Boko Haram örgütünün toplumsal ve düşünsel kökenlerinin yaklaşık 100 yıllık geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Boko Haram örgütünün Batı eğitimine karşı duruşu, sosyolojik olarak İngiliz koloni yönetiminin önce güney sonra da kuzey bölgelerde hâkimiyet kurmaya başladığı 1900'lerin başına kadar götürülebilir. Bununla birlikte Nijerya'nın kuzeyindeki Müslümanların, misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği Batı tarzı eğitim kurumlarına karşı duruşları geçmişten beri var olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında, tarihi derinliğe sahip medrese eğitiminin ve ülkedeki köklü İslami toplum yapısının önemli bir payı bulunmaktadır.

Nijeryalı Müslümanlar için Batılı eğitim kurumları sadece pozitif bilimler eğitimi verilen yerler değil yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı Hristiyanlık

⁴⁶ "Nigeria's 20m Out-of-School Children Are Potential Boko Haram Members – Obasanjo", *All Africa*, 25 Aralık 2022.

propagandasının da yapıldığı merkezler, öğretmenler ise Hristiyanlığı yayan misyonerler olarak görülmüştür. Bu nedenle Nijerya'nın güneyinde açılan modern okullar uzun süre Müslüman nüfusun olduğu kuzey bölgelerde faaliyete geçememiştir. Bugün Boko Haram örgütünün düşünsel temelini oluşturan Batı eğitimi karşıtlığının temellerinin geçmişte ülkedeki Müslümanlar arasında da olduğu görülmektedir.

Nijerya'da hafızlık eğitimi veren ve tarihi geçmişe sahip Almajirilik sisteminin yeni eğitim müfredatına uygun olarak güncellenememesi, Nijeryalı elitlerin bu sistemde eğitim alan çocukları eskisi gibi destekleyip koruyamaması ve bu sistemden mezun olan çocuklara istihdam sağlanamaması da örgütün insan kaynağını oluşturması için elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Yaklaşık son 20 yılda ise ülkedeki eğitim sistemi ve aile yapısının bozulması, milyonlarca eğitimsiz ve korumasız çocuğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uluslararası alanda ve İslam dünyasında yaşanan gelişmeler de Nijerya'yı etkilemiş, devletin yanlış politikalarıyla Boko Haram örgütünün kapasitesi artmıştır.

Kaynakça

Kitap

David ve diğerleri, *The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth: Nigeria and Indonesia*, Washington: World Bank Oxford University Press, 1999.

Davidson, *A History of West Africa 1000-1800*, England: Longman Group Limited, 1977.

Kane, *Muslim Modernity in Postcolonial Nigeria*, Boston: Brill Laiden, 2003.

Uchendu, *Dawn for Islam in Eastern Nigeria: A History of the Arrival of Islam in Igboland*, Klaus Schwarz Verlag: 2011.

Falola ve diğerleri, *History of Nigeria-3*, Lagos: Longman Nigeria Plc, 2010.

Gunnar, *Islamic Criminal Law in Northern Nigeria: Politics, Religion, Judicial Practice*, Amsterdam University Press: 2010.

Kitapçı, *Türkistan Milli Tarih ve Medeniyet Davamızın Temel Meseleleri*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2016.

Kwanashie, *The Making of the North in Nigeria 1900-1965*. Kaduna: Arewa House Ahmedu Bello University, 2002.

Kekilli, Ömer, *Bachir Abdoulaye, Bir Örgütün Anatomisi*, Ankara: SETA, 2017.

Lewis, Society, Schools and Progress in Nigeria, London: Pergamon Press, 1978.

Momah, Nigeria Beyond Divorce (Amalgamation in Perspective), İbadan: Safari Books, 2013.

Jonathan, G. "The World is Our Stage: A Collection of Speeches Made at International Fora", Volume III, Nigeria: 2014.

Smith, M.; Boko Haram: Inside Nigeria's Unholy War, I.B. Tauris, London 2015.

Makale

Aghedo, I., Osumah, O.; "The Boko Haram Uprising: How Should Nigeria Respond?," Third World Quarterly, C.33, N.5 (2012).

Kavak, G. (2021). İngiliz Koloni Yönetiminin Nijerya'daki Hâkimiyet Araçları ve Günümüzdeki Yansımaları, Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi, 1 (1) , 121-144.

Mohammed, K.; "The Message and Methods of Boko Harams Boko Haram: Islamism, politics, security and the state in Nigeria, Ed: Marc-Antoine Perouse de Montclos, African Studies Centre, Zaria-2014. s.9-33.

Mohammed, S.; "Education and Nation Building: Some Reflections on Curriculum Development in Nigeria", Nigeria at 50: The Challenges of Nation Building, Ed: Olayemi Akinwumi, Mamman Musa Adamu, Patrick Ukase, Ahmedu Bello University Press, Zaria-2012, S.461-475.

Kemal, K.; Afrika'da Bir Direniş Öyküsü: Osman Dan Fodio ve Sokoto Hilafeti, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Kani, Muhammed A., Sokoto Dosyası, Çev. Harun Şencan, Akabe Yayınları, İstanbul, 1986.

Kani, Muhammed A. Nijerya'da İslami Cihad, Çev. Ömer Gündüz, Şafak Yayınları, İstanbul, 1991.

M. E. Noalt, "Social and Political Developments: The Lower Cross Region, 1600-1900", A History of The Cross River Region of Nigeria, Ed: Monday B. Abasiattai, University of Calabar Press, Calabar 1990, s.89-108.

L. J. Lewis, Society, Schools and Progress in Nigeria, Pergamon Press, London 1978.

Tez

Umar, M.; İslam'ın Nijerya Bölgesinde Yayılışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-2014.

Yıldırım Çınar, H.; Sahraaltı Afrika’da Devlet İnşasının Terörizmle Etkisi: Nijerya ve Boko Haram Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli-2022.

Daban, C.; Afrika’da kimlik temelli çatışmaların analizi: Nijerya’da Boko Haram örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya-2022.

Rapor

“They Didn’t Know if I Was Alive or Dead”, Human Rights Watch, ABD-2009.

“Report of the Secretary-General on children and armed”, BM Security Council, Distr.: General 10 April 2017.

“National Human Development Report 2018, Achieving Human Development in North East Nigeria”, United Nations Development Programme (UNDP), Abuja, 2018..

Nolte, I., Danjibo N., ve Oladeji A. (2009). Religion, Politics and Governance in Nigeria, UK: Department for International Development (DFID).

İnternet Kaynakları

Abdurrahman, H.; “Nijerya ve iki hilafetin hikâyesi”, Aljazeera Türk, www.aljazeera.com.tr/gorus/nijerya-ve-iki-hilafetin-hikayesi, E.T: 13 Ağustos 2019.

“Boko Haram, La secte islamiste qui ébranle le géant nigérian”, L’Humanité, 11 Haziran 2012. <https://www.humanite.fr/monde/boko-haram-la-secte-islamiste-qui-ébranle-le-geant-nigerian-498410>

“Cash economy fuelling Boko Haram activities: UN report”, News Agency of Nigeria (NAN), <http://www.nan.ng/news/cash-economy-fuelling-boko-haram-activities-un-report/>, E.T:12 Mart 2019.

Allen, N.; “How Boko Haram Has Gained The Initiative and What Nigeria Should Do To Stop”, War on Rocks, <https://warontherocks.com/2019/12/how-boko-haram-has-regained-the-initiative-and-what-nigeria-should-do-to-stop-it/?singlepage=1>

Dance in honour of Queen Elizabeth II and the Duke of Edinburgh, Kaduna, Nigeria, <https://collections.tepapa.govt.nz/object/1016193>.

“Batı Afrika’nın şair ve öğretmen kızı: Nana Asma’u Sultan”, Anadolu Ajansı (AA), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bati-afrikanin-sair-ve-ogretmen-kizi-nana-asmau-sultan/1350811>, E.T:28 Aralık 2018.

Nigeria's 20m Out-of-School Children Are Potential Boko Haram Members – Obasanjo, All Africa, <https://allafrica.com/stories/202211230065.html>, E.T: 25 Aralık 2022.

Kavak, G. Bashal, A.A.; “Nijerya'nın Almajirileri hayatla mücadele ederek hafızlık yapıyor”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nijeryanin-almajirileri-hayatla-mucadele-ederek-hafizlik-yapiyor/1376794> E.T:29 Ocak 2019.

Kavak, G. “Bir Afrika Ülkesinin Tarihi Serencamı: Nijerya'da Eğitim Meselesi ve Almajirilik Sistemi”, Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM), <https://afam.org.tr/bir-afrika-ulkesinin-tarihi-serencami-nijeryada-egitim-meselesi-ve-almajirilik-sistemi/>, E.T: 20 Ekim 2019.

Nijerya'nın Almajirileri hayatla mücadele ederek hafızlık yapıyor, Anadolu Ajansı (AA), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nijeryanin-almajirileri-hayatla-mucadele-ederek-hafizlik-yapiyor/1376794>, E.T:28 Ocak 2019.

David Mba, “Nigeria's Universities Are Performing Poorly. What Can Be Done About It” All Africa <https://allafrica.com/stories/201903120013.html>, E.T: 11 Mart 2019.

“10.5m out-of-school children: Nigeria ranks highest globally-UNICEF”, <https://www.vanguardngr.com/2018/12/unicef-laments-10-5m-out-of-school-children-in-nigeria/>, E.T:28 Aralık 2019.

“38% of Nigerians are illiterates”, Vanguard, <https://www.vanguardngr.com/2018/12/38-of-nigerians-are-illiterates/> E.T:8 Aralık 2018. “Over 60m Nigerians can't read, write”, Daily Trust, <https://www.dailytrust.com.ng/over-60m-nigerians-cant-read-write.html>, E.T:21 Ocak 2020.

Tunji B., A.; “Nigeria robbed of good academics-SGF”, Punch, <https://punchng.com/nigeria-robbed-of-good-academics-sgf/>, E.T:9 Ekim 2018.

“20m Out-of-school Children A Time Bomb – Obasanjo”, Leadership, <https://leadership.ng/20m-out-of-school-children-a-time-bomb-obasanjo/>, E.T: 2 Aralık 2022.

“Sigara içmenin ayıp karşılandığı Afrika ülkesi: Nijerya” Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sigara-icmenin-ayip-karsilandigi-afrika-ulkesi-nijerya/1311898> E.T: 25 Kasım 2018.

Boko Haram ve Afrika'nın Güvenlik Krizi- İNSAMER 2017 Kriz Atölyesi, <https://www.youtube.com/watch?v=yg0lSkqV7Ao&list=PLThVhZ62ltZ5ZR066lk7OPgxNfABcefs-&t=39s>, YouTube, E.T: 20 Kasım 2020.

Ortadoğu

E t ü t l e r i

KİTAP İNCELEMELERİ

BOOK REVIEWS / عرض کتاب

Türk-Arap İlişkileri: Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)

Ü. Gülsüm Polat, İstanbul, Türkiye: Kronik Kitap, ISBN: 9786057635358, s. 368, 130 TL

Değerlendirmeyi Yapan: Elif Koç*

Geliş tarihi: 09/03/2023

Kabul tarihi: 23/03/2023

Atıf: Koç, E., “Türk-Arap İlişkileri/Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)”, Ortadoğu Etütleri, 14-3 (2022): 369-375

Turkish-Arabic Relations: When the old Provinces Transform into New Neighbours (1914-1923)

Ü. Gülsüm Polat, İstanbul, Turkey: Kronik Publisher, ISBN: 9786057635358, p. 368, 130 TL

Reviewer: Elif Koç

Received: 09/03/2023

Accepted: 23/03/2023

Citation: Koç, E., “Turkish-Arabic Relations: When The Old Provinces Transforms into New Neighbours (1914-1923)”, Middle Eastern Studies, 14-3 (2022): 369-375

العلاقات التركية العربية: أثناء تحوّل الولايات القديمة إلى جيران جدد (1914-1923)
أ. غولسوم بولات، إسطنبول، تركيا: الكتاب المزمّن (Kronik Kitap)• ISBN: 9786057635358
368 صفحة، 130 ليرة تركية

عرض: أليف كوتش

تاريخ الاستلام: 2023/03/09 تاريخ القبول: 2023/03/23

للاقتباس: كوتش، أ.، “العلاقات التركية العربية أثناء تحوّل الولايات القديمة إلى جيران جدد (1914-1923)”، دراسات الشرق الأوسط، 14-3 (2022): 369-375

Büyük bölümü çöl olan Arap coğrafyası, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları nedeniyle önemli bir jeopolitik konumdadır. Köklü kültürlere ve devletlere ev sahipliği yapmış olan bu coğrafya, akademik çalışmalar açısından da önemli incelemelere konu olmuştur.

Ü. Gülsüm Polat'ın Kronik Kitap'tan çıkan Türk-Arap İlişkileri adlı eseri de bu coğrafya üzerine yazılmıştır. Bilhassa Osmanlı Devleti'nden, Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin dış politika bağlamında yarattığı süreklilik ve kopuşları da ele alarak çalışmanın kapsadığı yıllar arasında bölgede yaşanan gelişmelere çok yönlü bir bakış açısı ortaya koymuştur. Söz konusu eserde, I. Dünya Savaşı ekseninde bilhassa İngiltere'nin bölgedeki uzun müttefik arayışları neticesinde anlaşmaya vardığı Şerif Hüseyin'in başlattığı isyanın Arap

* Elif Koç: Doktora öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TR, koc.elif@hbv.edu.tr ORCID: 0009-0006-7233-5127

yarımadasında neleri değiştirdiği, Avrupalı devletlerin isyan karşısında geliştirdiği politikaları, savaş öncesi bölgesel ittifak arayışları ve siyasi liderlerin tutumları, Anadolu’da Milli Mücadele devam ederken Arap yarımadasındaki gelişmelere karşı geliştirilen politikalar ve Lozan Antlaşması kararlarının Türk-Arap ilişkilerine etkisi askerî, tarihi ve toplumsal yansımalar kapsamında ele alınmıştır.

Kitap temelde “Çatışma ve İttifak”, “İsyan, İş Birliği ve Mücadele: Suriye-Irak ve Arap Yarımadası” olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Ancak kitabın giriş bölümü de verdiği bilgiler ve alt başlıkların (*Coğrafi Kavramlar ve Sınırlar, Kaynaklar, I. Dünya Savaşı Arifesinde Milliyetçilik ve İlişkiler, Savaş Arifesinde Başlayan ve Bozulan İttifaklar, Verilen Kararlar*) doluluğu açısından üçüncü bir bölüm olabilecek niteliktedir. Özellikle ana bölümlere geçmeden ülkemizde yapılan çalışmalarda çok az rastladığımız “Kaynaklar” bölümüne yer verilmesi konu bütünlüğünün sağlanması açısından faydalı olmuştur.

Giriş kısmında “Coğrafi Kavramlar ve Sınırlar” başlığı altında Arap yarımadasının siyasi coğrafyası üzerinde durulmuş ve jeopolitik konumuna vurgu yapılmıştır. Bölgenin temelde Hicaz, Necid ve Yemen olmak üzere üç ana nüfuz bölgesinin olduğu belirtilmiştir. Bu nüfuz alanlarının politik güç dağılımı ve kabilelerin kontrol bölgeleri hakkında da bilgi verilmiştir. “Kaynaklar” başlığı altında eserde kullanılan kaynaklar (arşiv ve ilk elden kaynaklar, tetkik eserler, Genelkurmay Başkanlığı-Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi) hakkında bilgi verilerek çalışmanın hangi çatı üzerine inşa edildiği gösterilmiştir. Yazar Arap milliyetçiliği tartışmalarına yer vermiş, görüş farklılıklarına rağmen I. Dünya Savaşı’nın Arap milliyetçiliği bağlamında bir kırılma noktası olduğunun altını çizmiştir. Şerif Hüseyin’in isyanına giden süreç, Arap milliyetçiliğinin siyasallaşma süreciyle bağlantı kurularak incelenmeye çalışılmıştır. “Savaş Arifesinde Başlayan ve Bozulan İttifaklar, Verilen Kararlar” alt başlığında, dünya savaşı öncesi Arap yarımadası liderleri içerisinde Hicaz bölgesinin dini lideri olan Şerif Hüseyin’in pozisyonu ve takınacağı tavrın büyük önem taşıdığı belirtilmektedir. Söz konusu dönemde, Arap yarımadasındaki bölgesel aktörlerin, hem Arap milliyetçiliğinin ne olduğu ve neyi kapsayacağını belirsiz olması hem de liderlerin kafa karışıklığı nedeniyle ideal hedefleri gerçekleştirmekten uzak kaldığı ifade edilmiştir. Arap yarımadasında savaş öncesi etkinlik kurmanın hâlâ askerî ve siyasi güç ekseninde şekillendiği de eklenmiştir.

Kitabın birinci bölümü “Çatışma ve İttifak” ana başlığı altında, “I. Dünya Savaşı: Hicaz ve Necid’de Yol Ayrımında Çatışma ve İttifaklar” ve “I. Dünya Savaşı’nda Arap yarımadasının Güneyi: İsyan, İş Birliği ve Mücadele” olmak

üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır. İki alt başlık da kendi içerisinde muhtelif bölümlere ayrılmıştır. “I. Dünya Savaşı: Hicaz ve Necid’de Yol Ayrımında Çatışma ve İttifaklar” bölümünde savaşa Osmanlı Devleti’nin girişinin ardından Arap yarımadasının neredeyse tamamına yayılan birtakım askerî ve siyasi reaksiyonlar ele alınmıştır. Henüz Osmanlı hâkimiyetinde olan söz konusu coğrafyada İngilizlerin askerî harekâtları için başlangıç noktasının Basra olduğu ifade edilmiştir. Basra’daki askerî faaliyetlere benzer operasyonlar, Arap yarımadasının diğer bölgeleri için planlansa da Arap şeyhlerinin tepkisini çekmemek adına bu fikrin rafa kaldırıldığı ve Osmanlı’yı savaş dışı bırakmak adına Çanakkale üzerinden bir askerî operasyon yapılmasına odaklanıldığı belirtilmiştir.

Savaşın ilk günlerinde askerî gelişmelere dair veriler aktarıldıktan sonra İngilizlerin savaş öncesinde kendileri ile iş birliği yapacak yerel yöneticileri bulma çabalarının, Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle ivme kazandığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin cihad-ı ekber ilan etmesiyle İngiltere’nin söz konusu coğrafyadaki gündemine, din ekseninde yeni bir mesele daha eklediği belirtilmektedir.

Yazarın tespitine göre; savaşın tarafları, savaş öncesindeki propaganda ve faaliyetlerine savaş sonrasında da benzer şekilde devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nin, Hicaz Şerifi Hüseyin’den cihad-ı ekber ilan etmesini ve I. Kanal Harekâtına birlikleriyle katılmasını, Necid valisi İbnu’s-Suud ve İbnü’r Reşit’ten İngiltere’nin Basra üzerinden başlattığı operasyonda Osmanlı kuvvetlerine destek vermesini, İmam Yahya’dan bölgedeki VII. Kolordu’nun Aden’e yönelik operasyonlara destek vermesini istediği aktarılmıştır. Osmanlı’nın bu girişimlerine karşı İngiltere’nin bölgesel liderler ile Arap yarımadasında Türk etkisini kırmak için yaptığı görüşmeler ve izlediği politikalar bölüm içerisinde hem bölgesel hem de uluslararası konjonktür bağlamında detaylı şekilde incelenmiştir. Böylece Arap yarımadasının geleceği için önemli bir dönüm noktası kabul edilen Şerif Hüseyin İsyanı öncesi coğrafyadaki mevcut durumun ve bölgesel aktörlerin konumunun kavranması sağlanmıştır. Şerif Hüseyin İsyanı’na giden yolda Cemal Paşa’nın bölgede Arap milliyetçiliği ve Arap cemiyetleri nezdinde gerçekleştirdiği faaliyetlere vurgu yapılmış, özellikle Aliye Divan-ı Alisi’nde gerçekleşen yargılamaların Arap milliyetçiliği açısından önemli bir kırılma noktası olduğu ifade edilmiştir.

Osmanlı yönetim birimleri arasındaki yazışmalar ortaya konarak Osmanlı yönetimi için isyanın başka bir tabirle “*fesat hadisesi*”nin başlamasının beklenmeyen bir gelişme olmadığı, yönetimin son ana kadar bu durumu *bilmezden gelme* politikası güderek yönettiği ve bir yerde son bulacağı düşüncesine sahip olduğu belirtilmiştir.

Kitapta, Şerif Hüseyin İsyanı'na dair belgeler İngiliz yazışmaları ve Türk arşivi karşılaştırılarak incelenmiştir. Kaynaklara göre, Osmanlı arşivinde *fesat hadisesi* olarak adlandırılan isyanın, Batılı kaynaklarda “Büyük Arap İsyanı” olarak ifade edildiği belirtilmiştir. İsyanın nedenleri, Şerif Hüseyin'in İstanbul ile olan otorite paylaşımının kendisini İngiltere'ye yaklaştırdığı, Çanak-kale'de ve Kut'ül Amare'de alınan yenilgilerin ardından İngiltere'nin olası bir isyanın tertipleycisi rolünü üstlendiği hususları gerekçeleriyle ortaya konmuştur. Şerif Hüseyin, Büyük Britanya'nın Arapların bağımsızlığına zarar verecek şekilde hiçbir düşman ile ittifak yapmaması şartıyla MacMahon ile 5 Kasım 1915'de anlaşmaya varmıştır. Şerif Hüseyin ve MacMahon arasındaki yazışmaları, Skyes Picot Anlaşması ve 1917'de Balfour Deklarasyonu takip etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Altur James Balfour, bu bildiri ile Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmasını destekleyeceklerini bildirmiştir. Böylece Siyonizm, Arap yarımadasında kendisine hareket alanı bulmuştur.

Birinci bölümün “I. Dünya Savaşında Arap Yarımadasının Güneyi: İsyân, İş Birliği ve Mücadele” başlıklı ikinci alt başlığında, Kuzey ve Güney Yemen'de verilen mücadeleler ile Kızıldeniz adaları ele alınmıştır. Yemen'de dikkat çeken iki önemli aktör olan Zeydi lider İmam Yahya ile Seyyid İdrisi, savaş süresince gösterdikleri farklı tutumları çerçevesinde ele alınmıştır. İngilizlerin tüm çabalarına rağmen Güney Yemen'de bulunan İmam Yahya'nın savaş boyunca onlarla iş birliğine girmediği ifade edilmiştir. Asir bölgesindeki Seyyid İdrisi'nin, İngiltere'den silah yardımı aldığı ve Türk garnizonunun askerî faaliyetlerini bu marifetle zorlaştırdığı belirtilmiştir. Keza bu iş birliği, 30 Nisan 1915 tarihli Dostluk ve İş Birliği Anlaşması ile de resmiyete dökülmüştür. Türkler, İngilizler için önemli olan Aden protektorası içinde kalan Lahic'i savaş boyunca elinde tutmayı başarsa da özellikle Hicaz isyanı sonrası ulaşım ve iletişim zorlukları nedeniyle gerekli destek sağlanamadığından daha ileriye gidememiştir. Kızıldeniz'de Türk-İngiliz mücadelesine konu olan Kamaran, Tayır, Ukban, Budi, Sağar, Zebir, Cebeli adaları İngiliz işgaline uğrarken Fersan adasının Seyyit İdrisi'ye ait olduğu İngiltere tarafından kabul edilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü, “İsyân, İş Birliği ve Mücadele: Suriye-İrak ve Arap Yarımadası” başlığı altında muhtelif bölümleri içermektedir. Bu bölümde özellikle 1918-1923 yılları arası dönemde yaşanan gelişmeler özelinde bilgiler aktarılması hedeflenmiştir. Polat'a göre söz konusu geçiş dönemi, Hicaz, Necid, Yemen nüfuz bölgeleri kapsamında Türk dış politikası temelinde yapılan çalışmalara yeterince konu olmamıştır. Bu kapsamda, Misak-ı Milli ve Lozan Antlaşması iki temel belge kabul edilerek Mondros Antlaşması'nın imzalanmasından Misak-ı Milli'nin kabulüne kadar geçen süreç ile Misak-ı Milli'nin kabulünden Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan süreç ayrı ayrı incelenmiştir.

Savaş sonrası imzalanan antlaşmaların getirdiği yükümlülüklerin Türk-Arap ilişkileri açısından belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Ancak Suriye, Irak, Hicaz, Necid, Yemen özelinde iki taraf arasında ilişkileri belirleyen farklı dinamiklerin de olduğu ortaya konmuştur.

Mondros Ateşkes Antlaşması ile Arap yarımadasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan topraklar yeni bir oluşum, yazarın tabiriyle eyaletlerden devletlere doğru bir dönüşüm içine girmiştir. Aynı dönemde başlayan Milli Mücadele Hareketi'nin yaşanan gelişmelere olan bakış açısı da yazar tarafından ortaya konmuştur. Buna göre; Türk Milli Mücadelesi'nin silahlı mücadelede belli bir aşamaya gelene kadar, İslam coğrafyası ile iletişim kurarak İtilaf devletlerinin dikkatini bu coğrafya üzerinde yoğunlaştırmak istediği belirtilmiştir. Bu dönemde, Suriye'de yaşanan gelişmelerin Türk-Arap ilişkilerinde belirleyici bir rolü olduğu ifade edilmiştir. Türk Milli Mücadelesi'nin İslam coğrafyasında emperyalizm karşıtı hareketleri doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı etkilediği de ortaya konmaktadır. 1918-1923 yıllarını kapsayan dönemde Türk-Arap ilişkilerini belirleyen dinamikler; Bolşevizm, Panislamizm, İttihat-Terakki faktörü ve Bolşevik-İttihatçı iş birliği temelinde değerlendirilmiştir. Bu noktada söz konusu dönemde Türk dış politikasının akılcılık ve gerçekçilik üzerine inşa edildiğini ifade etmek gerekir.

İkinci bölümün ilk başlığında Suriye ile olan ilişkilerin Türk-Arap ilişkilerini doğrudan etkilediğini ifade eden yazar, ikinci bölümün "Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken Devamlılık ve Kopuşlar" adlı ikinci alt başlığında, savaş sonrası Suriye'nin durumunu ayrıca incelemiştir. Polat, iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen unsurları ele almıştır. Bu unsurlardan ilki sınırı oluşturan şehirlerdeki cemiyet ve aşiret liderlerinin mobilizasyonudur. İkincisi ise sınırdaki aktörlerin iletişimi, resmi aktörlerle temaslar ile bölgede olmayan aktörlerin Türk-Suriye ilişkisi üzerindeki etkisidir. Ankara Antlaşması imzalanana kadar iki taraf arasında cemiyetler, söz sahibi aşiretler ve sınırdaki Türk şehirleri marifetiyle yapılan işgal karşıtı iş birliğinin oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Savaş sonrası uluslararası gelişmelere bakıldığında 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti'nin onayı ile Suriye'de Fransız manda yönetiminin resmen kabul edildiği görülmektedir. Söz konusu istikrarsızlık, Faysal'ın Suriye'deki krallığına son veren Maysalun Muharebesi'ne kadar devam etmiştir. Polat, Faysal'ın geleceğinin, kendisine İtilaf Devletleri tarafından tayin edilen Irak Krallığı'nda devam edeceğini belirtmiştir.

1920'de Irak'ta patlak veren isyanın ardından İngiltere, Irak üzerindeki doğrudan askerî kontrolüne son verip yerel bir yönetim kurulmasına dair süreci başlattı. 1921 Kahire Konferansı'ndan sonra 23 Ağustos 1921'de Faysal'ın Irak Kralı olduğu meşruiyeti tartışmalı bir şekilde kabul edildi. Irak'ta yaşa-

nan söz konusu gelişmeleri takiben bölgede İngiliz manda yönetiminin kurulması ve sınırların geçişkenliği, Türkiye-Irak ilişkileri açısından yeni sorunları beraberinde getiriyordu. Bu gelişmelere paralel olarak Anadolu’da yeni bir devletin temelleri atılıyordu. Milli Mücadele’nin sürdüğü bu yıllarda yukarıda bahsedilen sınırlardaki geçişkenlik, Musul’un kazanılması için Türklere bir fırsat sunuyordu. Bu kapsamda Suriye’de gerçekleştirilen faaliyetlere benzer şekilde, aşiretler ve cemiyetler ile iş birliği yapılmasının yanı sıra İngiliz birliklerine saldırılar düzenlendiğini belirten Polat, bu saldırıların yaklaşık bir yıl devam ettiğini belirtmektedir. Bilindiği üzere Musul meselesi, Lozan Konferansı’nda Türk-İngiliz tarafları arasında en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur.

Kitabın ikinci bölümünün “Arap Yarımadası ile İlişkiler; Necid, Hicaz ve Yemen” adlı üçüncü alt başlığında ilk olarak Suudi Devleti’nin ortaya çıkmasına yol açacak gelişmeler ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından, İbnu’s Suud, Şerif Hüseyin ve İbnü’r Reşid arasında savaş öncesine dayanan sınır sorunlarının yeniden canlandığı belirtilmiştir. Bu bağlamda ilk savaş Haşimi Hicaz Krallığı ile el-Hurma’da yaşanmıştır. Suudilerin galibiyeti ile sonuçlanan bu savaş, Suudi Devleti’nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. İbnu’s- Suud’un, Şerif Hüseyin, İbnü’r-Reşid ve İngiliz protektorası altındaki Kuveyt’e doğru sınırlarını genişletmek niyetinde olduğu aktarılmaktadır. Bölgesel aktörler de İbnu’s Suud’un genişlemeci politikalarına karşı iş birliği içine girmiştir. Bu bağlamda, Irak Kralı Faysal ile Uqair protokolü revize edilerek kalıcı sınır belirlenmiştir.

Milli Mücadele’nin bitmesini takiben Hilafet makamının son bulmasıyla Şerif Hüseyin’in kendisini halife göstermesini fırsat bilen İbnu’s Suud, Mekte’ye girdi. 1926 yılı ocak ayında Hicaz ileri gelenleri tarafından Hicaz Kralı ve Necid Sultanı ilan edildi. Üç ay içerisinde Avrupalı devletler tarafından da tanındı. İbnu’s Suud’un sınırlarını genişletmesinde İngiltere’nin para, silah ve mühimmat desteğinin önemli bir rol oynadığını ifade eden Polat, söz konusu gelişmelerin İngiltere’nin I. Dünya Savaşı sonunda Arap coğrafyasına dair gerçekleştirmek istediği planın devamı niteliğinde olmadığını da değerlendirmelerine eklemiştir. Bu bölümde son olarak Yemen üzerinde durulmuş, tarihsel bağın kopmadığı ifade edilmiştir. Bilhassa Mahmud Nedim Bey’in saltanatın kaldırılması karşısında duyduğu memnuniyet aktarılarak Ankara ile planlı bir iş birliği sürdürüldüğü belirtilmiştir.

İkinci bölümün dördüncü ve son alt başlığında (Türk Arap İlişkilerinde İddia ve İrtibatın Belirleyicisi Olarak Lozan Konferansı ve Kararları) ilk olarak Musul, Türk-Irak ilişkilerinin belirleyicisi olarak ele alınmıştır. Polat, Lozan heyeti ile yapılan resmi kayıt ve telgraflardan yola çıkarak Irak ve Suriye ile

ilgili konuların heyetin öncelikli gündem maddelerini oluşturduğu sonucuna varmıştır. Bilhassa Musul konusunda yazışmaların sıklıkla yapıldığı ifade edilmiştir. Mustafa Kemal'in, Musul meselesine yaklaşımından hareketle Arap devletleri ile konfederasyon kurma fikrinin aslında bir hayal ürünü olmadığı tespitinde bulunulmuştur. Son olarak Lozan Konferansı'nda sağlık, demir yolları ve kutsal emanetler konularında Arap coğrafyası özelinde alınan belirleyici kararları aktaran yazar, çalışmasını bu noktada sonlandırmıştır.

Sonuç olarak; tüm dünyanın gündemini her daim işgal eden bu karmaşık coğrafya ve incelemeye alınan dönem söz konusu eserde oldukça sade ve anlaşılır bir dil ile okuyucuya iletilmiştir. Olayların kronolojik sıralaması, dipnotlar ile verilen ilave bilgiler okuyucuyu tatmin edicidir. Bu titiz bakış açısı eseri sadece akademik alanda yapılan bir çalışma olmanın ötesine taşımış, tarih meraklısı okuyuculara da hitap eder hâle getirmiştir. Kendisinden sonra yapılacak çalışmalar için yol gösterici bir kaynak olabilecek bu çalışma, literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği

Mehmet Akif Kireççi, Ankara, Türkiye, Grafiker, ISBN: 9789756355930, s. 140, 75 TL

Değerlendirmeyi Yapan: Murad Sahlol*

Geliş tarihi: 26/10/2022

Kabul tarihi: 27/02/2023

Atıf: Sahlol, M., “Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği”, Ortadoğu Etütleri, 14-3 (2022): 377-381

Arab Nationalism From its Emergence to The Present

Mehmet Akif Kireççi, Ankara, Turkey, Grafiker, ISBN: 9789756355930, p. 140, 75 TL

Reviewer: Murad Sahlol

Received: 26/10/2022

Accepted: 27/02/2023

Citation: Citation: Sahlol, M., “Arab Nationalism From its Emergence to The Present”, Middle Eastern Studies, 14-3 (2022): 377-381

القومية العربية من بدايتها إلى يومنا هذا،

عاكف كيرتشي، أنقرة، تركيا، مصمم، ISBN: 9789756355930 140 صفحة، 75 ليرة تركية

عرض: أليف كوتش

تاريخ الاستلام: 26/10/2022 تاريخ القبول: 27/02/2023

للاقتباس: اقتباس: سهلول، م.، “القومية العربية من بدايتها إلى يومنا هذا”، دراسات الشرق الأوسط، 14-3 (2022): 377-381

Prof. Dr. Kireççi, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkış tarihini ve aşamalarını anlatmaya başlamadan önce Ernest Renan, Ernest Gellner, Eric Hobsbawn ve Benedict Anderson gibi isimlerin fikirlerini sıralayarak milliyetçilik teorilerinden bahsetmiştir (28-30)

Kitapta, dünyada milliyetçilik fikri hakkında, ilk tarihi olayın Fransız Devrimi (1789) olmadığını bunun, 1783 yılında Amerika’da İngiliz İmparatorluğu’na karşı Amerikan yerleşimcilerinin isyanı olduğunu vurgulamıştır. İngiliz ordusunun vergileri arttırması ve Amerikan yerleşimcilerine yönelik tavırlarının sertleşmesi, Amerikalılar arasında yaygın bir öfkeye neden olmuş ve İngilizlerin Amerika’dan kovulmasıyla sonuçlanan bir halk devrimi başlamıştır (42-39). Fransızlar, Amerikan halkına özgürlük anıtını hediye ederek bu dev-

* Murad Sahlol: Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi-TR, muradsahlol@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2556-6647

rime olan hayranlıklarını dile getirmiş Amerika'da İngilizlere karşı devrimi teşvik etmiştir. Daha sonra Fransız halkı, Fransa'daki burjuva sınıfının bazı üyeleri, krala karşı isyan hareketi başlatmış ve ardından da Fransız rejimine karşı dramatik olaylar başlatmaları, monarşiyi sona erdirmiş ve 1792 yılında cumhuriyet yönetim ilan edilmiştir (43). Fransa, bu aşamadan sonra, Fransız Devrimi modelinin (cumhuriyet sistemi) yayılmasında rol oynayan Napolyon Bonapart'ın hükümranlığına girmiş ve o tarihten itibaren sistem tüm dünyaya yayılmıştır (47).

Yazar, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve bu konunun ihtilaf ve tartışmaya açık olduğunu görmektedir. Özellikle oryantalist ekolden birçok araştırmacı ve tarihçinin Arap milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde başladığının tarihi bir gerçek olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmacıların, Napolyon'un Mısır'a girişinin (1898) Mısır'ın büyük bir reform dönemine tanık olduğunu ve bu hususta yeni bir dönemin başladığını savunmuşlardır. Fransız oryantalistler, İslam öncesi firavun tarihçileri, antikliğini Mısırlılara tanıtmaya çalışmışlardır. Fransızlar, Mısır'dan çekildikten sonra Fransız Cumhuriyeti modelini aktardıklarını da görmüşlerdir ayrıca Mısırlılar ve Araplar arasında Osmanlı'ya karşı bağımsızlık kültürünü teşvik etmişlerdir. Bu sırada, Mehmed Ali Mısır'daki yönetimi (1805-1849), (60-61) döneminde başlayan yeni bir milliyetçi düşüncenin yeniden canlanmasına yardımcı olmuştur. Arap milliyetçiliği teorisyeni George Antinius, Necd ve Hicaz bölgelerinde Türklere karşı ortaya çıkan Vehhabi hareketinin Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışının en önemli tezahürlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Prof. Dr. Kireççi , Mehmed Ali'nin ve Vehhabilerin Osmanlı hükûmetine karşı itaatsizliğinin Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasıyla ilgisi olmadığını ifade etmektedir. Aksine, Mısır'ın Muhammed Ali Paşa önderliğinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması, Arap olmayan bir adamın önderliğinde bağımsız bir devlet kurulmasını amaçlıyordu (64). Bazıları, Arap milliyetçiliğinin İttihat ve Terakki Cemiyetine tepki olarak ortaya çıktığını görmektedirler (65).

Prof. Dr. Kireççi , Hristiyanlık dinini Arap ülkelerinde ve Ortadoğu'da yaymak için Avrupa ve Amerika'dan gelen Hristiyan misyonerlerin rolüne de değinmiştir. Yazarın "Arap milliyetçiliğinin icadı" olarak adlandırdığı isimde misyonerlerin oynadığı rolün belirgin olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Sayıları iki bine yakın misyoner okulun benimsediği Hristiyanlaştırma planları başarısız olurken Avrupa ülkeleri ve Amerika Hristiyan Arap aydınlarını getirip doğrudan orada rehabilite etmişlerdir (72-69).

Prof. Dr. Kireççi , Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Arap milliyetçiliğinin İngiltere ve Fransa gibi sömürge ülkelerinin yaptığı, anlaşmalardan etkilendiğini vurgulamıştır. Sykes-Picot Anlaşması (Mayıs 1916), Balfour

Deklarasyonu (2 Kasım 1917) ve San Remo Anlaşması (19-26 Nisan 1920) gibi Mehmed Ali Paşa önderliğindeki bu anlaşmaların amacı; Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki mirasını İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin yararına paylaşmaktı. Buna karşılık, bu anlaşmalar Şerif Hüseyin liderliğindeki bağımsız bir Arap konfederasyon devletini destekleme sözü vermiştir ancak bu taahhütler, özellikle Türkiye'nin güneyindeki Mersin'den Aden hariç güney Arabistan'a uzanan bir Arap devletinin kurulmasıyla ilgilidir ancak bu söz yerine getirilmemiştir (82 -75). Daha ziyade, bu anlaşmalardan sonra Arap coğrafyası, özellikle 1921'deki Kahire Konferansı'ndan sonra Irak ve Ürdün bölgelerinin Suriye'nin Fransız sömürge yönetimi altında kalması karşılığında Şerif Hüseyin'in oğulları arasında paylaşılmıştır. Prens Faysal, Ağustos 1921'de Irak kralı olarak atanmıştır, Prens Abdullah ise Ürdün Nehri'nin doğusunda, günümüz Ürdün'üne kral olarak atanmıştır. Bir Arap devleti veya halifeliği kurma projesi, Şerif Hüseyin'in İngilizleri desteklemeyi umduğu gibi başarılı olmamıştır (88-83). Bu bağlamda, Suriye ve Lübnan, Fransız işgali altında kalmıştır (89-92). Prof. Dr. Kireççi, sömürgeciler tarafından getirilen Arap liderlerin ve yöneticilerin rolleri ve konumları dışında, Arap milliyetçiliği fikrinin oluşumunun ardındaki güdünün Arap ulusal direniş hareketlerinin olabileceğini ifade etmektedir (93).

Prof. Dr. Kireççi, George Anthony (1942-1891), Sati al-Husari (1881-1968), Michel Aflaq (1989-1910), Salahaddin al-Bitar (1980-1912) ve Zeki al-Arzousi (1968-1899) gibi Arap milliyetçiliğinin bazı teorisyenlerine atıfta bulunmuştur. Bu teorisyenler içerisinde yazarın bakış açısından en önemlisi Sati al-Husari'dir. Yazar, bu isimlerin uğruna çalıştıkları milliyetçilik fikrinin özünün Arap Birliği olduğunu ancak bundan kısa bir süre sonra kendi ülke-lerinde milliyetçiliğin tanıtımını zorlamak için çalıştıklarını savunuyor (95-94). Örneğin, Michel Eflak Suriye'de Arap Birliği çağrısı yapan Baas ideolojisinin temellerini atmayı başardıktan sonra, kendisi ve arkadaşlarının genel siyasi hayattan dışlanmasının ardından Mısır ve Suriye arasında birlik çağrısında bulunan fikirlerinden vazgeçtiğini de ifade ediyor (99).

Yazar, Arap Birliği fikrinin bir sömürge fikri olduğunu savunmaktadır. Yazara göre, Arap Birliği fikri 7 Ekim 1944'te İngiltere ve Fransa'nın, Alman işgal girişimlerini Kuzey Afrika'ya geri püskürtmek için Arap ülkelerini bir araya getirme fikriydi. İngiltere ve Fransa, Mısır Başbakanı Mustafa el-Nahas (101-100) başkanlığında Mısır'ın İskenderiye kentinde Arap Birliği Antlaşması'nın imzalanmasını da ayarlamıştır. Yazar ayrıca, Arap milliyetçiliğinin siyonist bir icat olduğunu iddia etmiştir. Faysal'ın Ürdün'ü tek başına yönetmesi karşılığında, Filistin topraklarında İsrail devletini kurmayı amaçlayan ve Ocak 1919'da imzalanan Weizmann Anlaşmasına ve Ürdün Kralı Faysal'a

atıfta bulunmuştur (111-108). Yazar, 1936'dan 1939'a kadar bir yanda İsrail ve diğer yanda İngiliz askerlerine, Araplara karşı üç yıl süren Filistin isyanının İsrail işgaline karşı ilk Arap savaşı olduğunu düşünmektedir. Bu isyan, yaklaşık üç bin Arap, iki bin Yahudi ve beş yüz İngiliz askerini öldürmüştür (112). Mısır'daki 1952 darbesinin nedeni; sokağın ve devlet içindeki siyasi sınıfın öfkesiydi. Aslında bu isyan, Irak, Suriye ve diğer ülkelerdeki Arap halkları birleşip işgale karşı Filistin direnişini destekledikçe Arap halklarına sömürgeciliğe karşı pan-Arabizm duygusunu aşılamaştır (115-114).

31 Ekim 1956'da İsrail ile Mısır ordusu arasındaki Sina Savaşı, İsrail'in İngiliz-Fransız mali ve lojistik desteğiyle Sina ve Port Said'i işgal etmesi, Araplar ve İsrail arasındaki ikinci bir savaştı. Ancak Amerika ve Sovyetlerin İngiltere ve Fransa üzerindeki ekonomik baskılarından sonra, bu ülkeler Kasım 1956'da Mısır ile ateşkesi kabul etmişlerdir. İsrail, ABD nükleer programı edineceğine söz verene kadar çekilmemiştir. 5 Haziran-10 Haziran 1967 tarihleri arasında İsrail ile Mısır, Suriye ve Ürdün arasındaki Altı Gün Savaşı, İsrail ile Araplar arasındaki üçüncü büyük savaştı. Bu savaş sırasında İsrail; Gazze, Doğu Kudüs, Beytüllahim, Hebron, Cenin, Nablus, Şarm el-Şeyh, Sina ve Golan'ı işgal edebilmiştir. 1967 savaşı, Nasır'ın ihraç ettiği ve pazarladığı pan-Arabist ivmeyi etkilediği için Nasır milliyetçiliğinin tabutuna son çivi-yi çakmıştır. İsrail, kuruluşundan 1973'e kadar, dördüncü savaş olarak kabul edilen Ekim 1973 Savaşı (124-115) hariç üç savaşta Arap ordularını yenilgiye uğratmayı başarmıştır

Son olarak Prof. Dr. Kireççi, "Arap Milliyetçiliğinin İcadı" olarak adlandırdığı Arap milliyetçiliğinin tarihini üç aşamada sınıflandırmıştır. Birinci aşama, Arap teorisyenlerinin Osmanlı döneminin son yıllarında faaliyet gösterdikleri aşamadır. Bu aşama, özellikle Türk devletlerinde veya Avrupa'da misyoner okullarında öğrenim görmüş Arap Hristiyan düşünürleri tarafından başlatılmıştır. Yazar, Arap milliyetçiliğinin, 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulmasıyla sonuçlanan Türk milliyetçiliğine bir tepki olduğu fikrini dışlamaktadır. İkinci aşama, Birinci Dünya Savaşı'nın 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluş tarihine kadar olan aşamadır. Bu özel aşamada Şerif Hüseyin, 1917'de Osmanlı'dan kurtulduktan sonra, İngiltere'nin desteğiyle ve önderliğinde bir Arap devleti kurma projesini açıklamış ancak İngilizler, Arap halifeliği konusunda Şerif Hüseyin'e verdikleri sözleri yerine getirmemiştir. Ayrıca Arap milliyetçiliğinin bu aşamada karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri de Filistinliler ve Yahudilerin Filistin topraklarına yerleştirilmesi meselesiydi. Bu da bir yanda Araplar, diğer yanda İsrail, Fransa ve İngiltere arasında kanlı savaflara neden olmuştur (148-147). Üçüncü aşama 1948 sonrasıdır. Mısır lideri Cemal Abdül Nasır'a bağlı Nasır milliyetçiliği, Suriye rejimi ve

Irak rejimi tarafından benimsenen Baas milliyetçiliği gibi örgütlü ulusal örgütlerin ortaya çıktığı aşamadır. Ancak 1967’de İsrail’e karşı alınan yenilginin ardından Arap milliyetçilerinin yaşadığı hayal kırıklığı Cemal Abdül Nasır ve Arap milliyetçileri için bir hüsrana olmuştur. Nasırcı milliyetçiliği, 1967’de İsrail’e karşı alınan yenilgiden sonra, Nasiriyah adlı partiler hâlâ mevcut olsa da sona ermiştir (149). Baas ise Irak ve Suriye devletleri sınırları içinde kalabilmiştir. 2003 yılında Amerikalıların Irak’a girmesinden, Saddam rejiminin düşmesinden ve Suriye’de Baasçı Esad rejiminin yıkılmasına neden olan Arap Baharı devrimlerinden sonra Baas milliyetçiliğinin Arap dünyasındaki etkisi sona ermiştir (50). Yazar, Arap milliyetçiliğinin geleceğine dair Arap Baharı devrimleri sırasında, en azından kısa ve orta vadede, Arap milliyetçiliğinin yeni bir dalgaya sahip olacağına inanmamaktadır. Bunun nedeni, bu devrimlerin gerilemesidir (145).

Ortadoğu

E t ü t l e r i

YAZIM KURALLARI

WRITING RULES / شروط النشر

Yazım Kuralları

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az 5000 en fazla 10000 kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az 1000 en fazla 2000 kelime olmalıdır. Türkçe veya İngilizce makalelerde her iki dilde de maksimum 250 kelimelik özet, makale başlığı ve 5 adet anahtar kelime bulunmalıdır. Arapça makalelerde ise bu bilgilerin en az bir farklı dilde olması gerekmektedir. Türkçe veya İngilizce makalelerin Arapça özet, başlık ve anahtar kelimeler dergimiz tarafından gerekli çeviri işleminin ardından eklenecektir.

Yazılar, MS Word formatında, Times New Roman karakterinde, 12 punto yazı tipi boyutu ve tek satır aralığı sayfa yapısı ile yazılmalıdır. Kenarlıklar iki kenara yasla biçiminde, paragraflar ise 1 cm olacak şekilde düzenlenmelidir. Baskı kalitesi açısından, metin içerisinde kullanılan resim, tablo veya benzeri görsellerin metin dosyası haricinde, etiketlenmiş (resim nu, sayfa nu, vs,) ayrı bir dosyada gönderilmesi tavsiye edilmektedir.

Dergimizde Chicago (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanılmaktadır. Aşağıda belirtilen hususlardan farklı bir atıf veya kaynakçanın kullanılacak olması halinde https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html linkinde bulunan kurallar esas alınacaktır. Dipnotlar 10 punto yazı tipi boyutu ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, "Kaynakça" başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde "Bibliography" kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır.

Not: Atıf ve kaynakça yönetimiyle ilgili detaylı bilgi için dergi web sayfasındaki Yazım Kuralları sekmesini ziyaret edin. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ortetut/writing-rules>

Authors' Guideline:

Manuscripts submitted for consideration by the Journal must follow the style given below;

The manuscripts should not be submitted simultaneously to any other publication, nor may they have been previously published elsewhere, in Turkish, English or Arabic.

Articles submitted to the journal of Middle Eastern Studies, should be original contributions and should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.

If another version of the paper is under consideration by any other publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should inform the journal editors at the time of submission.

Articles should be between 5,000-10,000 words including footnotes and bibliography. Book reviews should be between 1000-2000 words. Commentary should be between 3000-5000 words including footnotes.

Articles should include Turkish, English or Arabic max. 250 words abstract and at least 5 keywords in origin language (if different than Turkish) and in addition in Turkish.

All quotation are preferred as “Chicago Style” in our journal.

Authors bear responsibility for their contributions. Statements of fact or opinion appearing in Middle Eastern Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the journal.

Style:

Papers should be written in a considerable level of academic Turkish, English or Arabic.

Manuscripts should be typed using Microsoft Word document file, in Times New Roman and 1 space. 12 font should be used within text while 10 font should be preferred for footnotes.

References should be given both in the footnotes and in the bibliography. Reference style must conform to the Chicago Manual of Style. Please see the style for examples.

The section should be titles and subtitles in the manuscripts. (i.e. Introduction, Title, Subtitle xxx, etc.)

If there are any tables, graphs and figures, they have to be included in the submitted main text file. Graphs and figures should be in one of the usual formats, at best in GIF or BMP format.

The tables, graphs and figures should be numbered consecutively for each and should match the same numbering used in the text.

Note: For more detailed information about citation and bibliography management, visit the Writing Rules tab on the journal’s website. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ortadogu-etut/writing-rules>

شروط النشر

يجب ألا تقل البحوث المرسلة بما فيها الحواشي عن 5000 كلمة وألا تزيد عن 10000 كلمة.

وينبغي ألا تقل مراجعات الكتب عن 1000 كلمة وألا تزيد عن 2000 كلمة.

بالنسبة للمقالات باللغتين الإنجليزية والتركية فيجب أن تحتوي على ملخصات الأكثر 250 كلمة وتضم عنواناً و5 كلمات مفتاحية.

أما بالنسبة للمقالات باللغة العربية فيجب أن يكون الملخص والكلمات المفتاحية بلغة واحدة مختلفة على الأقل (الإنجليزية أو التركية).

أما الملخص والعنوان والكلمات المفتاحية للمقالات باللغة التركية أو الإنجليزية فسيتم ترجمتها إلى اللغة العربية من قبل مجلتنا وإضافتها.

يجب أن تكون الكتابات منسقة في ملف مايكروسوفت وورد (MS Word)، وبنوع خط تايمز نيو رومان (Times New Roman)، وحجم خط 21 وبتباعد سطر واحد بين الأسطر. كما يجب أن تكون الحدود منسقة بشكل محاذاة من الطرفين وأن تبدأ الفقرة بعد 1 سم. أما بالنسبة لجودة الطباعة فيفضل أن يتم وضع الصور والجدول أو الرسومات المشابهة التي تم استخدامها داخل النص في ملف مختلف ملحق (رقم الصورة والصفحة إلخ).

يتم استخدام طريقة شيكاغو (Chicago) للاقتباس والحواشي والمصادر. وفي حال استخدام اقتباس أو مصادر غير المذكورة أدناه فيجب اتباع القواعد الموجودة في الرابط التالي:

https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html

يجب أن يتم كتابة الحواشي بحجم خط 01 وبتباعد سطر واحد بين الأسطر، وفي نهاية المقالة ينبغي كتابة معلومات «المصادر» للمصادر التي تم الاستفادة منها (يتم كتابة عنوان «Bibliography» في المقالات باللغة الإنجليزية). ويتم استخدام عنوان منفصل للمصادر من الإنترنت.

ملاحظة: للحصول على معلومات تفصيلية عن إدارة الاقتباس والمصادر، قم بزيارة قسم شروط النشر

Başak Özoral & İlke Civelekoğlu

Ekonomik Değişim Siyasi Süreklilik: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Üzerinden Körfez Monarşilerinin İncelenmesi

Economic Change in Political Continuity: A Study of the Gulf Monarchies Through Qatar and The United Arab Emirates

الاستمرارية السياسية والتغير الاقتصادي: دراسة حول الأنظمة الملكية في الخليج من خلال نموذجي قطر والإمارات العربية المتحدة

Serhat GÜZEL & Güngör ŞAHİN

Ekonomik Kazanımların Kırılgan Devletlerin Güvenlik Araçları Üzerindeki Etkisi: Mali ve Nijer Örnekleri

The Impact of Economic Gains on the Security Instruments of Fragile States: The Cases of Mali and Niger

تأثير المكاسب الاقتصادية على الأدوات الأمنية للدول الهشة: نموذجًا مالي والنيجر

Orhan KARAOĞLU

İran'ın Afganistan'da Dini Diplomasi ve İletişim Çalışmaları

Iran's Religious Diplomacy and Strategic Communication Studies in Afghanistan

الدبلوماسية الدينية الإيرانية ودراسات الاتصال في أفغانستان

Gökhan KAVAK

Afrika'da Misyonerliğe Karşı Duruşun Silaha Bürünmüş ve "Terörize" Edilmiş Hâli: Boko Haram

Armed and "Terrorized" Form of the Opposition to Missionary Activity in Africa: Boko Haram

تحول الموقف المعارض للمبشرين في إفريقيا إلى التسلح والإرهاب: بوكو حرام

Elif KOÇ

Türk-Arap İlişkileri: Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)

Turkish-Arab Relations: When the old Provinces Transform into New Neighbours (1914-1923)

العلاقات التركية العربية: أثناء تحول الولايات القديمة إلى جيران جدد (1914-1923)

Murad SAHLOL

Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği

Arab Nationalism From its Emergence to The Present

القومية العربية من بدايتها إلى يومنا هذا، محمد

 Mustafa Kemal Mah.
2128. Sok. No:3 Pk: 06510
Çankaya / Ankara

 +90 850 888 15 20

 +90 312 430 39 48

 info@orsam.org.tr

 www.orsam.org.tr